

Nagy Zsolt

A FAJIDEGEN FÁKON TERMŐ ALMA HIEDELME ÉS EGY 1880-BAN LEÍRT (KÉZDISZENTLÉLEKI) ALMAFAJTA

*Bár minden fa, bár minden fá,
Piros almát teremne.*
(Kalocsa-vidéki népdalrészlet)

Tudomány és/vagy hiedelem(?)

Hagyományos tudomány szemléleti megközelítés szerint a *hiedelem* olyan hamis állítás, amely létezőnek tételez egy nem létező dolgot, illetve nemlétezőnek tekint egy reálisat; az igazolt ismereteket (függetlenül attól, hogy azok személyesen avagy közvetve szerzettek) tudományként határozza meg, míg a közvetve szerzett igazolatlan ismeretek alkotják a tulajdonképpeni *hiedelmek* csoportját (1. tábla, 1).¹

A *hiedelem* a fogalom és szó jelenkori használata alapján valamiről tévesen kialakított, megalapozatlan vélemény,² feltételezés, töredékes tudáselem.³ Esetleges azonban, hogy egy kor tudománya milyen ismereteket fogad el helytállóknak, s mit minősít tévhitnek, hiszen számos példát lehetne felsorakoztatni annak ilusztrálására, hogy a tudomány bizonyos állításai idővel *hiedelemmé* minősültek.⁴ Ilyen a faj-, nemzetség-, család-, rend- és csoportidegen fák termő gyümölcs s ezen belül a faj-, nemzetség-, család-, rend- és csoportidegen fák termő alma *hiedelme* is,⁵ amelynek eredetére és elterjedésére, kontextusaira kíván rákérdezni jelen történeti-etnobotanikai, etnopológiai⁶ tanulmány szerzője, miközben ismertetésre kerül az ehhez szorosan kapcsolódó füzalma-tájfajtakör, illetve egy 1880-ban leírt kézdiszentléleki régi magyar almafajta (vö. 1. tábla, 2), az *Orbai alma* is.

A magyar néprajztudomány a népi természetismeret körébe helyezte el az etnobotanikai ismerete-

ket, amelynek több hiedelememét feltárták.⁷ A gyümölcstermő fák és bokrok kapcsán például – részben – már dokumentáltak a gyümölcsfák ültetéséhez, oltásához, termésserkentéséhez, valamint megrontásuk (például a szemmel verés) elhárításához kötődő képzetek. E tanulmánnyal remélhetőleg sikerül egy újabb szegmensét módszeresen és kimerítően bemutatni, megvilágítani a gyümölcsökhöz kapcsolódó *hiedelmeknek*.

Noha az ókortól évezredekig széleskörűen elterjedt meggyőződésként élt, hogy ha alma- vagy egyéb gyümölcsvevővel oltjuk be a fűz-, platán- és további fák ágait, akkor azon idővel gyümölcs teremhet, ma már tudjuk, ismerjük, hogy a tanulmány mottójának⁸ vágya természetellenes, hisz az általában xenovegetatív szaporítási módszerként alkalmazott szemzésnek és oltásnak (azaz ha két – valamilyen mértékben egymástól eltérő – növény hajtásait úgy kívánjuk összeilleszteni, hogy azok később összeforva éljenek tovább) a sikeressége több tényezőnek is függvénye. Egyik ilyen, kötelező érvénnyel figyelembe veendő faktor, hogy a két összeillesztésre szánt növény egymással kompatibilis legyen (*oltási kompatibilitás*), amelynek elsősorban a növények rokonsága szab korlátot. Egy fajon belül az egyes gyümölcsfajták például akadálytalanul olthatóak egymásra. Nemzetségen belül az egyes fajok általában jól olthatók, de itt már gyakrabban fordul elő *oltási inkompatibilitás*. Így haladva a nagyobb növényrendszertani kategóriák irányába, egyre kisebb az oltás sikerességének lehetősége. A családon belüli különböző nemzetségek közötti eredményes oltások ritkák, s a különböző családokba tartozó fás szárú növények, illetve bokrok közötti eredményes áoltás már egyáltalán nem lehetséges (1. tábla, 3).⁹ Ennek

¹ KESZEG Vilmos 2008, 138.

² CZÉGENYI Dóra Andrea 2012, 13 és 16.

³ KESZEG Vilmos 2013, 22.

⁴ Ennek fordítottja is lehetséges (Uő 2008, 138)!

⁵ A felsorolásból a faj a legkisebb rendszertani kategória. A nemzetség-, család-, rend-, illetve csoportidegenség tehát fajidegenség is egyidőben. A hosszas felsorolással való megterhelés elkerülése miatt a tanulmány címében ezért csak a fajidegenséget említettem.

⁶ A terminust elsőként Csoma Zsigmond és Mészáros Márta emelte be a magyar néprajzi szakirodalomba (CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta 2010, 1–2). 2011-ben Szani Zsolt

doktori értekezésének angol nyelvű téziszűzetében használta az *ethnopológia* fogalmat (vö. SZANI Zsolt 2011b); nemrégiben megjelent kötetének címe pedig: *Etnopológia – népi gyümölcsészet a Palócföld nyugati határterületén. Ethnopológia in the western region of Palócföld* (Uő 2014b). Ezzel egy időben kezdte jelen tanulmány szerzője is publikációiban használni az *ethnopológia* terminust (Vö. NAGY Zsolt 2011, 623 és 628; Uő 2013a, 16–19; Uő 2013b, 357; Uő 2014a, 6, 12, 35 és 217; Uő 2014b, 300–301 és 317; Uő 2015b, 87–88, 91).

⁷ PÓCS Éva 1990, 537–540; KESZEG Vilmos 2013, 35.

⁸ DANKÓ Imre 1962, 577–578.

anatómiai, fiziológiai és biokémiai magyarázatai vannak, amelyek elsősorban azt eredményezik, hogy az összeforrás elmarad. E tény azonban nem mindig volt ismeretes az alma alanyhasználati múltját tárgyaló publikációk¹⁰ sem térnek ki a faj-, nemzetség-, család-, rend- és esetleg csoportidegen fák mint alanyok használatának egykori szokására. Ezt a hiányt is pótolni kívánja e tanulmány.¹¹

Vergilius *Georgicájától* Lippay *Posoni kertjéig*

*Sponte sua quae se tollunt in luminis oras, / infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt; / quippe solo natura subest. tamen haec quoque, si quis / inserat aut scrobibus mandet mutata subactis, / exuerint siluestrem animum, cultuque frequenti / in quascumque uoles artis huad tarda sequuntur.*¹² – olvashatjuk az egyszerű földműves családból származó ókori római költő, Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70. – Kr. e. 19.), császári felkérésre, Kr. e. 29-ben írott *Georgica* című, földművelésről szóló tankölteményének (eposzának) második kötetében (*I. melléklet*).¹³ Itt találjuk az első írásos nyomát annak a később széles körben elterjedt képzetnek, miszerint a különböző fák átoltása egyszerűen elvégezhető, leggyakrabban eredményes kimenetelű művelet s főként azon fajok, amelyek a legtöbb környezeti feltételhez általában jól tudnak alkalmazkodni, így például a fűzfélék bármilyen, tettség szerinti nemesítést könnyedén „méltatnak”.

Vitatott, hogy Vergilius az említett tankölteményével valóban tanítani kívánta-e korának földművelő parasztjait; minden esetre – a himnikus hangnem ellenére is – számtalan hétköznapi praktikát és intelmet fogalmazott meg verssoraiban, amint azt az idézett részlet mellett az is szépen illusztrál, hogy ajánlja például a platánfélék családjába tartozó fákra alma, a bükkön gesztenye, kőrisen a körte termesztésével való próbálkozást, a szilfáról hulló makkal jól lakhatnak szerinte a disznók, s – egy egészen meghökkenítő párosítása alapján – a hanga nemzetség fajairól sikeres nemesítés esetén akár diót is szüretelhetünk.¹⁴ Hogy

mindezen információkat Vergilius honnan emelte be művébe, nem tudni. A munka megírásában rá ható elődök közül például a görög Hésziodosz (Kr. e. 750–650 körül) *Erga kai Hēmerai* című, főként mezőgazdaságra fókuszáló alkotásában nem találunk hasonló jellegű ismereteket.¹⁵ Joggal feltételezhetjük azt is, hogy a felsorolt elképzelések legtöbbször forrása maga a Vergilius által is jól ismert népi tudás gazdálkodásra, földművelésre vonatkozó, tévhitekre alapozott ismeretanyagában keresendő, a költő polgárháborúk jellemezte kora és a halálát követő Kr. u-i első évszázad ugyanis a Római Birodalom területén is a jövedelmezőbb, intenzív ágazatokra (szőlő, olajnövények, zöldség, gyümölcs) való fokozatos áttérést hozta s olyan ismeretlen növényi kultúrák jelentek meg, amelyekről – legalábbis ami e kultúrák művelését illeti – a kor egyszerű emberének kevés reális alapokon nyugvó tényszerű tudása lehetett. Ekkor jelentek meg a Birodalom területén például a gyümölcsök közül a termesztett cseresznyének, a kajszin, illetve őszibaracknak a különböző változatai, valamint bizonyos alma- és körtefajták is.¹⁶

A *Georgica* keletkezését követően ennek az időszaknak talán Lucius Iunius Moderatus Columella (Kr. u. 4. – Kr. u. 70.) – a „valódi igényes, alapos gondolkodó tudós és szakember”¹⁷ – mezőgazdaságról Kr. u. 62 körül írt *De re rustica*-ja a legátfogóbb gazdasági szakmunkája, amely szempontunkból azért is fontos forrásmű, hiszen a szerző bevallotta a Vergilius munkát kívánta kiegészíteni, illetve átgondolni (‘versekkel pótolnám ki a Georgiconi versek elhagyott részeit’ – fogalmazta meg).¹⁸ A tizenkét könyvből álló mű X. könyve (*Liber X*) általános kertészetről szól, míg az ehhez szorosan kapcsolódó értekezése *De Arboribus* címen a fák gondozására vonatkozó információkat, útmutatásokat tartalmaz. A szerző már a X. könyv elején felteszi olvasóinak a kérdést (*quo Bacchi genus aut aliena stirpe gravata / mitis adoptatis curvetur frugibus arbor*),¹⁹ hogy vajon az idegen fákba beoltott gyümölcs mikor hozhat termést, de csak az értekezés-részben találjuk meg rá Columella válaszát,

⁹ Bővebben lásd: HROTKÓ Károly, dr. 1999, 74–104.

¹⁰ MAURER, Erich 1939; PROBOCSKAI Endre 1984.

¹¹ Itt mondok köszönetet Bulcsú László, Gyenge Gabriella, Olosz Katalin, Pulszter Zsuzsanna, Sárközi Katalin, Szakál Anna, valamint Szőcsné Gazda Enikő segítségnyújtásáért, akik az e tanulmány megírásához szükséges irodalom beszerzésében, az adatok összegyűjtésében segítettek. Külön köszönöm Magyarosi Júliának, hogy e dolgozat képmellékletének nyomdai előkészítését vállalta.

¹² Minden olyan fa, mely úgy búvik napfényre, magától, / Terméketlen; azonban erős, viruló fakadása, / Mert a talajt áthatja az őstermészet. E fajtát / Oltsa be, vagy gödröt vájván tegye máshova bárki: / Veszti legott vad voltát, és gondozva gyakorta, / Tetszésedre hamar méltat minden nemesítést. (Lakatos István

fordítása, 1967).

¹³ VERGILIUS MARO, Publius: *Georgica* [–Paraszi dolgok vagy –A földművelésről szóló tanköltemény]. *Liber 2*. [2. könyv], Kr. e. 29., 47–52. sor.

¹⁴ Ua. 63–73. sor.

¹⁵ Vö. HESIODOS: *Erga kai Hemerai* [–Munkák és napok], Kr. e. 700 körül.

¹⁶ HOFFMANN Zsuzsanna 2009a, 8.

¹⁷ Ua. 10.

¹⁸ Ua. X. könyv, Előbeszéd.

¹⁹ Úgy Bacchus vagy egyéb idegen törökbe beoltott / Jó fa mikor léssen megerhelteve gyümöltsel? (Nemes Fábrián József fordítása, 1819). Ua. X. könyv, 38–39. sor.

aholis külön fejezetekben fejt ki a fák oltására vonatkozó ismereteket²⁰ s külön részben beszél arról az általa kikísérletezett „oltási” módról, amely szerinte alkalmas lehet, hogy bármilyen fába bármilyen ágat be lehessen oltani (2. melléklet).²¹ Utóbbiból az is kiderül, hogy Columella olyan gazdasági szakembere, mezőgazdásza volt korának, aki a racionális eljárások híveként kísérletezett s nézeteit nem félt megfogalmazni még akkor sem, ha azzal szembement az addigi hagyományokkal, így például a híres és elismert Vergilius tanaival. Azt vallja ugyanis, hogy bármely fát bármely fába be lehet oltani, de csak akkor, ha azok az alapvető morfológiai és fenológiai tulajdonságaikban (pl. a héj vastagsága, gyümölcszhozás időpontja stb.) nem különböznek egymástól (*Omnis surculus inseri potest, si non est ei arbori, cui inseritur, dissimilis cortice; si vero fructum etiam eodem tempore fert, sine ullo scrupulo optime inseritur.*)²² A fák gondozásáról szóló értekezésében az akkor ismert két oltási és egy szemzési mód mellett egy negyedik nemesítési-szaporítási módszert is közöl, amelynek kitalálását önmagának tulajdonítja. E módszer részletes leírásával célja azonban az volt, hogy bebizonyítsa, mégis van/lehet egy technikája annak, hogy bármely fába bármely fa ágát beoltsuk úgy, hogy az életképes is maradjon. Példájában az európai olajfa és a fügefafa/fikusz társítását mutatta be, a módszer azonban rendkívül zavaros, az egyszerű összenövésztesnek, az ablaktálásnak²³ több oltási móddal ötvözött technikája, s bár Columella azt állította, hogy három év elteltével a két fa az ő módszerének köszönhetően eggyé válik,²⁴ az általa leírt eljárásról ma már tudjuk, hogy mégsem eredményezhetett életképes növényt/növényeket, így az csupán személyesen szerzett igazolatlan ismeret, *vélekedés* (vö. 1. tábla, 1).

Columella kortársa és riválisa Caius/Gaius Plinius Secundus (Maior), azaz idősebb Plinius (Kr. u. 23 vége/24 eleje – Kr. u. 79.)²⁵ római polihisztor, enciklopédista az ókori világ szellemiségének egyik kimagasló személyisége volt, aki mintegy 2000 görög és latin forrásmunka áttekintése²⁶ után Vespasianus császár (Kr. u. 9. – Kr. u. 79.) uralkodásának ideje alatt (Kr. u. 69. december 22. – Kr. u. 79. június 23.) írta meg *Naturalis Historia*²⁷ című szintézisét (3. melléklet).²⁸ A *De re rustica* és a *De Arboribus* Columella-művekkel szemben Plinius munkája rendszerező, enciklopédista típusú szerzőre vall; a tudós valójában egyetlen tudományterületen sem folytatott mélyreható saját kutatásokat,²⁹ ám az átolvasott szerzők 540 forrásmunkáját tekintette át. Ezáltal a harminchét könyvből álló munkája olyan történelmi adalék és kultúrtörténeti különlegesség, amelyből megismerhetjük a természettudományok akkori szintjét, az emberek elképzelését a természetről. Váczy Kálmán Plinius-kutató a következőképpen értékelte a *Naturalis Historiá*-t: „Munkája tudománytörténeti szempontból felbecsülhetetlen forrás, és tükrözi az ókor ismereteit, a kor szellemét, az emberek gondolkodását, problémáit, sőt még babonáit [!] is.”³⁰ Forráskutatása azonban nem azt jelenti, hogy Pliniusban semmi eredeti nincs, s az sem igaz, hogy teljesen kritikátlanul használta volna fel a régi szerzők műveit. Természetes azonban, hogy egy ilyen szerzteágazó irodalmi tájékozottság mellett nem ellenőrizhetett minden adatot, amit felhasznál; viszont egyes helyeken – a pusztá ismertetést követően – nem mulasztotta el, hogy kétélyeinek is hangot adjon.³¹ Az említett könyvekből Plinius összesen tizenhatot (XII–XXVII.) szánt a növényvilág bemutatására,³² s ezáltal megmentette számunkra az ókori természettudományi ismeretanyag

²⁰ Uő: *De Arboribus* [-Az élő fákról], Kr. u. 62 körül, XXVI. fejezet.

²¹ Ua. XXVII. fejezet.

²² Minden oltó ágat, minden fába be lehet oltani, ha attól a melybe oltatik, héjjára nézve nem különbözik: ha pedig ugyan akkor hoz gyümölcsöt is, minden gondolkodás nélkül hasznos beoltani (Nemes Fábán József fordítása, 1819). Ua. XXVI. fejezet, 1. rész. Ugyanezt később Plinius is megemlíti munkájában (PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet históriája vagy Természetrájs], Kr. u. 69–79 között, XVII. könyv, XXIV. rész, 121. bekezdés).

²³ Ablaktálás során a nemes fajta hajtását nem választjuk le az alanynövényről, vízzel és tápanyagokkal az alanynövény gyökérzete látja el az összeforrásig.

²⁴ Vö. IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, Lucius: *De Arboribus* [-Az élő fákról], Kr. u. 62 körül, XXVII. fejezet.

²⁵ Plinius halálának helyszíne, Stabiae ókori római város Pompeji-től néhány kilométerre feküdt. Plinius a Vezúv tűzhányó váratlan kitörésekor lelte halálát (VÁCZY Kálmán 1973, 19–22).

²⁶ 540 szerző munkáját használta fel.

²⁷ A mű címét a szakirodalomban magyarul két alakban találjuk meg: (1.) *A természet históriája*; illetve (2.) *Természetrájs*. Néme-

tül: *Naturgeschichte*. Franciául: *Histoire naturelle*.

²⁸ PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet históriája vagy Természetrájs], Kr. u. 69–79 között. Az előszót Imperator Titus Caesar Vespasianus Augustus, született Titus Flavius Vespasianus, azaz Titus császár (Kr. u. 39. – Kr. u. 81.) uralkodásának (Kr. u. 79. június 24. – Kr. u. 81. szeptember 13.) első két hónapjában szövegezte meg. A művet 77–78 táján adták ki először. E tanulmány megírásához forrásként egyik legkorábbi fennmaradt latin nyelvű példányát használtam (PLINIUS [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius] 1469).

²⁹ HOFFMANN Zsuzsanna 2009a, 10.

³⁰ VÁCZY Kálmán 1973, 34.

³¹ KÁDÁR Zoltán, dr. 1987, 198.

³² PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet históriája vagy Természetrájs], Kr. u. 69–79 között, XII–XXVII. könyvek. A növényekről szóló könyvek a következők: az illatos növények (XII), külföldi fás növények (XIII), szőlő (XIV), gyümölcsstermő fás növények (XV), vadon termő fás növények (XVI), természetett növények (XVII), gabonafélék (XVIII), len és egyéb növények (XIX), étkezési és gyógyászati céllal természetett növények (XX), virágok (XXI), gyógynövények (XXII–XXVII).

eme – flórára vonatkozó – részét, hiszen a legtöbb általa használt forrásmunka (a természetett növényekről szóló XVII. könyvhöz például mintegy 20 római és félszáz görög forrásra hivatkozik) időközben elveszett.

Családja gazdag, lovagrendi család, kellően jó módú volt ahhoz, hogy Plinius az iskoláit Rómában végezzék.³³ Minden bizonnyal itt (Kr. u. 37 körül) ismerte meg az ekkor már idősödő Antonius Castort,³⁴ Dejotarus király vejét, a kor legjobb botanikusát, akinek tudását nagyra becsülte („*rei herbariae peritissimus*” = ’képzett a növények dolgában’) s egyértelmű adatok mutatnak rá arra, hogy tőle szerezte növénytani ismereteinek nagy részét.³⁵ Plinius a *Naturalis Historia* művében azt is megemlíti, hogy Antonius Castor Rómában egy tanulmányi célokat szolgáló kiterjedt botanikus kertet hozott létre,³⁶ amely mint ilyen egyike volt a legelső botanikus kerteknek. Plinius nagyra tartotta és többször hivatkozta emellett idősebb Catot (Kr. e. 234. – Kr. e. 149.), teljes nevén Marcus Portius Catot, aki Kr. e. 160 körül írta meg földművelésről szóló *De Agri Cultura* című művét.³⁷ Feltűnő viszont, hogy kortársát, a mezőgazdász Columellát alig említi. Amikor Plinius a XVIII., gabonafélékről írott könyvben áttekinti a korábbi agrárszakírók sorát, Marcus Terentius Varroval (Kr. e. 116. – Kr. e. 27.)³⁸ lezárja az elődök lajstromát s nem ejt szót korának legterjedelmesebb agrárszakmunka-írójáról.³⁹ Hoffmann Zsuzsanna szerint Plinius a művében több helyütt is – bár nem nevezi meg vetélytársát – igyekezett támadni, elutasítani Columella nézeteit.⁴⁰ Érdekes például, hogy a fentiekben említett, Columella által kikísérletezett oltási módot fenntartással kezelte s kételkedett annak hatékonyságában,⁴¹ de Vergilius tanait a fák egymásra olthatóságáról kritikátlanul fogadta s csak azt rótt fel elődének, hogy *Georgica* című művében mellőzve a kertészetet mindössze néhány körtefajtát és egy

almafajtát említett meg.⁴² Bírálattól megfogadta el Vergiliusnak azt az állítását, hogy platánfába alma oltható⁴³ s maga Plinius is felsorol néhány újabb, hasonló – korábban ismert – párosítást (dióba oltott arbustus (?),⁴⁴ szilfába oltott cseresznye),⁴⁵ hozzátéve mindehhez, hogy szerinte a gyümölcsnemesítés tudománya elérte már a csúcspontját, hisz több gyümölcsöt nem lehet már kitalálni.⁴⁶ Azt is megjegyzi művében erről, hogy szerinte a platán és a kocsányos tölgy elrontja a gyümölcs ízét.⁴⁷

Egyértelmű a felsorolt ismeretek hiedelemháttere, mitikus eredete: amikor Plinius például azt említi, hogy a vörös fedőszínnel rendelkező almák színüket onnan kapták, hogy egykor szederbe lettek beoltva,⁴⁸ felismerhetjük ebben a hiedelmeknek és mítoszoknak az egyik fő jellemzőjét, hogy metafizikai funkciójukból adódóan is megmagyarázzák a dolgok keletkezését, a jelenségek okát.

A különböző vándor jóskok és jóvendőmondók olyan jóslatokat is terjesztettek ebben a korban, amelyek arról szóltak, hogy bár bármely fába bármely másik beoltható, nem szabad azonban a tövises fákba és bokrokba oltani, hiszen annyi villámcsapás sújtja, ahány oltóággal ellátjuk azt.⁴⁹ Szintén Plinius említi, hogy a szeder szilfába való oltásától az emberek a villámcsapástól való félelmük tartotta vissza.⁵⁰ Részben ide kapcsolódnak azok a görög-római hitvilág-elemek is, amelyek alapján úgy gondolták, hogy a tölgybe (Zeusz/Iupiter fájába) is könnyebben csap a villám⁵¹ s villámcsapás hatására keletkezett egykoron a szőlő.⁵²

Látható tehát, hogy még a korszak legkiválóbb tudósainak tartott szakemberei is milyen hiányos növényélettani ismeretekkel rendelkeztek s mennyire nem voltak képesek határokat vonni a különböző növényrendszertani kategóriák és jellemzőik közé. Ebben a korban lehetségesnek tartották azt is, hogy a bazsalikom előregedve kakukkfűvé silányuljon,

³³ HOFFMANN Zsuzsanna 2009b, 209.

³⁴ Nem tudjuk mikor született és mikor halt meg. Pliniussal való megismerkedésekor feltételezhetően már idős volt.

³⁵ VÁCZY Kálmán 1973, 17–18; KÁDÁR Zoltán, dr. 1987, 197; W. OGILVIE, Brian 2006, 126 és 198; PYRAMUS DE CANDOLLE, Augustin – SPRENGEL, Kurt 2011, 302.

³⁶ SZERZŐ nélkül 1840, 211; LLOYD, Geoffrey Ernest Richard 1983, 114.

³⁷ PORTIUS CATO, Marcus: *De Agri Cultura* [A mezőgazdaságról], Kr. e. 160 körül.

³⁸ Ókori római költő, író. Fennmaradt mezőgazdasági szakmunkája a *Rerum rusticarum libri tres* címet viseli. Ennek első könyve földműveléssel, a továbbiak pedig állattenyésztéssel kapcsolatos ismereteket tartalmaznak (TERENTIUS VARRO, Marcus: *Rerum rusticarum libri tres* [-A mezőgazdaságról három könyvben], Kr. e. I. század).

³⁹ PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet története vagy Természettudomány], Kr. u. 69–79 között,

XVIII. könyv, V. rész, 22–23. bekezdés.

⁴⁰ HOFFMANN Zsuzsanna 2009a, 11–12.

⁴¹ PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet története vagy Természettudomány], Kr. u. 69–79 között, XVII. könyv, XXX. rész, 137–138. bekezdés.

⁴² Ua. XIV. könyv, I. rész, 7. bekezdés.

⁴³ Ua. XV. könyv, XVII. rész, 57. bekezdés.

⁴⁴ Talán egy csillagfű-fajról, a *Lupinus arbustus* Dougl. ex Lindl.-ről van szó.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Ua. XVII. könyv, XXVI. rész, 121. bekezdés.

⁴⁸ Ua. XV. könyv, XV. rész, 52. bekezdés.

⁴⁹ Ua. XV. könyv, XVII. rész, 57. bekezdés.

⁵⁰ Ua. XVII. könyv, XXVIII. rész, 124. bekezdés.

⁵¹ SURÁNYI Dezső 1999, 20.

⁵² EURIPIDES: *Bakchai* [Bakchánők], Kr. e. 405.

a borsikafű mentává, a káposzta magjából répa keljen ki,⁵³ s hogy a gazdag rómaiak kedvelt kirándulólhelyén, a Tiburi vízeséseknél olyan csodafa nőjön, amelynek különböző ágai más-más módon beoltva más-más gyümölcsöt teremjen; diót, bogyós gyümölcsöket, körtét, fügét, gránátalmát és szőlőt: *tot modis insitam arborem vidimus iuxta Tiburtes tullios omni genere pomorum onustam, alio ramo nucibus, alio bacis, aliunde vite, piris, ficis, punicis malorumque generibus*.⁵⁴ A 'gyümölcsfákon termő szőlőről' szóló ókori és középkori tudósításokhoz hozzá kell azonban tennünk, hogy fára futtatot szőlőre (Plinius is említi művében ilyet)⁵⁵ is utalhatnak a feljegyzések, vagy éppen arra a középkori és korai reneszánsz európai kertekben már gyakori szőlőtermesztési módra, amelynek során a fa törzsét átfúrták s a szőlőveszszőt a lyukon átbújtatva a fával „összenövesztették” (2. tábla, 1).⁵⁶

A felsorolt műveknek, Vergilius, Columella, illetve Plinius gazdasági szakmunkáinak nagy ismeretsége és elismertsége volt. Ókori szokás szerint másolatok és kivonatok is készültek belőlük, de ami a legfontosabb, azért maradhattak fenn teljes egészében napjainkig, mert évszázadokon keresztül – mint kézikönyveket – az érdeklődő gazdálkodók haszonnal forgathatták, valóban használhatták. A Kr. u.-i első évszázadot követő időszakokban számos ókori és középkori szerző vett át ismereteket e kötetekből s építette be azokat saját szakmunkáiba is. A késő-ókori római szerző, Rutilius Taurus Aemilianus Palladius (4. század vége – 5. század eleje) *Opus agriculturae* című szintézisébe így kerülhettek be például az almafák oltására vonatkozó hiedelmek: a februári oltási munkálatoknál az alma kapcsán többek között azt jegyzi meg Palladius, hogy jól oltható minden olyan fára, amelyre a körte is, így kökényre, szilvára, berkenyére, őszibarackra, platánra, nyárra, füzre (4. melléklet).⁵⁷

Érdemes lenne külön tanulmányt szentelni annak, hogy az említett ókori római szerzők miként gyakoroltak hatást a magyar tudomány fejlődésére. A Magyarországon, Keszthelyen 1797-ben létrejött

első európai agrárfelsőoktatási intézménynek például – Vergilius művének címére utalva – a Georgikon nevet adták.⁵⁸ Nem elhanyagolandó tény az sem, hogy a XVII–XIX. században kialakuló magyar gazdasági szakirodalom több ízben is hivatkozta a bemutatott munkákat. Apáczai Csere János 1653–1655 között Utrechtben közzétett *Magyar Encyclopædia*-ja például gyakran idézi Plinius *Historia Naturalis*-át,⁵⁹ hasonlóképpen Szentiványi Márton jezsuita hittudós 1689-es háromkötetes szintézise is.⁶⁰ Grossinger János, az első magyar flóramű szerzője a hazai természetismeretbe Plinius adatait is beépítette s később Mitterpacher Lajos, az első agrártudományi egyetemi tankönyv írója (*Elementa Rei Rusticae in usum academiæ regni Hungariæ conscripta*, 1779–1794–1816, I–III. kötet) is hivatkozta Pliniusra.⁶¹ Az első magyar nyelvű természetismereti népi iskolai tankönyv, Gáti István *A természet históriája* című munkája,⁶² valamint a Sárospataki Kollégium tanárának, Emődi Istvánnak 1809-ben megjelentetett *Természeti História* című tankönyvének első része⁶³ vagy Pethe Ferenc 1815-ös *Természet-História és Mesterségtudománya*⁶⁴ mind-mind Plinius hatásáról vallanak. Esetünkben e korszakból mégis talán legfontosabb Lippay János (1606–1666) *Calendarium oeconomicum perpetuum* című 1661-es munkája (2. tábla, 2),⁶⁵ illetve *Posoni kertjének* harmadik, gyümölcsfákról szóló kötete, melyet 1667-ben adtak ki (2. tábla, 3),⁶⁶ hiszen ezek még nem feltétlen önálló megfigyeléseken alapuló információkat közölnek, hanem – mivel Lippay ismerte az ókori keleti mellett a görög és római gazdasági szakirodalmat is – nagy mértékben az antik szerzők (Varro, Vergilius, Columella, Plinius, Martialis,⁶⁷ Plutarkhosz,⁶⁸ Palladius stb.) munkáira támaszkodik.⁶⁹

A pozsonyi és bécsi iskolákban tanult Lippay János a 17. század közepén mint jezsuita rendtag került a bátyja (György) által átalakított pozsonyi érseki kertbe, amely szépségének, gazdagságának köszönhetően ebben a korban széleskörű európai ismeretségnek örvendhetett. A kertben kiemelt helyet kaptak a gyümölcsfák. Voltaképpen már Forgács Ferencről,

⁵³ PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [*A természet históriája* vagy *Természettanajz*], Kr. u. 69–79 között, XIX. könyv, LVII. rész, 176. bekezdés.

⁵⁴ A Tiburi vízesésnél láthattunk egy többféle módszerrel beoltott fát, mindenféle gyümölcsökkel megterhelve, egyik ágán dió, másikon bogyók, megint másutt szőlő, körte, füge és gránátalma fajták (Hoffmann Zsuzsanna fordítása, 2009). Ua. XVII. könyv, XXVI. rész, 120. bekezdés.

⁵⁵ Ua. XVII. könyv, XXXV. rész, 199. bekezdés.

⁵⁶ HERCZEG Ágnes 2005, 204–205.

⁵⁷ TAURUS AEMILIANUS PALLADIUS, Rutilius: *Opus agriculturae* [*-A mezőgazdaságról szóló munka*], IV–V. század fordulóján, III. kötet, XXV. rész, 17. bekezdés.

⁵⁸ Erről bővebben lásd SÜLE Sándor 1967; CSOMA Zsigmond 1997; KURUCZ György 2013.

⁵⁹ Vö. APÁCZAI CSERE János 1653–1655.

⁶⁰ Vö. SZENTIVÁNYI Márton 1689.

⁶¹ KÁDÁR Zoltán, dr. 1987, 198–199.

⁶² GÁTI István 1795 [1798].

⁶³ EMŐDI István 1809.

⁶⁴ PETHE Ferenc 1815.

⁶⁵ LIPPAY János 1662.

⁶⁶ Uő 1667.

⁶⁷ Marcus Valerius Martialis (Kr. u. 38–41 körül – Kr. u. 104).

⁶⁸ Lucius Mestrius Plutarkhosz (Kr. u. 46/48 – Kr. u. 125/127).

⁶⁹ Erről lásd és vö. GÉCZI János 2010.

az érsekkert igazi reneszánsz díszkerti megalapítójáról tudjuk, hogy 1614–15-ben gyümölcsösöket hozott létre; később, Pázmány Péter korában, majd Lósy Imre érseksége idején is megtartották annak gyümölcsös jellegét,⁷⁰ s azt csak nagyon későn, Keresztély Ágost idejében, a 18. század elején vesztette el, amikor a hercegprímás a gyümölcsfákat „kidobatta”.⁷¹

Lippay György érsek és testvére, Lippay János idejében a pozsonyi kert legnagyobb részét ugyan parternek alakították át, de a hátsó, nyugati rész „pompás és válogatott gyümölcsseivel”⁷² három nagy táblában megmaradt gyümölcsösnek (2. tábla, 4) s az olasz kertben is narancs, citrom, gránátalma s különféle exotikus termések voltak megtalálhatóak (2. tábla, 5). Ebben a környezetben íródott Lippay fent említett két munkája, amelyek közül a *Calendarium* mindössze néhány sorban utal az ókori szerzőknél látott fajidegen fákon termő gyümölcs hiedelmére (például: „Pomagránátot barack [valószínű az őszi-barackról van szó] fába ölthetni.”), de számos egyéb – a fák oltásához kapcsolódó, hiedelemhátterű – forrást is megörökített (5. melléklet).

Ezzel szemben a *Posoni kert* című munka gyümölcsökről szóló kötete – amellett, hogy bemutatja a fa törzsén átfúrt szőlő és Columella „ablaktálási módszerének” változatait⁷³ is – valódi „kincseshányaja” a fajidegen fákon termő gyümölcs hiedelmére vonatkozó adatoknak (6. melléklet). Azért meglepő ez, mert a § VIII. LXXIV. bekezdésében Lippay szavakba önti, hogy sokféle oltási módról írnak az „Authorok” (utal itt többek közt a fentiekben bemutatott ókori szerzőkre), de ő csak azokat emeli be munkájába, amelyek „leg-bizonyosabbnak tetszenek.” Lippay bár már felfigyelt arra, hogy a fajok közötti rokonság nagyban befolyásolja az oltás eredményességét („mentül közzelbb a' fák-közzött való hasonlatosság, és csaknem mint-egy atyafúság; annál szerencséssebb leszen az óltás”), de munkájában még elfogadta azt a nézetet is, hogy „a' gyümölcs fákat, más külömb-nemű fákbán-is ölthetni, és jól megfogansznak.” Ezek a „külömb-nemű” oltások vázlatosan a következők voltak:⁷⁴

1. A fa terméshozásának idejét oltásokkal kívánták a.) előrébb hozni vagy b.) késleltetni:

a.) szederbe oltott barack (valószínű az őszi-barackról van szó), cseresznyébe oltott (fekete) szőlő, (szelíd) szederbe oltott naspolya, körtébe vagy gesztenyébe oltott szeder;

b.) naspolyába vagy birsbe oltott szeder, (szelíd) szederbe oltott cseresznye;

Lippay ezt az eljárást így magyarázta: „az idején érő fának természete, magával hozta azt, hogy idejében gyümölcsözzen. Azért, a' minémű ágat arra óltanak, az-is elébb gyümölcsözzen; mivel a bé-óltott ágnak, csak abból a' tőkéből nagyon táplálása.”

2. A gyümölcs színét is oltással kívánták befolyásolni:

a.) vörösre változtatja az alma vagy a körte színét, ha azt égerbe, (veres) szederbe, (fekete) cseresznyébe oltják;

b.) vörösre változtatja a barack (valószínű az őszi-barackról van szó) színét, ha azt rózsára, mandulára, „veres duránczai szilvára” oltják;

c.) gesztenye színű lesz az alma, ha azt vadkörtére oltják;

d.) diószínű lesz a szilva, ha azt dióra oltják;

e.) fehér lesz a szeder, ha azt (fehér) nyárfába oltják;

A gyümölcs színének megváltozását a fent felsoroltak mellett más praktikákkal is igyekeztek elérni. Két színű gyümölcsöt próbáltak létrehozni alma és körte, valamint barack (valószínű az őszi-barackról van szó) és dió társításával. Erről Lippay megjegyzi, hogy „Laurebergius⁷⁵ efféle óltásokat, csak ki-gondolt fabuláknak, vagy meséknek nevez [...]” Később mégis beszámol művében egy olyan esetről is, hogy a szóban forgó Laurebergius saját szemével látott egy csoda-almafát, amelyet káposztatorzsába oltottak s termései emiatt káposztaízűek lettek; el is nevezték azt káposzta almának.

Az említett fajtársításokon túl úgy kívánták a gyümölcs, például az alma színét vörösre változtatni, hogy az oltóágakat csuka és bak vérében, valamint különböző vörös festékekben áztatták, illetve a fa mellé vörös színű rózsát ültettek. Ezekben az eljárásokban egyértelműen felsejlik az analógiás mágia „hasonló hasonlót hoz létre” alapelve.

3. A gyümölcs ízét szintén oltással próbálták megváltoztatni:

a.) barack (valószínű az őszi-barackról van szó) birsbe oltva „Barack birs-almát” s birs barackba oltva „Birs-alma Barackot” eredményez;

b.) ha mandulába barackot (valószínű az őszi-barackról van szó) vagy szilvát oltanak, esetleg fordítva, akkor a barack és szilva magja ehető lesz;

c.) a gyümölcsök ízét kívánták befolyásolni az alma–barack, alma–körte, barack–körte és barack–alma társításokkal is;

Lippay ezt az eljárást így magyarázta: „Az iziben változtathatni a' gyümölcsöt, ha a' savanyú gyümölcs

⁷⁰ RAPAICS Raymund 1940, 81.

⁷¹ Ua., 94.

⁷² Bél Mátyás 1735-ös munkáját idézi Ua., 91.

⁷³ LIPPAY János 1667, IV. rész, § VI., LXV–LXVI. bekezdés és VI. rész, CVI–CVII. bekezdés.

⁷⁴ A felsoroltak bibliográfiai adatait a jegyzetapparátus megterhelésének elkerülése végett a 6. mellékletből lehet pontosan viszszerkeszteni.

⁷⁵ Feltehetően Lippay János kortársáról, Petri Laurebergi Ros-tochiensisről van itt szó.

ágot, édes gyümölcs-fában óltyák: és viszontag, az édeset savanyúban; 's annak az ízét tarttya-meg, a' kiben óltyák.”

4. Egy termésen belül kettőnek is érvényre jutnak a tulajdonságai Lippay szerint a következő fajok szemzések szaporítása esetén: (kajszibarack, dió és mandula társításával kívül (kajszibarack, belül dió és mandula keletkezik; (?)kajszibarack, szilva és mandula társításával kívül kajszit vagy szilvát, belül pedig mandulát találunk.

5. Ha azt szerették volna elérni, hogy a gyümölcsnek (például a baracknak) ne legyen magja, fűzfába oltották.

6. Ha azt szerették volna elérni, hogy a fa virág nélkül hozzon gyümölcsöt, fűgbe oltották.

A fent felsorolt adatok mellett Lippay kötetében még számtalan módját felsorolja annak, hogy korának kertész-szakemberei és elődei miképpen kísérleteztek a gyümölcsfélék nemesítésével, egymásra oltásával. Itt még egy adatot érdemes kiemelni, hiszen a *Posoni kert* III. kötetében találjuk az egyik első magyar említést a fűzalma-tájfajtakörbe tartozó „édes fejr-bélű” almafajtának, amit Lippay tudósítása szerint Csallóközben *métet alma* névvel illettek s nyári, illetve téli változatát is ismerték, s Lippay szerint a nemesítők fűzfába oltva nyerték.⁷⁶

A különböző faji kategóriákba tartozó fák egymásra oltásánál Lippay azt jegyzi meg, hogy a tölgy alkalmatlan az alma és körte oltásához.⁷⁷ Ez azért is figyelmet érdemlő adat, hisz épp Lippay korában vált népszerűvé Magyarország területén is az az indiai eredetű, reneszánsz novellagyűjtemények által Európa-szerte elterjesztett mesetípus, amely ugyanezt az ismeretet erősítette, közvetítette.

A bordás (Old Hildebrand) típusú mesében⁷⁸ a szegény ember felesége mást szeret (általában a papot) s betegnek tetteve magát a gyógyulását azon lehetet-

len kívánság teljesítésétől teszi függővé, hogy férjét elküldi tölgyfáról almát hozni. A férj keresésre indul, de útközben egy bordás tóttal/katonával/stb. találkozik, aki informálja a kérés lehetetlenségéről s segít neki megleckéztetni a feleséget és szeretőjét.⁷⁹

E dalbetétes tréfás mesét 1986-ig, a *Magyar népmesekatalógus* 7/A kötetének megjelenéséig a magyar folklórisztika huszonnégy variánsban dokumentálta.⁸⁰ Itt csupán két erdélyi adattal szemléltetném e gyűjtéseket:

Olosz Katalin Kolumbán István 1897–1898-as népmesegyűjtéséből 1972-ben tett közzé egy udvarhelyszéki variánst *A szerelmes kántorné* címmel, amelyben a bonyodalom indításakor az eseményt a következő kétsoros dalbetét gördíti tovább:

*Elment az én uram, bolond karafi,
Cserfába oltott almát keresni.*⁸¹

Ugyanezen dalbetét egyik leghosszabbként számon tartott verzióját a Faragó József által szerkesztett 1955-ös székely népmesegyűjteményből ismerjük, amelyben az otthon maradt asszony és szeretője a következő rímeket faragta a rászédett férjről:

*Az én uram, hej, bolond egy ember,
Cserfába oltott almát keresgel.*

Talán az isten el is veszejti,

*Hogy az én szívem többé nem gyötri.*⁸²

A fent említett népmesekatalógus megjelenése óta eltelt szűk három évtized újabb eredményeket hozott *A bordás* típusú mese kutatásában. Magyar Zoltán Bartus Józsefné Szandai Teréztől, a herencsényi mesemondótól – akinek kivált tréfás meséi közt számos folklórisztikailag is kuriózumnak tekinthető népköltészeti alkotást találni – rögzített variánsban egy újabb négysoros, kottázott (!) kezdő-dalbetétváltozatot közölt:

*Elment az uram, a vén karosnyi,
Tölgyfába oltott almát keresni.*

⁷⁶ Ua. VI. rész, CII. bekezdés és XI. rész, § I., CLXVIII. bekezdés.

⁷⁷ Ua. VI. rész, CI–CII. bekezdés.

⁷⁸ AaTh [AARNE, Antti – THOMSON, Stith] 1961, 1360C; BN [BERZE NAGY János] 1957, 1751*.

⁷⁹ E tréfás mesetípus nem egyedüli a folklóiban, amely reneszánsz novellagyűjtemények hatására terjedt el magyar nyelvterületen. A *fecsegő asszony* alakjáról szóló történetek közé tartozó több trufa is (vö. AaTh [AARNE, Antti – THOMSON, Stith] 1961, 1381A–E, 9218; BN [BERZE NAGY János] 1957, 1381*, 1631*) hasonlóképpen indiai eredetű (KOVÁCS Ágnes 1979, 83–84; Uő 1980, 238–239.).

⁸⁰ 1. *A bordás tót* (Mezőkovácsháza, Balázs Gyula); 2. *A bordás* (Mezőberény, Kálmány Lajos); 3. *Elmönt az én uram...* (Temesközlorincfalva, Kálmány Lajos); 4. [Cím nélkül 1.] (Magyarlapad, Lázár István); 5. *A cserfába oltott édes alma* (helység nélkül, Faragó József); 6. *A szerelmes kántorné* (Udvarhelyszék, Olosz Katalin); 7. *A pékné meg a pap* (Tarcapuszta, Berze Nagy János); 8. *A kikapós menyecske meg a pap* (Nagyvát, Berze Nagy

János); 9. *A cserfába ojtott óma* (Boda, Berze Nagy János); 10. *A bordászsák* (Bag, Dégh Linda); 11. *Cserfába ótott alma* (Rozsály, Béres András); 12. *A bordászsák* (Mekényes, Kovács Ágnes); 13. [Cím nélkül 2.] (Pakod, Fülöp István); 14. *A bordászsák* (Tyukod, Andrásfalvy Bertalan – Kovács Ágnes); 15. [Cím nélkül 3.] (Kállósemjén, Erdész Sándor); 16. [Cím nélkül 4.] (Nyírvasvári, Erdész Sándor); 17. [Cím nélkül 5.] (Nyírvasvári, Erdész Sándor); 18. *A pap és az asszony* (Hévíz, Bodnár Bálint); 19. *Bodnár Péter meg a felesége* (Demecester, Bodnár Bálint); 20. *A cserfába ótott alma* 1. (Rozsály, Béres András); 21. *A cserfába ótott alma* 2. (Rozsály, Béres András); 22. *Ficfa közt keresi az almát* (Szamosszeg, Erdész Sándor); 23. [Cím nélkül] (Mikóháza, Balassa M. Iván); 24. *A fekete tenger fehér habja* (Nagymoha, Vő Gabriella). Vö. VÖÖ Gabriella (VEHMAS, Marja adatainak felhasználásával összeáll. és a bev. írta) – KOVÁCS Ágnes (szerk.) 1986, 49–51.

⁸¹ OLOSZ Katalin (KOLUMBÁN István gyűjteményéből vál., bev. tan. és jegyz. közzét.) 1972, 149–150 és 194.

⁸² FARAGÓ József (szerk.) 1955, 101–103.

*Adná az Isten, hogy odaveszne,
Hogy még egyszer lehetnék kari menyecske.⁸³*

Bár maga a mese nem közismert és elterjedt a magyar nyelvterület minden tájegységén, de e kis dalocskák, rigmusok önállóan is ismertekké váltak a történet asszociálásával vagy anélkül.⁸⁴ Erdélyi János 1862-ben közli a dal általa ismert két sorát:

*Elment az én uram, bolond kurafi,
Cserfaerdőbe almát keresni⁸⁵*

Ág Tibor Az Aranykert muzsikája című kötetben népdalként adta közre a mese dalbetétének lekottázott csallóközi változatát:

*Elment az uram, a nagy kurafi,
Cserfába ojtott almát keresni.
Bár oda veszne, gödörbe esne,
Nyaka kitörne.⁸⁶*

E rigmusok, dalocskák mellett általánosan ismertté lettek magyar nyelvterületen az epikus történetből tanulságként leszűrt *Cserfaerdőben almát keres* közmondásszerű szólás különböző változatai, amelyet már a legkorábbi népköltési gyűjtések is tartalmaztak,⁸⁷ s napjainkig a lehetetlen, megvalósíthatatlan, abszurd vállalkozásba kezdőkre tett gúnyos megjegyzések egyike.

„[...] ebbizon csak babonaság!”

Bár a 18. században Magyarországon megszapordtak az alanyok reális felhasználásával kapcsolatos közlemények s a gyümölcsstermesztési könyvek is behatóbban kezdték tárgyalni a témát, az alanyhasználat terén azonban alig volt fejlődés a 20. század elejéig.⁸⁸ Amikor Kriza János (1811–1875) unitárius püspök, néprajzi gyűjtő (*3. tábla, 1*) Kolozsváron 1863-ban ‘nem minden remegés nélkül’ közreadta *Vadrózsák* című népköltési gyűjteményének első kötetét, egy olyan találós-mesét⁸⁹ is publikált, amely talán a legszemléletesebben fejezte ki azt, amit a kor embere a gyümölcsfák oltásáról gondolt, tudott:

*Engem, téged levágának,
Engem reád akasztának,*

*Én es élek, te es élsz,
Könnyen [!] magadénak téssz.
(Oltás.)⁹⁰*

Mivel az oltást mint szaporító-nemesítő eljárást a 19. század első felében könnyen elvégezhetőnek képzelték,⁹¹ a legkiválóbb szakemberekként számon tartott gazdasági mérnökök, kertészek is számtalanszor estek abba a hibába, hogy fajidegen fákat különböző gyümölcscsel próbáltak beoltani, természetesen sikertelenül.

Leggyakrabban a forrásokban az alma fűzfába való oltásával találkozhatunk. Már Kresznerics Ferenc 1831-es szótára is megörökített ‘fűz fa alma’ név alatt egy olyan almafajtát, amelyet, a szerző szerint fűzfába szoktak oltani,⁹² de ott találjuk ‘az almafa rokonai’ közt az első önálló vállalkozású, nem fordításon alapuló magyar nagylexikon I. kötetében is.⁹³

Vedres István (1765–1830) Szeged város főmérnöke (*3. tábla, 2*), aki közgazdasági írásai miatt is a reformkor gazdaságpolitikai elképzeléseinek előfutáraként említhető, szakképzettsége ellenére közel ezer különböző fűzfafajtát oltott be almavesszőkkel, amik nagy megdöbbenésére nem fogantak meg. Egy 1829. május 15-re keltezett, Rummy Károly (1780–1847) mezőgazdász professzornak címzett levelében erről a következőket írta: „[...] megpróbáltam a fűzfákba téli alma faágakat oltani – több féle fűzfába – s rekettyébe is; maj meg látjuk mi lesz belőlök?”⁹⁴ Később, 1829. november 17-én írott levelében értesíti barátját az oltások sikertelenségéről s közben utal arra, hogy Esztergom környékén szintén próbálkozások történtek az efféle nemesítésre: „Igen szeretném megtudni: hogy miképpen szaporítják Esztergom körül a fűzfákban az almagyümölcsét? oltás, szemzés vagy copulatio által e? – mert nálam azon mintegy 900 oltásokból, a melyeket külömbféle fűzfákba oltattam, talán egy sem fogant meg; a mely megfoganni is látszott, elszáradt.”⁹⁵

Katona Dienes, vagy Katona Mihály Dénes (1782–1874) mint bölcséleti doktor és növény-nemesítő tette le voksát a fűzfán és égerfán termeszt-

⁸³ MAGYAR Zoltán 2004, 140–142. A dallam kottáját lásd: Ua., 141.

⁸⁴ KOVÁCS Ágnes 1977, 497.

⁸⁵ ERDÉLYI János (szerk. és kiadja) 1862, 33.

⁸⁶ ÁG Tibor 1999, oldalszám nélkül.

⁸⁷ Vö. ERDÉLYI János (a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiadja) 1851; Uő (szerk. és kiadja) 1862; SIRISAKA Andor (szerk. és kiadja) 1890; MARGALITS Ede, dr. (gyűjt. és rend.) 1896.

⁸⁸ PROBOCSKAI Endre 1984, 50–51.

⁸⁹ Rövid epikus történet, a találós kérdés, szóbeli rejtvény egyik fajtája.

⁹⁰ KRIZA János [KRIZA János] (szerk.) 1863, 342. Az idézett találós-mese a III. fejezetben, a háromszékiek között XXIX.

sorszámmal jelent meg. Kriza János és gyűjtőhálózatának tagjai több ízben is rögzítettek a fajidegen fákon termő gyümölcs hiedelmének értelmezéséhez, valamint a fűzalma-tájfajtakör és az *Orbai alma* eredetének feltárásához nélkülözhetetlen adatokat. Ezek a tanulmány további fejezeteiben a megfelelő helyen kerülnek említésre, bemutatásra.

⁹¹ A fák oltását ugyanakkor csodaszerűnek képzelték, így az egy-egy faluban sikerrel oltogató emberek (lelkészek, pomológusok, tanítók stb.) köztiszteletnek örvendhettek (erről lásd például SZÉNÁSSY Árpád 1990; NAGY Zsolt 2013c).

⁹² KRESZNERICS Ferenc 1831, oldalszám nélkül.

⁹³ SZERZŐ nélkül 1893, 462–463.

⁹⁴ RUMY Károly (közli) 1836, 233.

⁹⁵ Ua., 234.

hető alma mellett. A kor kiváló szakemberének számító kegyestanítórendi tanár számos cikkét közölték a korabeli szaklapok s a *Falusi Gazda* egyik 1868-ban megjelent számának hasábjain a gyümölcsnemesítésnek „különös” módjáról adott hírt, amelyben többek között a beregmezei szolgabíró és az újhelyi főkereszt is megszólaltatta: „a beregh és ugocsamezei magyarok a tiszamelléki lapályokon fűzfákba különféle fajokkali almagalyakat oltanak, melyek a nedvekkel bővelkedő alanyokon csodával határos nagy fákká nevelkednek és a gyümölcsnek évenként iszonyatos sokaságát termik. Ily magasztos fák almáival özönlik aztán a tiszamelléki városokat Bereg és Ugocsa lakói el [...] bizonyossá tették azt, hogy amelyet fűzfaalmának szokás nevezni valóban fűzfákba oltott fákon terem. Főt. Ruzsák Lajos munkácsi főesperes az oltásnak e nemét gyakorlatban is látta, eredményeiben is, mely állításunkat megerősítő. [...] Alant írt [Leszkay Ferenc beregmezei szolgabíró – megjegyzés tőlem, Nagy Zsolt] tudomással bírok arról, hogy e vidéken fűzfaalma név alatt előfordult gyümölcsfát valósággal fűzfába oltják [...] A harmadik és negyedik tanú újhelyi. Egyik polgári birtokos rendű, ki szölleje talpán fűzfába oltott derék fontos almával bír; a másik főkertész, ki nemcsak fűz, de égerfába is sikerrel oltott almagalyat; de ennek gyümölcse oly keserű lett, hogy ily oltás a fáradságra érdemtelen.”⁹⁶

Bár természettudományos tény, hogy fűzfába vagy más fajidegen fába oltott életképes almafa nincs, mégis – amint azt a fent idézett cikkészlet is mutatja – sikerült több olyan adatot is rögzíteni, amelyek a fajidegen fákon termő gyümölcs hiedelem-voltát erősítik, hisz több adatközlő azt vélte „látni ami nem létezik”.⁹⁷ A beregmezei szolgabíró 1868-ban például Somogyi László úr Alsó-Szilváshegy gyümölcsösében látott fűzfát, melynek egyik fele édes almát termett, míg a másik közönséges fűzfa volt.⁹⁸ Andrásfalvy Bertalan a magyarság népi gyümölcskultúrájáról 1989-ben írott doktori értekezésében, majd a *Magyar néprajz* II. *Gazdálkodás* kötetében jegyezte meg, hogy gyűjtései során több vidéken találkozott olyan emberekkel, akik azt állították, hogy „saját szemükkel láttak [...] fűzfába oltott almát.”⁹⁹

E meggyőződések olyan élen élhettek a nép körében, hogy ennek hatására a magyar folklór több népköltészeti alkotásában, műfajában is a 19. századtól feltűnik a fűzfába oltott alma képe. Dugonics András 1820-as közmondásgyűjteményében már ott találjuk a *Fűzfába oltott alma* mondást,¹⁰⁰ s Török Károly 1872-es Csongrád megyei gyűjtésében például már a következő népdal szövegét is olvashatjuk:

*Túl a Tiszán, Földeákon,
Alma terem a fűzfákon,
Minden ágon kettő három –
Van szeretőm tizenhárom; [...]*¹⁰¹

1937-ben Györffy István néprajzkutató az *Ethnographia* kérdés-felelet rovatában elsőként vetette fel azt a dilemmát, hogy a fentiekhez hasonló adatok alapján vajon a fűzfába oltott almát, vagy általában a fajidegen fákon termő gyümölcstről szóló közléseket a néprajztudomány az „ősi gazdálkodás” vagy a „népi hiedelmek” körébe utalva vizsgálja s felhívta a figyelmet arra, hogy érdemes lenne utánajárni, „csakugyan tudnak-e fűzfába almát oltani, mely termést is hoz, vagy pedig csak mende-monda az egész.”¹⁰² Györffy kérdésére Okályi Iván (1900–1968) okleveles kertész egyetemi tanártól¹⁰³ érkezett válasz, aki 1926–1927 között Gulácson, Tarpán, Kis- és Magyaron, valamint Tiszabecsen, majd 1937-ig a Bereg-Szatmár megyei Tisza–Szamos vonalon, Zemplénben (Zemplénagárd, Tolcsva), Felsőtiszaháton, illetve a Csepel szigeten (Szigetszentmiklós) rögzített szilvába oltott rózsára, szőlőbe oltott ribizskére és fűzfába oltott almára vonatkozó adatokat. Az *Ethnographia* hasábjain a következőket írta erről: „[...] a »fűzfaalma« fajtáról általánosan azt állították, hogy az fűzre oltva a legjobb. [...] olyan emberekkel is találkoztam, kik »maguk is ojtottak ficfába almát«. Sőt meg is mutattak néhány ilyen saját oltású fát. Mindezt a megjelölt fűzre oltott almát megvizsgáltam, a gyökerét kiásattam s megállapítottam, hogy mind almagyökéren áll. Egyetlen esetben sem maradt fenn semmi kétség, s maguk a jelenlevő emberek állapították meg, hogy »ebbizon csak babonáság!«” Hogy Okályi végleg meggyőződhessen erről, Zemplénben felkért egy gazdát, hogy néhány fűzbe oltson almát, s megvizs-

⁹⁶ KATONA Dienes [KATONA Mihály Dénes] 1868, 151.

⁹⁷ Utalás Lammel Annamária 1999-es tanulmányának címére: *Látni, ami nem létezik: néphit és percepció* (LAMMEL Annamária 1999).

⁹⁸ KATONA Dienes [KATONA Mihály Dénes] 1868, 151.

⁹⁹ ANDRÁSFALVY Bertalan 1989, 15–16; Uő 2001, 498. Dr. Andrásfalvy Bertalan megkeresésemre a kézirat lezártáig nem tudta korábbi gyűjtéseinek adatait előkeresni és rendelkezésemre bocsátani. Csupán annyit jegyzett meg hozzám intézett levelében, hogy a *fűzfaalmáról* szóló gyűjtések „nem voltak kimerítő közlések” (Andrásfalvy Bertalan írásbeli közlése, 2015. április 8).

¹⁰⁰ DUGONICS András (öszveszedte, és meg világosította) 1820, 245.

¹⁰¹ TÖRÖK Károly 1872, 135. A fűzfán termő alma és egyéb fajidegen fákon termő gyümölcsök délszláv népköltészetben való megjelenéséről lásd JUNG Károly 2006; Uő 2007. Itt jegyzem meg, hogy a szerző tévesen használta mindkét tanulmányában a *legenda* terminust!

¹⁰² GYÖRFFY István 1937, 100–101.

¹⁰³ Később (1954) a mezőgazdasági tudományok doktora. Gyümölcstermesztésre szakosodott, több kötete látott napvilágot e témában.

gálva egy év múlva a fákat „eredménye a semmivel volt egyenlő.”¹⁰⁴ Az *Ethnographia* szerkesztője ezek alapján a fűzfaalmát végül is a hiedelmek körébe sorolta. Az azóta íródott publikációk többsége – a szerzők pomológiai, növényélettani járatlansága folytán – mégis kritikátlanul fogadja a fűzfába vagy egyéb fába oltott gyümölcsről szóló közléseket:

1. „[...] csak arra szeretnénk utalni, hogy a kivészen levő ártéri almafajták között volt nem egy, amelyet – fűzfára oltottak! (Fűz-alma, tüdő-alma, métött-alma stb.) E fajták egyikéről pedig – mely szinte önmagában szimbóluma lehetne a galéria-erdők és a gyümölcsösök, bevezetőnkben említett, kapcsolatának! – már az első magyar nyelvű pomológiai munka: Lippay János híres »Gyümölcsös kert«-je is megemlékezett, 1667-ben.”¹⁰⁵

2. „Más vidékeken tudunk olyan almafajtákról is, amelyet az ártereken oly gyakori fűzfába oltottak (Fűz-alma, Tüdő-alma, Métött-alma). Az Ordashoz közeli Bölcskén is ilyen fajta az Édes-alma. Ez arra enged következtetni, hogy esetleg a szigeten is lehetett fűzfába oltott alma.”¹⁰⁶

Nem magyarázat azonban mindenre a kutatók egyes tudományterületeken való járatlansága, szakavatatlansága, hisz meglepő módon a fajidegen fákra oltott gyümölcsben való hit napjaink természettudományos szakmunkáiban is fel-fel bukkan:

„Ennek a nagy fajgazdagságnak, illetve különleges ízvilág kialakulásához talán köze van a különleges oltási technikáknak, például fűzfába oltott almából alakulhatott ki a métett alma is, de oltottak még eperfába is. [...] Szőlő is volt az ártereken, fűzfába, eperfába oltva [...]”¹⁰⁷

Tria in loco Fyzalma

A Kárpát-medencében a gazdaságnéprajzi, illetve a pomológiai kutatás is több vidékről jelezte, hogy létezik egy *fűzalma* névvel illetett tájfajtakör, amelynek képviselői sok esetben nem is állnak tulaj-

donképpeni rokonságban egymással, csupán a fajták neve és a névadás szempontja hasonló, megegyező. Az alma fűzfára való olthatóságában való hit feltehetően e fajták *fűzalma* elnevezésből is adódhatott, illetve a fentiekben bemutatott évszázados vélekedésekből is eredhetett.

Nagy-Tóth Ferenc a régi erdélyi almákról írott kötetének bevezető részében az almafajták népi elnevezései kapcsán fogalmazta meg, hogy minden névadás minősítés is egyben.¹⁰⁸ E megállapítás a *fűzalmákra* különösen igaz, tudva azt, hogy a magyar néphagyományban a fűzfa mint az asztalos- és ácsmunkákra kevésbé megfelelő faanyag, az értéktelenségnek és silányságnak a kifejezője.¹⁰⁹ A kiterjedt erdőségekkel rendelkező Kárpát-medencei tájban a kiváló fakészlet mellett nem vált szükségessé a fűzfa feldolgozása, másrészt faji adottságai miatt egy könnyen szaporítható, igénytelen, közönséges fáról beszélünk, általában véve semmit érőnek tekintették; Gyergyó vidékén *cigányfának*, *puhrifának* is nevezték.¹¹⁰ A magyar nyelvben megtalálható *fűzfapoéta*,¹¹¹ *fűzfapoézis*, *fűzfa-deák*,¹¹² *fűzfavitéz*, *fűzfakatonna*, *fűzfajankó*, *fűzfaember*¹¹³ *pejoratív értelmű szavak jelentései szintén a fűzfa silány, kevésbé felhasználható, haszontalan minőségéből erednek. A fűzfa értéktelenségét fejezi ki továbbá több szólásunk is, amelyekhez mindig negatív jelentéstartalom társul: Fűzfalegény bodzafapuskával; Fűzfatiszteletesnél esküdték; Fűzfa alatt esküdték;*¹¹⁴ *A nagy fűzfa eskette össze őket;*¹¹⁵ *Eleresztette magát, mint a szomorúfűz; Éhes száj, fótos gagya, ficfavesző mindig lesz; Fűzfágúzból soha nem lesz vaskarika*¹¹⁶ *stb. Nem csoda tehát, ha a mit sem érő, kevésbé jónak tartott, apróbb almafajtákat gyakran illették egy-egy vidéken a fűzalma névvel, ahol a fűz- előtag egyértelműen annak satnyaságára utalt.*¹¹⁷ A már említett Vedres István Szeged városi főmérnök is megjegyezte egyik levelében, hogy a *fűzalma* bár sokkal több ideig eláll „az íze nem oly kellemetes is, mint a más [...] almáké; de még is jó gyümölcs az akkor, mikor más nincs!”¹¹⁸

¹⁰⁴ OKÁLYI Iván 1937, 101–102.

¹⁰⁵ KÁROLYI Zsigmond – NEMES Gerzson 1975, 107.

¹⁰⁶ ÁCS Judot 1999, 195.

¹⁰⁷ LACZKÓ Márk 2011, 31.

¹⁰⁸ NAGY-TÓTH Ferenc 1998, 27.

¹⁰⁹ ÚJVÁRI Edit 2005, 166.

¹¹⁰ KISNÉ PORTIK Irén 2006, 36.

¹¹¹ A szó első írott említését lásd CZEGLÉDI István: *Redivivus Japhetke*, 1669.

¹¹² DUGONICS András (összveszedte, és meg világosította) 1820, 245. A hivatkozott gyűjteményben találjuk első említését az *Almát szed a száraz fáról is* szólásnak (Ua., 272). Lásd még SZINNYEI József (szerk.) 1893–1896, 660.

¹¹³ Első írásos említése 1786-ból ismert (SZABÓ T. Attila [gyűjt. és szerk.] 1984, 486).

¹¹⁴ Ennek *Megesküdték a fűzfa alatt* változatát közölte Kriza János

a *Magyar Nyelvőrben* (KRIZA János 1873, 383). Lásd még KRIZA János 2013, 481.

¹¹⁵ MTA Könyvtárának Kézirattára, *Tiboldi István gyűjteménytöredékei*. Irod., 8-r. 178/I. Megjelent KRIZA János 2013, 411. Ebben a kéziratban találjuk *A vadalmafárolis narancsot akarna szedni* szólást (lásd Ua., 445). A *Sziveket újító bokréta*. XVIII. évszázadbeli dalgyűjteményben *El kell mennem, szép violám, Narancsfán nőtt aranyalmám* kezdetű dalt találunk. A könyv egy 1770-ben, feltehetően Erdélyben összeállított dalgyűjteményt tartalmaz. Az aranyalma viszont itt voltaképpen a narancsot jelenti (VERSÉNYI György [kiadta] 1914, 32).

¹¹⁶ MTA Könyvtárának Kézirattára, *Tiboldi István gyűjteménytöredékei*. Irod., 8-r. 178/I. Megjelent KRIZA János 2013, 465.

¹¹⁷ PELCZÉDER Katalin 2009, 194.

¹¹⁸ RUMY Károly (közli) 1836, 234.

A *fűzalma* mint fajtanév elsőként egy 1407-es magyar oklevélben tűnt fel (*Tria in loco Fyzalma*),¹¹⁹ s az ország nyugati területeiről Bél Mátyás már a 18. században leírta.¹²⁰ Amikor a gyümölcsfajokról és fajtákról, valamint azok földrajzi elterjedéséről a Millennium évében tanulmányt adtak ki, Bihar megyéből jelezték a bőven termő „Fűzfa alma” jelenlétét.¹²¹ Magyarország határain túl Cordus Valerius (1515–1544) német fizikus, botanikus (3. tábla, 3) 1544-es *Hitoria plantarum* című munkájának első kötetében (3. tábla, 4) bukkan fel először.

Az egyes vidékeken *fűzalmaként* ismert fajtákat más helyen egyéb nevekkkel is illették, így a fűzalma-tájfajtakörbe tartozó almák hasonneveinek és névváltozatainak száma – eddigi kutatásaim szerint – eléri a százat. Lévéen, hogy a tanulmány célja elsősorban a fajidegen fákon termő gyümölcs (alma) hiedelmének ismertetése, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó 1880-ban leírt kézdiszentléleki *fűzalma*, az *Orbai alma* bemutatása, jelen tanulmányban eltekintek a szinonim elnevezések tüzetesebb sorravételétől¹²² s inkább csak illusztrálásképpen emelek ki itt néhány adatot. A fűzalma-tájfajtakör egyik fajtacsoportjáról tudjuk például, hogy a 20. századig fontos szerepet töltött be a tutajon való gyümölcsszállításban (főként a Maroson, a Közép-Tiszán, illetve a Hármaskörös mentén). Innen származik a *fűzalma* egyik társneve, a *lápósi alma*, amely a *láp*ra, azaz az összekapcsoltan közlekedő tutajoknak a megnevezésére utal. Mivel – a Maros esetében – a tutajozás jellemzően elsősorban a román népesség tevékenységi köréhez tartozott, ezért ezt az almát *olájalmanak* is nevezték.¹²³ De tudunk a *fűzalma* *tüdő almaként*, *métett* vagy *métött almaként*, *magotlan almaként*¹²⁴ való megnevezéséről, sőt néhány 19. századi forrás segítségével sikerült dokumentálni a *fűzalma* maroszeleki – feltehetően az

alma alakjára utaló – *pocokalma* elnevezését is. Ennek első ismert említése 1800-ból, a Lokodi család levelezéséből való („Mely meg vett Dohányos kertet métázza egy felől a Tekintetes Bányai Lázár ur kertye mellett lévő Potzok édes Almafa”).¹²⁵ A megnevezést ott találjuk Szinnyei József *Magyar tájszótár*ában is mint korán érő apró almafajtát a *fűzalma* szinonimájaként.¹²⁶ A szótár szerkesztője mind a *fűzalma*, mind pedig a *pocokalma* esetében Kriza János gyűjtéseit jelölte meg forrásként.¹²⁷ Mivel Kriza a már említett *Vadrózsák* első kötetének tájszótárában nem tette közzé egyik névalak magyarázatát sem,¹²⁸ így nyilvánvalóvá lett, hogy Szinnyei a kéziratban maradt, az eredetileg a *Vadrózsák* második kötetébe szánt anyagból emelhetette be munkájába e két névváltozatot. A 2013-ban megjelent *Vadrózsák II.* tájszavai között viszont szintén hiába keressük a két fogalmat,¹²⁹ hiszen a Magyar Tudományos Akadémiához beérkezett, nyelvészeti szempontból érdekesnek talált anyagból Szinnyei munkájához leválasztott iratcsomó, a második kötet sajtó alá rendezéséig nem került elő.¹³⁰ Ez a kézirat anyag tartalmazza azt a *Tájszavak* címmel ellátott negyvennyolc oldalas, hiányos szójegyzéket, amelyben sikerült megtalálni tordai Kiss Mihály (1809–1889) unitárius esperes, Kriza gyűjtőtársa (3. tábla, 5–6) kézírásában¹³¹ a *fűzalmára* és *pocokalmára* vonatkozó feljegyzést is: „Fűzalma. M:széken Pocokalma. korán érő / apró almaféle.” Kiss Mihály azért is kivételes figyelmet szentelhetett a különböző tájfajták helyi elnevezései összegyűjtésének, mivel maga is – az édesapjától örökölt szenvedéllyel¹³² – űzte a gyümölcstészt „mesterségét” (1872-ben például mint pomológus elismerő okmányban részesült a minisztériumtól),¹³³ így feltehetően a korábban idézett, oltsárról szóló háromszéki találós-mese is az ő gyűjtésének eredményeként került a *Vadrózsákba*.¹³⁴

¹¹⁹ SZAMOTA István (gyűjt.) – ZOLNAI Gyula (szerk.) 1902–1906, 18.

¹²⁰ BÉL Mátyás 1984, 240.

¹²¹ BUDAY Barnabás 1896, oldalszám nélkül.

¹²² A fűzalma-tájfajtakörbe tartozó, illetve az egyéb *fűzalma* nével (is) illetett almafajták említéseinek vázlatos áttekintését az 1. táblázat tartalmazza.

¹²³ BARNA Gábor 1988, 202; CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta 2010, 19–20; SZANI Zsolt 2011a, 32.

¹²⁴ Ennek első említését Szikszai Fabricius Balázs 1590-es latinmagyar szótárában találjuk *Mag neköl Valo al:* néven (SZIKSZAI FABRICIUS Balázs 1590, 37).

¹²⁵ SZABÓ T. Attila (gyűjt.) – VÁMSZER Márta (főszerk.) 2000, 761.

¹²⁶ SZINNYEI József (szerk.) 1893–1896, 660; Uő (szerk.) 1897–1901, 178.

¹²⁷ A *fűzalma* esetében zárójelben szerepel még a Győrffy Iván udvarhelyszéki – kéziratban lévő – gyűjtésére való hivatkozás is!

¹²⁸ Vö. KRÍZA János [KRIZA János] (szerk.) 1863.

¹²⁹ Vö. KRIZA János 2013.

¹³⁰ MTA Könyvtárának Kézirattára, M. Nyelvtud., 4-r. 102. Köszönöm Szakál Annának, hogy a forrás felkutatásában segítségemre volt, továbbá, hogy a birtokában lévő levéltári anyag digitalizált változatát önzetlenül átengedte számomra. Itt jegyzem meg, hogy ugyan Kriza a *Vadrózsák* első kötetében vélhetően több tájszót is ebből az anyagból vett át s Szinnyei szótárához is elengedhetetlen forrásként szolgált, a teljes iratcsomó napjainkig feldolgozatlan! Jelen tanulmányon kívül Olosz Katalin *Váradai József balladájának ismeretlen háromszéki változata a XIX. századból* című dolgozata elemezett s tett közzé részeket, szemelvényeket e többnyire Kiss Mihály unitárius esperes gyűjtéseit tartalmazó kéziratokból (OLOSZ Katalin 2015).

¹³¹ Köszönöm a kézírás beazonosításában nyújtott segítséget Szakál Annának.

¹³² SÁNDOR János 1891, 87.

¹³³ B. Gy. [BOROS György] 1889, 59; SÁNDOR János 1891, 97.

¹³⁴ E feltételezésemmel Olosz Katalin is egyetértett (Olosz Katalin írásbeli közlése, 2015. április 26).

Hosszasan folytatni lehetne még a fűzalma-tájfajtakörbe tartozó almák sorát s elnevezéseik számbavételét. Itt csupán még azt kívánom jelezni, hogy a 20. század második felében beindult gyümölcsfajta-kutatás számos romániai tájegységen dokumentált fűzalma-tájfajtakörbe tartozó – s legtöbb esetben *fűz*, vagy *sălcii* névvel illetett – almát (4–6. tábla),¹³⁵ ugyaninnen ismertek továbbá kisebb számban ún. *fűzkörték* is.¹³⁶

„[...] Orbai alma – a' már jó bundás komondor kutya.”¹³⁷

A *fűzalma* elnevezések *fűz*- előtagja egyes esetekben nem a fűzfa közönségességére és értéktelenségére utalnak, hanem az almafajta robusztus, fűzfáéhoz hasonló nagy méretére,¹³⁸ esetleg azon vélt vagy valós tulajdonságára, hogy – akárcsak a fűz – könnyen, dugványról is szaporítható. Így kapta a nevét egy – a 19. század pomológiai irodalmában villámcsapásként feltűnő s sok vita tárgyát képező – kézdiszentléleki (ma Sânzieni, Kovászna megye) almafajta is, amely eddigi kutatásaim tanulságai szerint a nemesi gyökerekkel rendelkező Orbai famíliának köszönhetően terjedt el előbb Erdélyben, majd Magyarországon, később pedig az egész Európai kontinensen.

A kézdiszentléleki Orbai család múltja a 15. század közepéig visszavezethető. Tagjai közt olyan egyéneket találunk, akiknek személye szorosan kötődik több ismert történelmi eseményhez (így például a mohácsi vészhez) is, s azt is tudjuk, hogy a család két férfitagja 1617-ben nemeslevelet nyert Bethlen

Gábor fejedelemtől.¹³⁹ Nagyjából ekkor szakadt a család két fő ágára.

A kézdiszentléleki *fűzalma* elterjesztésében és megismertetésében szerepet játszó Orbai/Orbay Mihály birtokos kézdiszentléleki Orbay József (1775–?) és ugyancsak kézdiszentléleki Krakai Borbála (?–?) gyermekeként 1805-ben, római katolikus családban született, házasságot kötött a református családból származó torjai Köntzey Jusztinával (1820–1881), s hat gyereke (Berta, Mária, István, Mátyás, Miklós, Zsuzsanna) felnevelését, valamint az 1848–1849-es forradalom- és szabadságharcban hadbírói szolgálatát, illetve – hátralevő életében – táblabíráskodását és aktív gyümölcsészeti tevékenységét követően Kézdiszentléleken hunyt el 1889. március 31-én (7. tábla, 1).¹⁴⁰ Egykor népes kézdiszentléleki család lévén az utóbbi évekig utcanév (*Orbaiak utcája*)¹⁴¹ és két kúria is őrizte a településen az Orbai familia emlékét.¹⁴² Fából épült kúriájukat, amelynek udvarán működött az ún. *Orbai malom*¹⁴³ 2009-ben bontották el (7. tábla, 2–3. kép).¹⁴⁴ Minden bizonnyal ennek a kúriának és malomnak a környezetében álltak azok a *fűzalma* fák,¹⁴⁵ amelyeknek csemetéit Orbai Mihály 1876 márciusában elküldte Márton Ferenc (?–?) csíkszentmártoni királyi járásbírónak.

Márton Ferencet pomológusként¹⁴⁶ kiváló barátság fűzte a kor legnagyobb gyümölcsszakértőjéhez, Bereczki Mátéhoz (1824–1895), a *Gyümölcsészeti vázlatok* című négykötetes pomológiai szintézis szerzőjéhez (7. tábla, 4). Bereczki művének elkészültéhez a csíkszentmártoni járásbíró nem csak azal járult hozzá, hogy barátját levelekkel bombázva

¹³⁵ Vö. BORDEIANU, T. et alii (szerk.) 1964; NAGY-TÓTH Ferenc 1998.

¹³⁶ Lásd például NAGY-TÓTH Ferenc 2006, 208.

¹³⁷ Az e fejezetben található adatok kisebbik része átvétel három korábbi tanulmányomból (vö. NAGY Zsolt 2013b, 363–364; Uő 2015a; Uő 2015b).

¹³⁸ „Ha az ártéri gyümölcserdőkben valami különösen nagy, öreg almafapéldánnyal találkoztunk, azonnal megállapították, hogy ez »ficfába oltott fa«. S ezt a megállapítást nemcsak az ott még mindig feltalálható »Fizfa-alma« fajtára vonatkoztatták, hanem [...] minden robusztus, nagynövésű, vagy matuzsálemi korú almafára.” (OKÁLYI Iván 1937, 101–102).

¹³⁹ KÁLLAY Ferenc 1829, 274; PÁLMAJ József 1901, 343–344; TÜDÖS S. Kinga 2009, 89.

¹⁴⁰ Vö. Románia Országos Levéltára Kovászna megyei Igazgatósága (Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale), Sepsiszentgyörgy, Fond nr. 105-516 (*Matricula defunctorum*), 21 és 79. A Kocs János által végzett tasnádi Fekete család családfa-kutatásai alapján. Itt köszönöm meg Kocs János úrnak, az Erdélyi Genealógiai Társaság vezetőjének, hogy a kézdiszentléleki Orbai család történetének kutatásában segítségemre volt.

¹⁴¹ FAZAKAS János 2009, 456.

¹⁴² Érdemes lenne feltárni, hogy a kézdiszentléleki Orbai familia miként járult hozzá a ma Sepsiszentgyörgyön működő Szé-

kely Nemzeti Múzeum létesítéséhez. Tudjuk például, hogy özv. Cserey Jánosné a múzeum anyagának összegyűjtésekor, 1878 decemberében két darab régi rézpénzt kapott Orbay Mari kisaszonnytól, Orbai Mihály lányától (CSEREY JÁNOSNÉ, özv. 1879, 24), s Orbai Mihály maga is hozzájárult a múzeum anyagának gyarapodásához, hisz 1877 februárjában tizenöt, míg ugyanezen év márciusában mintegy harminc újabb kéziratot adományozott a létesítendő kulturális intézmény számára (VASADY Gyula 1877a, 75; Uő 1877b, 127). A család másik ágából származó Fekete Ferencné Orbai Klárától Cserey né gyűjtésének köszönhetően került be a múzeum textilgyűjteményébe – s ma is ott található meg – egy 17. századra datált úríhímezés is, melyet Lázár Prezsmér Kinga restaurált (leltári jelzete: T.12).

¹⁴³ BORCSA Imola – ÖRDÖG Ildikó 2009, 237.

¹⁴⁴ A fakúriát 1960. júniusában Vámszer Géza (KJNT Fotóarchívuma, KJNT_14767), 2005-ben (SzNM Dokumentumtár, D.100) és a lebontás előtt, 2009-ben (e dokumentáció egyelőre Szőcsné Gazda Enikő magántulajdonában van) Szőcsné Gazda Enikő dokumentálta. A kőkúria még áll, azonban az örökösök jelentősen átalakították azt.

¹⁴⁵ Erről bővebben lásd NAGY Zsolt 2015b, 95–97.

¹⁴⁶ VITOS Mózes 2003, 116; TUSNÁDI ÉLTHES Gyula 1942, 1.

tanulmányai kiadására ösztönözte, hanem még azt is megígérte, hogy a Székelyföldön elterjedt, értéke-
sebb gyümölcsfajták közül néhányat megismertet
a mezőkovácsházai szakemberrel. Így valósult meg
az, hogy Márton Ferenc révén Bereczki Máté közzé-
tette munkájában például a Csík vármegyében *zöld
jeges* néven ismert *székely zöldalma*, illetve a *székely
bergamot körte* részletes leírásait is.¹⁴⁷ Az említette-
ken túl talán a legfontosabb székely tájfajta az említ-
ett kézdiszentléleki *fűzalma* volt. „Van nekünk egy
almafajunk, mely a Háromszéken, »Fűz-alma« név
alatt nagyon el van terjedve. Ezen almát dugvány
által szaporítják, mint a fűzet. Magva nincs, csak
maghártyája. Gyümölcse elég nagy, hosszukás csú-
csos-idomú; késő tavaszig eláll. Húsa puha, savany-
kás; térszában kitünő; nem könnyen rothad, még ha
ütődést kapott is. Ismered-e ezen almát?» – intézte
1875. december 30-ára keltezett első, e témában írt
levelét Bereczki Mátéhoz Márton Ferenc.¹⁴⁸ Mivel
a leírt almáról a nagy gyümölcsszakértőnek nem volt
tudomása, további leveleket váltott a csíki birtokos-
sal. Egy 1876. március 28-án írott levelében Márton
Ferenc további kedvező tulajdonságait sorolta fel az
ismeretlen gyümölcsfajtanak: „[...] ezen almafaj bi-
zonyára meg fog téged lepni. Gyümölcse télen-nyá-
ron használható, tartós, ép gyümölcs. Húsa puha;
savanya igen kedves. Az idevaló nép nyáron át oly
ételneműeket, melyekhez ecetet szoktak használni,
Fűz almával savanyít meg, mely igen kedves ízűvé
teszi ételét.” – írja.¹⁴⁹ Végül Márton Ferenc közve-
títésével kézdiszentléleki Orbai Mihály birtokáról
szerzett be néhány tősarjadványt¹⁵⁰ Bereczki Máté
s így lehetősége adódott, hogy a Benkő Dénes (7.
tábla, 5) és Csoboth Ferenc altorjai birtokosokkal,
valamint mezőtúri Dörgő Dániel gyümölcsész bar-
rátjával e témában váltott számtalan levél (8–21,
23 és 25–44. *melléklet*)¹⁵¹ alapján a fajtát – elsőként
– pomológiaiilag szakszerűen leírja s később azt a vi-
lággal megismertesse.

Mivel már hasonló név alatt (*fűzfa alma*) meg-
határozásra került egy haszontalanabbnak, kevésbé
jónak tartott gyümölcs (7. *melléklet*), így az összeté-
vesztésüket elkerülendő, a *fűzalmát* – Orbai Mihály
birtokosra és a fajta fő termőterületére, Orbaiszékre
utalva – Bereczki *Orbai alma* néven emelte be a szak-
irodalomba. Az első fajtaleírást 1880-ban tette közzé
a *Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti füzetek*-ben *Az
orbai almáról* címmel (22. *melléklet*).¹⁵² Itt valóság-
os lenyűgözöttséggel és óriási lelkesedéssel beszélt
a „felfedezett” almáról: „[...] oly almafajt akarok jelen
soraim által megismertetni, mely hivatva van, hogy
a gyümölcsészet birodalmában egykor nagy szerepet
játsszék” – írta.¹⁵³

A fent idézett méltatást olvasva 1881-ben Orbai
Mihály három másik fajta és egy levél kíséretében
fűzalmáját felküldte Kolozsvárra, az akkoriban
igencsak aktív Erdélyi Gazdasági Egylet kertésze-
ti- és gyümölcsészeti szakosztályához, hogy az ún.
szakosztályi ülések végén tartott gyümölcsköstölá-
sok („ízlelő-gyűlések”) valamelyikén ezt az almát
is sorra kerítsék s a gyümölcsész-szakemberek (id.
Bodor Pál mint elnök, dr. Berde Áron mint ale-
nök, Szentgyörgyi Lajos mint szakosztályi jegyző,¹⁵⁴
Zonda László mint egyleti kertész, Kovács János fő-
tanodai igazgató, Veress Ferencz fotográfus, Ritter
Gusztáv, dr. Márton Lajos egyetemi tanár, dr. Bodor
Antal ev. ref. egyházkerületi titkár stb.) bírálatot fo-
galmazzanak meg róla. Orbai levelére a szakosztály
nevében bágyoni Szabó Sámuel (1829–1905) tanár,
néprajzi gyűjtő¹⁵⁵ (7. *tábla*, 6) válaszolt (24. *mellék-
let*), de váratlan módon alulértékelt a beküldött
fűzalmát: „Őszintén beszélve: nem olyan jó, mint
idáig jutott hire.” – írta 1881. december 15-re kel-
tezett levelében.

A Bereczki Máté és Szabó Sámuel közötti éles vé-
leményeltérés a kérdéses almafajta minőségi mutatói
kapcsán azért is meglepő, mert tudjuk, hogy Szabó
Erdélyben – sokmás mellett – korának egyik legelis-

¹⁴⁷ BERE CZKI Máté 1887, 169–170 és 281–282.

¹⁴⁸ Uő 1884, 122.

¹⁴⁹ Uo.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Személyi Emlékanyag-
gyűjteményében őrzött, *Orbai almát* vagy változatait említő
dokumentumok teljes jegyzékét lásd a tanulmány végi 3. *fűg-
gékben*.

¹⁵² Ezt 1884-ben megjelent kötetében újból közzéteszi. Vö. Ua.,
122–128.

¹⁵³ Ua., 122.

¹⁵⁴ Itt jegyzem meg, hogy arról a Szentgyörgyi Lajosról lehet szó,
aki a Makk-féle összeesküvés résztvevőjéről, a Sepsiszentgyör-
gön kivégzett Váradi Józsefről keletkezett történeti ének, balla-
dás dal egyik legkorábbi feljegyzésének (1859) is szerzője (erről
lásd SZABÓ Sámuel 2009, 500; az itt hivatkozott forrás ere-
deti lelőhelye és leltári száma: Lucian Blaga Központi Egyetemi

Könyvtár Kézirattára, Kolozsvár, *Dalfűzér. Nagyenyeden, 1859.
Szentgyörgyi Lajosé*. Mss. 1673). Ennek a történeti éneknek a né-
hány évvel korábban feljegyzett változata (*Ballada Váradi Jósikáról
– 1854-ből*) került elő nemrég a már említett M. Nyelvtud., 4-r.
102 jelzetű iratcsomóból, a MTA Könyvtárának Kézirattárából.

¹⁵⁵ Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát Olosz
Katalin rendezte sajtó alá (lásd SZABÓ Sámuel 2009). Szabó
Krizsa Jánossal is személyes ismeretséget kötött s megígérte, hogy
néhány ballada dallamát elküldi számára. Együttműködésük-
ről azonban semmi biztosat nem tudunk. Vö. SZAKÁL Anna
(a szétszóródott kéziratos anyagot összegyűjt., s.a.r., bev. tan. és
jegyz. közzét.) 2012, 163–164. Lásd erről még Ua., 34. A Szakál
Anna által közzétett levél az OSZK Kézirattárában [Levelestárá-
ban] található, a következő jelzet alatt: *Krizsa János ismeretlenhez.
Kolozsvár, 1864. december 19.* Autográf levél, 2 oldal [korábbi,
ideiglenes leltári száma: Sz 313/69/1991].

mertebb gyümölcsészeként¹⁵⁶ is jelen volt a közéletben, s komoly figyelmet fordított a tájfajták megismerésére és megismertetésére, népszerűsítésére, akár csak Magyarországon Bereczki. Már marosvásárhelyi korszaka alatt több pomológiai, illetve gyümölcstermesztési szakcikk szerzője,¹⁵⁷ „munkásságot fejtett ki akörül is, hogy az ifjúságot a gyümölcstenyésztésre kapassa. Kertjében gyümölcsfa-iskolát alapított, annak megmunkálására és ápolására az ifjúságot rendre fölszólította.”¹⁵⁸ Leginkább mégis abból látjuk, hogy a pomológia és a régi tájfajták iránt elkötelezetten érdeklődött, hogy amikor a marosvásárhelyi Református Kollégium természetrajz és vegytan tanáráként 1864-ben a Magyar Orvosok és Természettudósok X. Nagygyűlésének szervezői megbízták egy termény- és ipartárlat megrendezésével,¹⁵⁹ a kiállítás előzetes koncepciójába, tervébe Szabó Sámuel 6. pontként felvette a népi gyümölcsismerethez kötődő kérdéseket is, úgy mint: „vannak-e gyümölcsösei, ezekben ritka gyümölcsfaj, mely csak azon vidék sajátja (kinek kertjében); a gyümölcsöknek sajátos vidéki nevei?”¹⁶⁰ Szabó Sámuel 1868 ősztől, Kolozsvárra kerülésétől kapcsolódott be még aktívabban az erdélyi gyümölcsészet-szaktudományi életbe. Ott találjuk az 1869-től induló *Erdélyi Gazda* folyóirat élén¹⁶¹ s a már említett egyet kertészeti- és gyümölcsészeti szakosztályában is mint oszlopos tagot, akitől társai mintaként is felhasználható gyümölcsfajta-leírásokat kölcsönöztek,¹⁶² akire oltvány-katalógus szerkesztését bízták,¹⁶³ de még a budapesti Országos Kertészeti Egylet gyümölcsészeti szakosztály felkérését is hozzá továbbították s Szabó ennek is eleget téve összeállította az Erdélyben nagymértékű termesztésre ajánlható almák és körték listáját.¹⁶⁴ Szabó Sámuel jól ismerhette a mezőkovácsházai pomológus, Bereczki Máté gyümölcsöséből származó gyümölcsöket is, hiszen a szakosztály, amelynek tagja volt, több ízben

is kapott Mezőkovácsházáról „mutatványokat” az elnök, id. Bodor Pál közvetítésével. Feltételezhetően 1882-ben így ismét Szabó Sámuelhez kerülhetett bírálatra – immár magától Bereczki Mátétól – a kézdiszentléleki *füzalmának* néhány példánya.

Szabó levelének az *Erdélyi Gazdában* való közzététele előtt – nem ismerve a kolozsvári pomológusok elmarasztaló véleményét – Bereczki Máté már német nyelven is készített egy méltatást az almafajtaról *Orbai Alma (Pomme Orbai) oder Orbai'scher Apfel, eine neue sehr interessante Sorte* címmel a stuttgarter *Pomologische Monatshefte*-be.¹⁶⁵ Ugyanezen kiadvány hozta le egy évvel később az alma első hiteles, színes ábrázolását is (8. tábla, 1) egy Eduard Lucas által írt rövid cikk (*Der Orbai'sche Apfel*) kíséretében.¹⁶⁶ Utóbbi azért is különösen fontos, mert ebből a kezdeti időszakból csupán egy fekete-fehér szelvény is ismerjük a Bereczkiék által vizsgált gyümölcsnek (8. tábla, 2), annak a gyümölcsnek, amelyet egyfajta szenzációként fogadtak a 19. század végének pomológusai.

Nem véletlen az sem, hogy ott találjuk nem csak az említett *Pomologische Monatshefte*-ben (8. tábla, 3), hanem szintén 1881-ben a bécsi *Der Obstgarten* című újság címlapján is (8. tábla, 4).¹⁶⁷ Az „*Ein guter Rath für Diejenigen, welche den Orbai'schen Apfel schnell und im Grossen vermehren wollen*” címmel el látott cikk azonban az olvasóközönség több tagjának is szemet szúrhatott. A tanulmány nem maradt rozszindulatú kritikák és viták nélkül, Bereczkit nyereszkeskedéssel vádolták meg (adott ponton Luka Gusztáv – Szabó Sámuel *Erdélyi Gazdában* megjelent kritikájára hivatkozva – még a kiváló mezőkovácsházai szakember hitelességét és szakértelmét is megkérdőjelezte).¹⁶⁸ Végül 1884-ben, négyrészes szintézisének harmadik kötetében saját tapasztalatait is megosztva az érdeklődőkkel, Bereczki végleg tisztázta az *Orbai alma* körüli félreértéseket (8. tábla, 5 és 45. mellék-

¹⁵⁶ OLOSZ Katalin 2002, 99; SZABÓ Sámuel 2009, 17.

¹⁵⁷ Lásd például SZABÓ Samu [SZABÓ Sámuel] 1857; SZABÓ Sámuel 1867. Az említettekén túl feltehetően Szabó Sámuel a szerzője több – a *Székely Közlöny* „Közhasznú forgácsok” című rovatában – 1867–1868 között névtelenül megjelent vagy –ő szignóval ellátva publikált kisebb közleménynek is (*Gyümölcsfák kérgének tisztántartása, A gyümölcsfák metszésének kedvező időszaka, A gyümölcs óvása a fűgvesedéstől, Almatermelés Morvaországban, Hernyófészek* stb.). Olosz Katalin írásbeli közlése, 2015. április 25.

¹⁵⁸ A Szabó Sámuel egykori tanítványától, Lakatos Sámueltól idézett sorok a következőképpen folytatódnak: „Én is dolgoztam benne; egy alkalommal az oltást is meg kellett próbálnom, de sajnálatomra oltásom nem fogant meg. Többet soha nem is próbáltam. Szabó maga szenvedélyes gyümölcstenyésztő volt. A Királykút mellett, a kollégium játszóhelyén alól szép gyümölcsös van most is, melyet ő plántált be.” (SZABÓ Sámuel 2009, 38) A teljes visszaemlékezés közzétéve Ua., 36–38.

¹⁵⁹ Erről lásd bővebben OLOSZ Katalin 2003.

¹⁶⁰ Szabó Sámuel, idézi SZABÓ Sámuel 2009, 581. Az eredeti forrásszöveg bibliográfiai adatait lásd Uő 1864. Újrakiadásai OLOSZ Katalin 2003, 45–47; SZABÓ Sámuel 2009, 579–582. A tárlat anyagát maga Szabó Sámuel, néhány diákjával együtt gyűjtötte. Feltehetően számos településen dokumentálásra került több gyümölcsészeti adat is, azonban e gyűjtőút naplója, Szabó szakosztályi értekezése és a kiállítást bemutató előadásának szövege nem került elő.

¹⁶¹ SZABÓ Ágnes 2013.

¹⁶² SZENTGYÖRGYI Lajos, szakoszt. jegyző 1882c, 270.

¹⁶³ Uő 1882b, 166.

¹⁶⁴ Uő 1882a, 87.

¹⁶⁵ BEREZKY Máté [BERECZKI Máté] 1881, 36–42.

¹⁶⁶ LUCAS, Ed. dr. [LUCAS K. F., Eduard] 1882, 109.

¹⁶⁷ BEREZKY Máté 1881a.

¹⁶⁸ Szóváltásukat lásd LUCA, Gustav v. [LUKA Gusztáv] 1881; BEREZKY Máté 1881b.

let).¹⁶⁹ Az alma első leíróját azonban nem érthették váratlanul e reakciók, hiszen úgy tűnik számított rá: cikke nagy port fog kavarni. Már az első közlemény megfogalmazásakor a következőket írta levéiben Dörgő Dániel barátjának: „Ha véletlenül el nem késik, a XI-ik számban megint megjelenhetik egy hosszabb cikkem az Orbai almáról, melyet csak most végeztem be [...] Meglásd, hogy e cikkem nagy szelet fog csapni! Dr. Lucasnak is elküldöm. Villási megígérte, hogy lefordítja németre, hogy Dr. Lucas is közölhesse lapjában.” (16. melléklet).

A Bereczki állítása szerint könnyen szaporítható, alanyként is használható és kiválóan eltartható, piacos almafajta valóban nagy szelet csapott, akkorát, hogy az még talán Bereczki várakozásait is felülmúlta. Nemcsak Magyarországon vált idővel közismertté (lásd például 8. tábla, 6), de a német nyelvű publikációknak köszönhetően híre és maga a gyümölcs is már 1881-ben átlépte az országhatárokat (9–10. tábla): „Orbai alma vesszőket már küldöztem Németország több részébe, Poroszországba, sőt még Orosz országba, Simferopolba is! Még mindig nyugat miatta naponkint egyegy német pomolog” – írja egy 1881. március 15-re keltezett levelében Bereczki (29. melléklet). Másfél hónappal később ugyancsak ő írja barátjának: „Közel 60 embernek, többnyire külföldieknek küldöttem ingyen Orbai alma vesszőket, részint simákat, nagyrészt azonban gyökereseket.” (30. melléklet).

Az *Orbai alma* fő termőhelye, Kézdiszentlélek a 20. században is megtartotta almatermelő jellegét (11. tábla, 1), s ennek köszönhetően *fűzalmája* napjainkban is megtalálható a településen. Kakas Zoltán 1991-ben például két *fűzalma* fát dokumentált Balogh Tibor háztáji kertjében,¹⁷⁰ amelyek 2013. nyarán még álltak és teremtek.¹⁷¹ Napjainkban a Budapesti

Corvinus Egyetem Gyümölcsstermő Tanszékének soroksári kísérleti telepe (11. tábla, 2), valamint az angliai *National Fruit Collection* (11. tábla, 3) mellett számos helyen fellelhetőek az *Orbai alma* fák (lásd még 1. függelék és 2. táblázat).

Összegzés

„Egy különleges dísznövényt szeretnék, hogy teremjen is gyümölcsöket... Van egy fiatal füzem és arra gondoltam, hogy beoltom, egyes ágait alma, körte, szilva, barack ággal.” – olvasható egy internetes portálon 2012 novembere óta;¹⁷² a *Békés Megyei Hírlap*ban pedig 2014 elején Papp Gábor újságíró mutatott be egy Gyulán álló akácba oltott kajszibarackfát.¹⁷³

E tanulmányból talán látható, hogy a gyümölcsfajták természetére, tulajdonságaira vonatkozó ismeretek, hagyományok, s a fajták eredetéhez fűződő hiedelmek egy része is igen régi képzeteken alapul. Éppen ezért egy-egy almafajta elterjedésének feltárása kapcsán rendkívül tanulságos művelődéstörténeti kérdésekkel találkozhat szembe magát a kutató.¹⁷⁴ Amint láthattuk a fűzalma-tájfajtakörbe tartozó vagy a *fűzalma* névvel illetett fajtákra kiváltképpen is igaz ez, hiszen „a fűzaalma hiedelme [azaz a faj-, nemzetségi-, család-, rend- és csoportidegen fákon termő gyümölcs hiedelme] végigvonul a gyümölcsészet történelmén.”¹⁷⁵ De talán nem csak a múlt pomológiai gondolkodását érthetjük meg jobban a kutatásával, hanem jelenünket is; s ha a különböző weblapokon vagy újságokban a fent említettekhez hasonló információkkal találkozunk ezután, akkor tán mi is a kalocsai-vidékiekkel együtt mosolyogva fakadunk dalra s kissé sóvárogva sóhajtunk majd fel: bár minden fa piros almát teremne!

Nagy Zsolt – Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár; nagyczsolt@yahoo.com

¹⁶⁹ 1887-ben újabb leírását olvashatjuk az említett szintézis IV. kötetében. Uő 1887, 486 (46. melléklet).

¹⁷⁰ Kakas Zoltán szóbeli közlése, 2013. augusztus, Sepsiszentgyörgy.

¹⁷¹ „A kézdiszentléleki polgármester, Balogh Tibor jóvótárból megismerkedtünk az orbai almával. Ezt egyébként magotlan alma néven ismerik a faluban, és a történelmi Orbaiszék emlékéket őrzi, hogy ne soroljuk most ennek az almafajtának azokat a jó tulajdonságait, melyeket a kézdiszentléleki asszonyoktól halottunk.” Kisgyörgy Zoltán: *Aranyalma és zengőkörte*. In: http://www.3szek.ro/load/cikk/62285/aranyalma_es_zengokorte. Közvetítés ideje: 2013. augusztus 6. Utolsó megtekintés ideje: 2015. május 8.

¹⁷² http://www.gyakorikerdesek.hu/otthon_kert_3613442-oltani-hogyan-mit-mivel-lehet. Közvetítés ideje: 2012. november 3. Utolsó megtekintés ideje: 2015. április 12.

¹⁷³ Szűcs Gergely írásbeli közlése, 2015. április 9. A lapszámhoz és a cikkhez a kézirat lezártáig nem sikerült hozzájutnom.

¹⁷⁴ ANDRÁSFALVY Bertalan 1989, 15; Uő 2001, 498.

¹⁷⁵ NAGY-TÓTH Ferenc 2006, 24.

Források

1. Levéltári források¹⁷⁶

- Kriza János Néprajzi Társaság (Asociația Etnografică Kriza János) [KJNT], Kolozsvár
 KJNT Fotóarchívuma
 - KJNT_14767.
- Lucian Blaga Központi Egyetemi Könyvtár (Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”) [KEK], Kolozsvár
 KEK Kézirattára
 - **Dalfűzér. Nagyenyeden, 1859. Szentgyörgyi Lajosé.* Mss. 1673.
- Magyar Mezőgazdasági Múzeum [MMgM], Budapest
 MMgM Személyi Emlékanyag-gyűjtemény
 - SZE 177.
 - SZE 178.
 - SZE 179.
 - SZE 180.
 - SZE 184.
 - SZE 8018 (2014-ben áteltározva az SZE 179. jelzetű iratcsomóba).
- Magyar Tudományos Akadémia [MTA], Budapest
 MTA Könyvtárának Kézirattára
 - **Tiboldi István gyűjteménytöredékei.* Irod., 8-r. 178/I.
 - M. Nyelvtud., 4-r. 102.
- Országos Széchényi Könyvtár [OSzK], Budapest
 OSzK Kézirattár [Levelestár]
 - **Kriza János ismeretlenhez. Kolozsvár, 1864. december 19.* Autográf levél, 2 oldal [korábbi, ideiglenes leltári száma: Sz 313/69/1991]
- Románia Országos Levéltára Kovászna megyei Igazgatósága (Direcția Județeană Covasna a Arhivelor Naționale), Sepsiszentgyörgy
 - Fond nr. 105-516 (*Matricula defunctorum*).
- Székely Nemzeti Múzeum (Muzeul Național Secuiesc) [SzNM], Sepsiszentgyörgy
 SzNM Fototékája
 - Hm_5_019.
 SzNM Könyvtár
 - Gyászjelentő-gyűjtemény. *Benkő Dénes gyászjelentője.*
 - Gyászjelentő-gyűjtemény. *Kiss Mihály gyászjelentője.*
 - Gyászjelentő-gyűjtemény. *Orbay Mihály gyászjelentője.*
- SzNM Néprajzi Dokumentumtár
 - D.100.

2. Irodalmi forrásművek

- CZEGLÉDI István: *Redivivus Japhetke*, 1669.
- CORDUS, Valerius: *Historia plantarum* [-A növények históriája], 1544.
- EURIPIDES: *Bakchai* [*Bakkhánsnők*], Kr. e. 405.
- HESIODOS: *Erga kai Hemerai* [-*Munkák és napok*], Kr. e. 700 körül.
- IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, Lucius: *De Arboribus* [-*Az élő fákról*], Kr. u. 62 körül.
- IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, Lucius: *De re rustica* [-*A mezői gazdaságról*], Kr.u. 62 körül.
- PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [*A természet históriája vagy Természetrájsz*], Kr.u. 69–79 között.
- PORTIUS CATO, Marcus: *De Agri Cultura* [*A mezőgazdaságról*], Kr. e. 160 körül.
- TERENCEIUS VARRO, Marcus: *Rerum rusticarum libri tres* [-*A mezőgazdaságról három könyvben*], Kr. e. I. század.
- TAURUS AEMILIANUS PALLADIUS, Rutilius: *Opus agriculturae* [-*A mezőgazdaságról szóló munka*], IV–V. század fordulóján.
- VERGILIUS MARO, Publius: *Georgica* [-*Paraszi dolgok vagy -A földművelésről szóló tankötemény*]. *Liber 2.* [2. könyv], Kr. e. 29.

¹⁷⁶ A dolgozatban hivatkozásra, említésre, netán idézésre került, de nem a szerző (Nagy Zsolt) által feltárt és/vagy közvetlenül kutató levéltári dokumentumokat e jegyzékben csillaggal (*)

jelöltük. A források feltáróira, illetve a forrásközlésekre a főszövegben a megfelelő helyen, lábjegyzetben utalunk.

Irodalom¹⁷⁷

- AaTh [AARNE, Anti – THOMSON, Stith]
 1961 *The Types of the Folktales: A Classification and Bibliography*, second revision, FF Communications Vol. LXXV, No. 184, Academia Scientiarum Fennica, Helsinki.
- ÁCS Judit
 1999 Ártéri gazdálkodás az Ordasi szigeten a XIX–XX. században, in: BÁRTH János – WICKER Erika (szerk.): *Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve 16.*, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezete, Kecskemét, 173–210.
- ÁG Tibor
 1999 *Az Aranykert muzsikája. Csallóközi népdalok*, Csallóközi kiskönyvtár, Kalligram, Pozsony.
- AMBRUS Lajos
 2014 A magyar Lucas, in: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgö Dániel levelezése*, IV. kötet (1884. január 15. – 1884. december 25.), Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 10–17.
- ANDRÁSFALVY Bertalan
 1964 Duna menti gyümölcsöskertek. Adatok a magyarországi déli Duna-szakasz népi gyümölcskultúrájának ismertetéséhez, in: BABICS András (szerk.): *Értekezések*, MTA Dunántúli Tudományos Intézete, Budapest, 271–305.
 1989 *A magyarság gyümölcsészete* [doktori értekezés, kéziratban], MTA, Budapest.
 2001 *Gyümölcskultúra*, in: PALÁDI-KOVÁCS Attila (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben*, II. kötet (*Gazdálkodás*), Akadémiai Kiadó, Budapest, 493–527.
- APÁCZAI CSERE János
 1653–1655 *Magyar encyclopædia. Az az, minden igaz és hasznos böltsésgnek szep rendbe foglalása és Magyar nyelven világra bocsátása*, Officinâ Joannis à Waesberge, Ultrajecti.
- á–r– [SZÁSZ Károly]
 1875 Kriza János 1812–1875, *Vasárnapi Újság*, XXII, 14 (április 4.), 209–210.
- B. Gy. [BOROS György]
 1889 Kiss Mihály (Arczképpel.), *Unitárius Közlöny*, II. kötet, 3 (március), 57–59.
- BARNA Gábor
 1988 A turajozás kulturális jelentősége a Közép-Tisza és a Hármas-Körös mentén, *Ethnographia*, XCIX, 2, 189–212.
- BÉL Mátyás
 1984 *Magyarország népeinek élete 1730 táján* [ford., bev. és jegyz. ell. WELLMANN Imre], Gondolat Könyvkiadó, Budapest.
- BERECZKI Máté
 1881a Ein gutter Rath für Diejenigen, welche den Orbai'schen Apfel schnell und im Grossen vermehren wollen, *Der Obstgarten*, III, 8 (március 10.), 89–91.
 1881b Zum „Orbai-Apfel”, *Der Obstgarten*, III, 12 (április 20.), 140–141.
 1884 *Gyümölcsészeti vázlatok*, III. kötet, nyomtatott Gyulai Istvánnál, Arad.
 1887 *Gyümölcsészeti vázlatok*, IV. kötet, nyomtatott Gyulai Istvánnál, Arad.
- BERECZKY Máté [BERECZKI Máté]
 1881 Orbai Alma (Pomme Orbai) oder Orbai'scher Apfel, eine neue sehr interessante Sorte, in: Ed. Lucas, dr. [LUCAS K. F., Eduard] (szerk.): *Pomologische Monatshefte*, XXVII. kötet, Verlag von Eugen Ulmer, Stuttgart, 36–42.
- BN [BERZE NAGY János]
 1957 *Magyar népmesetípusok*, I–II. kötet, [a bev. tan. írta és a tudományos szerk. végezte BANÓ István, dr.] kiadó nélkül, Pécs.
- BORCSA Imola – ÖRDÖG Ildikó
 2009 Vizek világa, in: BORCSA János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Ambrózia Pharm Kft., Kézdivásárhely, 234–238.
- BORDEIANU, T. et alii (szerk.)
 1964 *Pomologia Republicii Populare Romîne II. Mărul*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București.
- BUDAY Barnabás
 1896 *Adatok Magyarország gyümölcsstermeléséhez (Gyümölcsstermelők név- és lakjegyzékével)*, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Budapest.
- CSEREY JÁNOSNÉ, özv.
 1879 Az általam alapítandó „Székely nemzeti muzeum” számára mult év december havában beérkezett adományok kimutatása, *Nemere*, IX, 6 (január 19., vasárnap), 24.
- CSOMA Zsigmond
 1997 *Kertészet és polgárosodás (Az európai szőlészeti-borászati-kertészeti ismeretek oktatása, szaktanácsadása a Georgikonban és a Keszthelyi Uradalomban, a 18. század végétől a 19. század közepéig)*, Centrál Európa Közhasznú Alapítvány, Budapest.

¹⁷⁷ Irodalomba került minden olyan tétel, amely a *Források* által szolgáltatott adatok értelmezésében segítettek, amelyek a tanulmányom elméleti keretét meghatározták, az elemzés módját, módszerét, szempontjait körülhatárolták. Az egyszerűség kedvéért és a hivatkozások feloldásának megkönnyítéséért szintén

itt kerülnek felsorolásra a forrásként (is) hasznosított kéziratban lévő szakdolgozatok, doktori értekezések, illetve a nyomtatásban megjelent források (újságcikkek, népköltési gyűjtemények, forráskiadások, levelezés-gyűjtemények, pomológiai és történelmi munkák stb).

- CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta
2010 Kora újkori gyümölcsöskertek (fajták, szokások) és kertészek Erdélyben (történeti-néprajzi, etnopológiai tanulmány), *Ethnographia*, CXXI, 1, 1–46.
- CSOMA Zsigmond – OROSZI Sándor (szerk.) – SZABÓ Pál (közread.)
1995 *Berecki Máté levelei*, Magyar Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.
- CZÉGÉNYI Dóra Andrea
2012 Az „árnyék nélküli” hiedelem. Fogalomtörténeti áttekintés, *Erdélyi Múzeum*, LXXIV. kötet, 4. füzet, 1–45.
- DANKÓ Imre
1962 Az almaszimbolika magyar vonatkozásai, *Ethnographia*, LXXIII, 4, 558–589.
- DUGONICS András (összeszedte, és megvilágosította)
1820 *Magyar példa beszédek és jeles mondások*, I. rész, nyomtatott Grün Orbán' betűivel 's költséggel, Szeged.
- EMÓDI István
1809 *Természeti História I. rész*, kiadó nélkül, Sárospatak.
- ERDÉLYI János (a Kisfaludy-Társaság megbízásából szerk. és kiadja)
1851 *Magyar közmondások könyve*, nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest.
- ERDÉLYI János (szerk. és kiadja)
1862 *Válogatott magyar közmondások*, második kiadás, kiadja Heckenast Gusztáv, Pest.
- FARAGÓ József (szerk.)
1955 *A szegény ember vására. Székely népmesék*, Új Magyar Könyvkiadó, Budapest.
- FAZAKAS János
2009 Kézdiszentléleki helynevek (1980), in: BORCSA János (szerk.): *Kézdiszentléleki breviárium*, Ambrózia Pharm Kft., Kézdivásárhely, 456–457.
- GÁTI István
1795 [1798] *A természet históriája, melyben az ásványoknak, plántáknak és állatoknak három világát azoknak meg-esmértető bélyegeivel, természetekkel, hazájokkal, rendbeszedve és a gyenge elmékhez alkalmazva, mind együtt magyar nyelven legelőször bocsátja ki*, Wéber Simon Péter költséggel és betűivel, Pozsony.
- GÉCZI János
2010 A virágok virága, a rózsza a Pisoni kertben, *Korunk*, XXI, 1 (január), 15–23.
- GYÖRFFY István
1937 Kérdés-felelet 2. A fűzfaalma, *Ethnographia*, XLVIII, 1, 100–102.
- HERCZEG Ágnes
2005 „Szép és kies kertek” A kora reneszánsz kertek Itáliában és Magyarországon, Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- HOFFMANN Zsuzsanna
2009a Előszó, in: PLINIUS SECUNDUS, C. [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius]: *Naturalis Historia. Természetrájk (XIV–XVIII)* [ford., a jegyzeteket, az elő- és utószót írta HOFFMANN Zsuzsanna], JATEPress, Szeged, 5–12.
2009b Idősebb Plinius (utószó), in: PLINIUS SECUNDUS, C. [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius]: *Naturalis Historia. Természetrájk (XIV–XVIII)* [ford., a jegyzeteket, az elő- és utószót írta HOFFMANN Zsuzsanna], JATEPress, Szeged, 209–212.
- HROTKÓ Károly, dr.
1999 A fás növények szaporításbiológiája, in: Uő (szerk.): *Gyümölcsfaiskola. A gyümölcsfák szaporításának elmélete és gyakorlata*, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 7–104.
- JUNG Károly
2006 Fűzfaalma: pró és kontra. Egy pomológiai legenda első magyar említésének 600. évfordulóján, *Hungarológiai Közlemények*, XII, 2, 74–89.
2007 További balkáni adatok a fajidegen fákon termő alma legendájához, *Hid*, évfolyam nélkül, 64–70.
- KATONA Dienes [KATONA Mihály Dénes]
1868 Gyümölcsnemesítés különös módja, *Falusi Gazda*, VIII (I. félév), 6, 151.
- KÁDÁR Zoltán, dr.
1987 Plinius, az élővilág legnagyobb római kutatója, in: PLINIUS SECUNDUS, C. [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius]: *A természet históriája. A növényekről. Részletek a XII–XXI. kötetből* [ford. TÓTH Sándor, a szöveget vál. ZÁNKAI Géza], Natura, Veszprém, 197–199.
- KÁLLAY Ferencz
1829 *Historia értekezés a' nemes székely nemzet' eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a' régi időkben*, Nyomtatott a' Ns. Ref. Kollégium' betűivel Fiedler Gottfried által, Nagy Enyeden.
- KÁROLYI Zsigmond – NEMES Gerzson
1975 *Az ősi ártéri gazdálkodás és a vízi munkálatok kezdetei: 895–1846* [Szolnok és a Közép-Tiszavidék vízügyi múltja, 1 – Vízügyi történeti füzetek, 8], Középtiszavidéki Vízügyi Igazgatóság – Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Iroda, Budapest.
- KESZEG Vilmos
2008 A hiedelmek, in: Uő (szerk.): *Magyar népi kultúra. Alapfogalmak. Folklor. Anyagi kultúra* [tankönyv, 2., javított kiadás], Ábel Kiadó, Kolozsvár, 138–158.
2013 *Hiedelmek, narratívumok, stratégiák* [egyetemi jegyzet, Néprajzi Egyetemi Jegyzetek 8.], BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet – Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

- KIRÁLY Ildikó
2013 *Kárpát-medencei almafajták jellemzése pomológiai vizsgálatokkal és mikroszatellit alapú molekuláris markerezéssel* [doktori (PhD) értekezés, kéziratban], Budapesti Corvinus Egyetem Gyümölcsstermő Növények Tanszék, Budapest.
- KISNÉ PORTIK Irén
2006 *Gyergyó és a fenyő* [Ethnographia Gyergyóiensis Kis Könyvek, III], Ethnographia Gyergyóiensis Alapítvány – Demaco Nyomda, Gyergyószentmiklós – Székelyudvarhely.
- KOVÁCS Ágnes
1977 Cserfába oltott alma, a bordás [szócikk], in: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, I. kötet (A–E), Akadémiai Kiadó, Budapest, 497–498.
1979 A fecsegő asszony [szócikk], in: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, II. kötet (F–Ka), Akadémiai Kiadó, Budapest, 83–84.
1980 A kolbászeso [szócikk], in: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon*, III. kötet (K–Né), Akadémiai Kiadó, Budapest, 238–239.
- KRESZNERICS Ferenc
1831 *Magyar szótár gyökérrenddel és deákozáttal*, I. kötet (A–K), magánkiadás, Buda.
- KRIZA János
1873 Közmondások. Székelységek, *Magyar Nyelvőr*, II, 8 (augusztus 15), 383.
2013 *Vadrózsák*, II. kötet (*Erdélyi néphagyományok*) [Kriza János és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjt., szerk., bev. tan. és jegyz. közzét. OLOSZ Katalin], Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
- KRÍZA János [KRIZA János] (szerk.)
1863 *Vadrózsák*, I. kötet (*Székely népköltési gyűjtemény*), Stein János Erd. Muz. Egyleti könyvtár bizománya, Kolozsvártt.
- KURUCZ György
2013 Iskola és jövőkép: a Georgikon, in: Uő: *Keszthely grófja. Festetics György*, Corvina Kiadó, Budapest, 195–252.
- L., Ed., dr. [LUCAS K. F., Eduard]
1882 Biographieen verdienter Pomologen. Bereczki Máté, (Matthäus Bereczki) aus Mező-Kovácsháza den 21. Sept. 1881, in: Ed. Lucas, dr. [LUCAS K. F., Eduard] – LUCAS, Friedrich (szerk.): *Pomologische Monatshefte*, XXVIII. kötet, Verlag von Eugen Ulmer, Stuttgart, 33–37.
- LACZKÓ Márk
2011 *Ártéri gazdálkodás, a múlt gyümölcsöskertje*, [szakdolgozat, kéziratban], Eötvös Lóránd Tudományegyetem Természet-tudományi Kar Földrajz- és Földtudományi Intézet Természetföldrajzi tanszék, Budapest.
- LAMMEL Annamária
1999 Látni ami nem létezik: néphit és percepció, in: BENEDEK Katalin – CSONKA-TAKÁCS Eszter (szerk.): *Démonikus és szakrális világok határán. Mentalitástörténeti tanulmányok Pócs Éva 60. születésnapjára*, MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 311–317.
- LIPPAY János
1662 *Calendarium oeconomicum perpetuum, Az az esztergami érsek urunk ő nagysága Psoni Gondviselőjének Majorságról irt Laistroma, minden Esztendőre, kívül minden Maior Gazda hóruól hóra egész esztendő által mit munkalottasson az Majorság körül, meg tudhattya*, az Akadémiai bötűkkel Schneckenhau Menyhárt Venceszló által, Nagy-Szombat.
1667 *Psoni kert* [III. könyv, *Gyümölcsöskert*], kiadó nélkül, Bécs.
- LLOYD, Geoffrey Ernest Richard
1983 *Science, folklore and ideology. Studies in the Life Sciences in Ancient Greece*, Cambridge University Press, Oxford.
- LUCA v., Gustav [LUKA Gusztáv]
1881 Zum Orbai-Apfel, *Der Obstgarten*, III, 10 (április 1.), 116–118.
- LUCAS, Ed., dr. [LUCAS K. F., Eduard]
1882 Der Orbai'sche Apfel. Mit Abbildung, in: Ed. Lucas, dr. [LUCAS K. F., Eduard] – LUCAS, Friedrich (szerk.): *Pomologische Monatshefte*, XXVIII. kötet, Verlag von Eugen Ulmer, Stuttgart, 109.
- MAGYAR Zoltán
2004 *A herencsényi mesemondó. Herencsényi mesék, mondák és tréfás népi elbeszélések Bartusné Szandai Teréz előadásában*, Magyar Népköltészet Tára IV, Balassi Kiadó, Budapest.
- MARGALITS Ede, dr. (gyűjt. és rend.)
1896 *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*, kiadja Kókai Lajos, Budapest.
- MAURER, Erich
1939 *Die Unterlagen der Obstgehölze*, Paul Parey, Berlin.
- NAGY-TÓTH Ferenc
1998 *Régi erdélyi almák*, az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.
2006 *Régi erdélyi körték és egyéb gyümölcsök*, az Erdélyi-Múzeum-Egyesület kiadása, Kolozsvár.
- NAGY Zsolt
2011 Egy monokultúrára szakosodott székely település. Almatermesztés Gegesen, in: KINDA István (főszerk.): *Acta Siculica 2011. A Székely Nemzeti Múzeum Évkönyve*, Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 623–634.
2013a Orbán Balázs és a székely gyümölcskultúra, *Művelődés*, LXVI, 4 (április), 16–19.
2013b A gyűjtőgetéstől a nemesítésig. Népi gyümölcskultúra az egykori Csík vármegye (AI- és Felcsík, Gyergyó, Gyimes, Kászton) területén, in: BOTÁR István – MUCKENHAUPT Erzsébet – SALLÓ Szilárd (szerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, IX., Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 345–380.
2013c A mítosz mint reprezentáció és a mitizálás mint elbeszélői stratégia. Egy 19. századi marosszéki pomológus életpályájának narratív megjelenítése, *Belvedere Meridionale*, XXV, 2 (nyár), 6–21.

- 2014a *De la cules pânã la pomicultură. Cultura populară a fructiferelor pe teritoriul vechiului comitat Ciuc (cadru istoric) / A gyűjtőgetéstől a nemesítésig. Népi gyümölcsészet-kultúra az egykori Csík vármegye területén (történeti áttekintés)* [szakkolgozat, kéziratban], Universitatea Babeș-Bolyai Facultatea de Litere Departamentul de Etnografie și Antropologie Maghiară / Babeș-Bolyai Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Magyar Néprajz és Antropológia Intézet, Cluj Napoca / Kolozsvár.
- 2014b Termesztésre ajánlott és termesztett történelmi körtefajták az egykori Csík vármegye területén, in: SALLÓ Szilárd (főszerk.): *A Csíki Székely Múzeum Évkönyve*, X., Csíki Székely Múzeum, Csíkszereda, 299–338.
- 2015a „Ha így tenne valamennyi megye (...)” Gyümölcstermesztési törekvések Csík vármegyében 1876–1918 és 1940–1945 között, *Erdélyi Múzeum*, LXXVII. kötet, 2. füzet, 53–67.
- 2015b (Történeti-)etnopológiai vizsgálatokra kínálkozó lehetőségek Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése alapján, in: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, V. kötet ([1884. november 20.–] 1885. január 5. – 1885. december 22.), Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 87–127.
- OKÁLYI Iván
1937 Kérdés-felelet 2. Felelet a 2. sz. kérdésre, *Ethnographia*, XLVIII, 1, 101–102.
- OLOSZ Katalin
2002 Szabó Sámuel, a nagyenyedi Bethlen Kollégium egykori diákkönyvtárosa, *Erdélyi Múzeum*, LXIV. kötet, 1–2. füzet, 98–104.
2003 *Egy kiállítás emlékképei* [Krizsa Könyvek, 16], Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.
2015 Váradi József balladájának ismeretlen háromszéki változata a 19. századból, in: JAKAB Albert Zsolt – KINDA István (szerk.): *Aranykapu. Tanulmányok Pozsony Ferenc tiszteletére*, Kriza János Néprajzi Társaság – Szabadtéri Néprajzi Múzeum – Székely Nemzeti Múzeum, Kolozsvár, 737–752.
- OLOSZ Katalin (KOLUMBÁN István gyűjteményéből vál., bev. tan. és jegyz. közzét.)
1972 *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- PÁLMAI József
1901 *Háromszék vármegye nemes családjai*, Jókai-Nyomda-Részvény-Társulat, Sepsí-Szent-György.
- PELCZÉDER Katalin, dr.
2009 Gyümölcsfajták neveinek történeti-etimológiai szótára (részlet), *Magyar Nyelvjárások*, XLVII, szám nélkül, 189–212.
2014 A tudományos gyümölcsfajta-névadás és Bereczki Máté névalkotó tevékenysége. A gyümölcsnevek vizsgálatának jelentősége a nyelvészetben és a pomológiában, in: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, III. kötet (1882 január 7.–1883. december 27.), Verseghy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 20–42.
- PETHE Ferenc
1815 *Természet-Historia és Mesterségtudomány*, Nemzeti-Gazda-Hivatal, Béts.
- PLINIUS [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius]
1469 *Historia Naturali*, Johannes de Spira, Venezia.
- PÓCS Éva
1990 Világkép, in: DÖMÖTÖR Tekla (főszerk.): *Magyar néprajz nyolc kötetben*, VII. kötet (*Népszokás, néphit, népi vallásosság*), Akadémiai Kiadó, Budapest, 527–544.
- PROBOCSKAI Endre
1984 Az alma alanyai, in: PETHŐ Ferenc (szerk.): *Alma*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 48–64.
- PYRAMUS DE CANDOLLE, Augustin – SPRENGEL, Kurt
2011 *Elements of the philosophy of plants. Containing the principles of scientific botany*, Cambridge University Press, New York.
- RAPAICS Raymund
1940a *Magyar kertek. A kertművészet Magyarországon*, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
1940b *A magyar gyümölcs*, Királyi Magyar természet tudományi társulat, Budapest.
- RAPAICS Raymund, dr.
1935 A füzalma, *Természettudományi Közöny*, Tom. 67, 120–123.
- RUMY Károly (közli)
1836 Vedresházának (Csongrád Vármegyében) rövid leírása (Boldogut Vedres István Urnak, Professzor Dr. Rummy Károly barátjához írt leveléből.), *Felső Magyar-országi Minerva Nemzeti Folyó-írás*, XI, III. kötet, 230–235.
- SÁNDOR János
1891 Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű elode, *Keresztény Magvető*, XXVI, 2, 82–99.
- SIRISAKA Andor (szerk. és kiadja)
1890 *Magyar közmondások könyve. Válogatott magyar közmondások, példabeszédek, szólásmódok betűrendes gyűjteménye több forrás és számos munkatárs gyűjtése után*, nyomtatott Engel Lajos Könyvnyomdájában, Pécs.
- SURÁNYI Dezső
1999 A görög hitvilág növényei, *Valóság*, XLII, 2, 19–33.
- SÜLE Sándor
1967 *A keszthelyi Georgikon 1797–1848*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ Ágnes
2013 Szabó Sámuel az 1869-ben beindult első Erdélyi Gazda szerkesztője, *Erdélyi Gazda*, XXI (új), 11, 9–11.
- SZABÓ Samu [SZABÓ Sámuel]
1857 A fák mesterséges elágaztatása, *Gazdasági Lapok*, IX, 16, 215.
- SZABÓ Sámuel
1864 *Rövid utasítás tájékozással, honismereti adatokat gyűjtők számára*, Nyomatott [...] az ev. ref. főtaoda betűivel Kali Simon által, Marosvásárhelyt.

A fajidegen fákon termő alma hiedelme és egy 1880-ban leírt (kézdiszentléleki) almafajta

- 1867 Csombordi körtve-oltógallyak, *Székel Közlöny*, I, 5, 38–39.
- 1880 Négy faj almáról. Válasz t. Orbai Mihály úrnak, *Erdélyi Gazda*, XII, 51 (december 21.), 408.
- 2009 *Erdélyi néphagyományok 1863–1884* [Szabó Sámuel és gyűjtői körének szétszórta hagyatékát összegyűjt., szerk., bev. tan. és jegyz. közzét. OLOSZ Katalin], Európai Folklór Intézet – Mentor Kiadó, Budapest – Marosvásárhely.
- SZABÓ T. Attila (gyűjt. és szerk.)
- 1984 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, IV. kötet, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- SZABÓ T. Attila (gyűjt.) – VÁMSZER Márta (főszerk.)
- 2000 *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, X. kötet, Akadémiai Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Budapest – Kolozsvár.
- SZAKÁL Anna (a szétszóródott kéziratok anyagát összegyűjt., s.a.r., bev. tan. és jegyz. közzét.)
- 2012 „Így nőtt fejemre a sok vadrózsa...” *Levelek, dokumentumok Kriza János népköltészeti gyűjtőtevékenységének történetéhez* [a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 6. – Kriza Könyvtár], Kriza János Néprajzi Társaság – Magyar Unitárius Egyház, Kolozsvár.
- SZAMOTA István (gyűjt.) – ZOLNAI Gyula (szerk.)
- 1902–1906 *Magyar Oklevél-Szótár*, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- SZANI Zsolt
- 2011a *Történelmi alma- és körtefajták a Kárpát-medencében a népi fajtaismeret és –használat tükrében* [doktori (PhD) értekezés, kéziratban], Budapesti Corvinus Egyetem Kertészettudományi Doktori Iskola, Budapest.
- 2011b *Historical apple and pear varieties within the Carpathian basin from the ethnopomological aspect* [thesis of PhD dissertation, kéziratban], Corvinus University of Budapest Doctoral School of Horticultural Sciences, Budapest.
- 2014a Erdélyi nagyon régi almafajták, in: SOLTÉSZ Miklós (szerk.): *Magyar gyümölcsfajták*, Mezőgazda Kiadó, Budapest, 196–204.
- 2014b *Etnopomológia – népi gyümölcsészet a Palócföld nyugati határterületén / Ethnopomology in the western region of Palócföld*, Zöldutak Módszertani Egyesület, Alsópetény.
- SZENTGYÖRGYI Lajos, szakoszt. jegyző
- 1882a Kertészeti szakosztályunk működése 1882-ben, *Erdélyi Gazda*, XI, 11 (március 14.), 87–89.
- 1882b Kertészeti szakosztályunk működése II., *Erdélyi Gazda*, XI, 20 (május 16.), 165–166.
- 1882c Kertészeti szakosztályunk működése III., *Erdélyi Gazda*, XI, 33 (augusztus 15.), 270–271.
- SZENTIVÁNYI Márton
- 1689 *Curiosiora et Selectiora Variarum Scientiarum Misvellaena. In tres partes divisa*, kiadó nélkül, Tyrnaviae.
- SZERZŐ nélkül
- 1840 Botanical gardens [szócikk], in: LIEBER, Francis (szerk.): *Encyclopædia Americana*, II. kötet, Thomas Cowperthwait & Co., Philadelphia, 211.
- SZERZŐ nélkül
- 1893 Almafa [szócikk], in: GERŐ Lajos (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona*, I. kötet (A–Aradmegye), Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 462–463.
- SZÉNÁSSY Árpád
- 1990 *A pomológia úttörője. Kováts József életútja*, Bátorkeszi Egységes Földműves-szövetkezet, Bátorkeszi (Vojnice).
- SZIKSZAI FABRICIUS Balázs
- 1590 *Nomenclatura seu Dictionarium Latino-ungaricum*, kiadó nélkül, Debreceni.
- SZINNYEI József (szerk.)
- 1893–1896 *Magyar tájszótár*, I. kötet (A–Ny), Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- 1897–1901 *Magyar tájszótár*, II. kötet (Ó–Zs), Hornyánszky Viktor kiadása, Budapest.
- TAKÁTS Rózsa (szerk.)
- 2012–2013 *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése. A levelezésben szereplő gyümölcsfajták. Melléklet Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése I–VII. kötetéhez*, Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok.
- TOLNAY Gábor
- 2012 Bevezetés, in: Uő (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, I. kötet (1871. június 9.–1878. augusztus 4.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 11–27.
- TOLNAY Gábor, dr.
- 2013 Bevezetés a levelezés II. kötetéhez. Bereczki Máté rövid önéletírása a német Pomologische Monatshefte 1882. évi február 13-i számában, in: Uő (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, II. kötet (1878. augusztus 19.–1881. december 25.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 10–18.
- TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.)
- 2012 *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, I. kötet (1871. június 9.–1878. augusztus 4.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok.
- 2013 *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, II. kötet (1878. augusztus 19.–1881. december 25.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok.
- 2014a *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, III. kötet (1882. január 7.–1883. december 27.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok.
- 2014b *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, IV. kötet (1884. január 15.–1884. december 25.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok.
- TÓTH Magdolna, dr.
- 2013 Régi gyümölcsfajták szerepe a modern gyümölcsészetben, in: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.): *Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezése*, II. kötet (1878. augusztus 19.–1881. december 25.), Verseyhy Ferenc Elektronikus Könyvtár, Szolnok, 19–48.

TÖRÖK Károly

1872 *Csongrád-megyei gyűjtés* [Magyar Népköltési Gyűjtemény 2.], Athenaeum, Pest.

TUSNÁDI ÉLTHES Gyula

1942 A csiki gyümölcsstermelés. Észrevételek Szőke Mihály cikkére, *Csiki Lapok*, LIV, 41, 1.

TÜDÖS S. Kinga

2009 Kézdizsentlélek és környéke az oklevelek tükrében, in: BORCSA János (szerk.): *Kézdizsentléleki breviárium*, Ambrózia Pharm Kft., Kézdivásárhely, 43–118.

UPOV [International Union for the Protection of New Varieties of Plants]

2005 *Guidelines for the conduct of tests for distinctness, uniformity and stability. Apple ([Fruit Varieties] Malus domestica Borkh.). Technical Guidelines TG/14/9*, International Union for the Protection of New Varieties of Plants, Geneva.

ÚJVÁRI Edit

2005 Fűzfa [szócikk], in: PÁL József – ÚJVÁRI Edit (szerk.): *Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából*, Balassi Kiadó, Budapest, 166.

VASADY Gyula

1877a A székely nemzeti muzeum számára f. év febr. havában beérkezett adományok kimutatása, *Nemere*, VII, 19 (március 7., szerda), 75.

1877b A székely nemzeti muzeum számára f. év március havában beérkezett tárgyak kimutatása, *Nemere*, VII, 32 (április 21., szombat), 127.

VÁCZY Kálmán

1973 Az örök Plinius, in: PLINIUS SECUNDUS, C. [PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius]: *A természet históriája. Válogatott részek az I–IV. könyvekből. Csillagászati és földrajzi ismeretek az ókorban* [vál., ford., bev. és jegyz. ell. VÁCZY Kálmán], Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 5–38.

VERSÉNYI György (kiadta)

1914 *Sziveket újító bokréta. XVIII. évszázadbeli dalgyűjtemény*, Régi Magyar Könyvtár, Budapest.

VITOS Mózes

2003 *Csikmegyei füzetek. Adatok Csikmegye leírásához és történetéhez*, II. kötet, Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda.

VÖÖ Gabriella (VEHMAS, Marja adatainak felhasználásával összeáll. és bev. írta) – KOVÁCS Ágnes (szerk.)

1986 *Magyar népmesekatalógus 7/A. A magyar népmesék tréfakatalógusa (AaTh 1350–1429)*, MTA Néprajzi Kutató Csoport, Budapest.

W. OGILVIE, Brian

2006 *The science of describing. Natural History in Renaissance Europe*, University of Chicago Press, Chicago–London.

Függelék

1. függelék¹⁷⁸

[a kézdiszentléleki *fűzalma* (Orbai alma) – UPOV TG/14/19 irányelveiben¹⁷⁹ meghatározott 57 tulajdonság szerinti – jellemzése]

a fa növekedési erélye: közepes; fa típusa: elágazó; fa habitusa: elterülő; fa terméshozásának típusa: csak hosszú vesszők; vessző vastagsága: vastag; vessző ízközéinek hosszúsága: hosszú; vessző színe a napos oldalon: középbarna vagy sötétbarna; vessző szőrözöttsége (a vessző felső felén): közepes; paraszemölcsök száma a vesszőn: közepes; levéllemez hajlathoz viszonyított állása: felálló; levéllemez hosszúsága: rövid; levéllemez szélessége: közepes; levéllemez hosszúságának és szélességének aránya: kicsi; levéllemez zöld színének intenzitása: közepes; levéllemez szélének bemetszése (felső fele): fűrész 2. típusú; levéllemez szőrözöttsége a fonákon: erős; levélnyél hosszúsága: közepes; antociános színéződés kiterjedése az alaptól a levélnyélén: kicsi; virág meghatározó színe szírombimbó állapotban: világos rózsaszín; virág átmérője vízszintes helyzetbe nyomott szíromlevelekkel: közepes; virág szíromleveleinek elrendeződése: közbülső; virág bibéinek helyzete a portokhoz viszonyítva: felettük; kis gyümölcs antociános fedőszíne kiterjedése: –; gyümölcs mérete: kicsi–közepes; gyümölcs magassága: nagy (magas); gyümölcs átmérője: kicsi; gyümölcs magasságának és átmérőjének aránya: nagyon nagy; gyümölcs alakja: tojás alakú; gyümölcs bordázottsága: nincs vagy gyenge; gyümölcs barázdáltság a csészemélyedés szélén: nincs vagy gyenge; csésze mérete: kicsi; csészelel hosszúsága: hosszú; gyümölcs héjának hamvas-sága: nincs vagy gyenge; gyümölcs héjának viaszossága: közepes; gyümölcs alapszíne: sárgászöld; gyümölcs fedőszín viszonylagos felülete: kicsi; gyümölcs fedőszíne árnyalata hamvas-ság letörlése után: piros; gyümölcs fedőszíne intenzitása: világos; gyümölcs fedőszíne jellege: csak csikozott (nem mosott); csikok szélessége: közepes; parásodás felülete a kocsány körül: nincs vagy kicsi; parásodás felülete a gyümölcs oldalán: nincs vagy kicsi; parásodás felülete a csészemélyedés körül: nagy; paraszemölcsök száma: kevés; paraszemölcsök mérete: kicsi; kocsány hosszúsága: közepes; kocsány vastagsága: közepes; kocsánymélyedés mélysége: sekély; kocsánymélyedés szélessége: közepes; csészemélyedés mélysége: sekély; csészemélyedés szélessége: keskeny; gyümölchús szilárdsága: nagyon puha; gyümölchús színe: sárgás; magrekeszek nyitottsága (keresztmetszetben): teljesen nyitott; virágzás kezdetének időpontja: nagyon korai, korai vagy közepes; szedési érettség időpontja: korai; fogyasztási érettség időpontja: nagyon korai–korai

2. függelék

[a tanulmányban szereplő növények tudományos elnevezése]

alma (*Malus*); bazsalikom (*Ocimum basilicum* L.); berkenye (*Sorbus*); birs (*Cydonia oblonga* Mill.); borsikafű (*Satureja hortensis* L.); bükk (*Fagus*); (termesztett) cseresznye (*Prunus* subg. *Cerasus*); citrom (*Citrus x limon* [L.] Burm.f.); cser/cserfa/csertölgy (*Quercus cerris* L.); dió (*Juglans*); eperfa (*Morus*); európai olajfa (*Olea europaea* L.); éger (*Alnus*); fikusz/fügefű (*Ficus*); fűzfélék (*Salicaceae*); fűz (*Salix*); gránátalma (*Punica granatum* L.); hanga nemzetség (*Erica*); kajszibarack (*Prunus armeniaca* L.); kakukkfű (*Thymus*); káposzta (*Brassica oleracea* L.); kender (*Cannabis*); kocsányos tölgy (*Quercus robur* L.); kökény (*Prunus spinosa* L.); körte (*Pyrus*); kóris (*Fraxinus*); mandula (*Prunus dulcis* [Mill.] D. A. Webb); menta (*Mentha*); narancs (*Citrus sinensis* [L.] Osbeck);

naspolya (*Mespilus*); nyár (*Populus*); (fehér) nyárfa (*Populus* sect. *Populus*); őszibarack (*Prunus persica* L.); platánfélék/platán (*Platanaceae*); rekettyefűz (*Salix cinerea* L.); répa (*Beta*); rózsza (*Rosa*); szeder (*Rubus*); szelíd gesztenye (*Castanea sativa* Mill.); szil (*Ulmus*); szilva (*Prunus domestica* L.); szőlő (*Vitis*); tölgy (*Quercus*); vadgesztenye (*Aesculus*); vadkörte (*Pyrus pyrastrer* [L.] Burgsd.)

3. függelék¹⁸⁰

[az Az Orbai almát és változatait említő levelek, dokumentumok a MMgM Személyi Emlékanyag-gyűjteményében, keletkezésük sorrendjében]

- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. április 16.
- MMgM SZE 178. Dörgő Dániel feljegyzése a Bereczki Mátétól kapott, 1880. április 27-re datált levél szabadon maradt részére. 1880. április 20.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. április 27.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. május 1.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. május 31.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. július 21.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. július 30.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. október 27.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. november 7.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. november 13.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. november 17.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. november 19.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. november 26.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1880. december 15.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. december 19.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1880. december 25.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1881. január 29.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1881. február 19.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1881. március 15.
- MMgM SZE 178. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1881. május 1.
- MMgM SZE 179. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1882. március 11.
- MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1883. március 18.
- MMgM SZE 179. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1883. április 29.

¹⁷⁸ KIRÁLY Ildikó 2013; SZANI Zsolt 2014a, 198–199 és saját kutatások (2014–2015) alapján.

¹⁷⁹ UPOV [International Union for the Protection of New Vari-

eties of Plants] 2005.

¹⁸⁰ Összeáll. Nagy Zsolt.

24. MMgM SZE 179 (az SZE 8018-ból átletározva). Bereczki Máté levele Benkő Déneshez. 1883. október 21.
25. MMgM SZE 179. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1883. október 23.
26. MMgM SZE 179. Dörgő Dániel feljegyzése. 1883. (október 23. vagy azután).
27. MMgM SZE 179. Dörgő Dániel szélrajzai és jegyzetei. 1883. vége.
28. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1884. január 24.
29. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1884. február 16.
30. MMgM SZE 180. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1884. augusztus 1.
31. MMgM SZE 180. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1884. augusztus 4.
32. MMgM SZE 180. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1884. augusztus 7.
33. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1884. szeptember 13.
34. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1884. szeptember 18.
35. MMgM SZE 180. Dörgő Dániel és lányainak másolata Bereczki Máté *Az Orbai almáról (1884-ben)* című cikkének kéziratáról. 1880. (szeptember 13–18. között).
36. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. március 22.
37. MMgM SZE 181. Luka Gusztáv levele Bereczki Mátéhoz (másolat). 1885. április 3.
38. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. április 12.
39. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. május 15.
40. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. június 2.
41. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1885. június 4.
42. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. július 7.
43. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. július 24.
44. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. szeptember 3.
45. MMgM SZE 181. Dörgő Dániel szélrajzai és feljegyzései. 1885. (szeptember 3. után).
46. MMgM SZE 184. Dörgő Dániel levele Bereczki Mátéhoz. 1885. szeptember 10.
47. MMgM SZE 181. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1885. október 15.
48. MMgM SZE 184. Madách Aladár levele Bereczki Mátéhoz. 1886. február 6.
49. MMgM SZE 184. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1886. április 18.
50. MMgM SZE 182. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1886. június 20.
51. MMgM SZE 182. Mórággy István levele Bereczki Mátéhoz. 1887. január 8.
52. MMgM SZE 182. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1887. február 10.
53. MMgM SZE 182. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1887. május 17.
54. MMgM SZE 182. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1887. augusztus 26.
55. MMgM SZE 183. Bereczki Máté levele ifj. Dörgő Dánielhez. 1888. május 27.
56. MMgM SZE 183. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1888. június 26.
57. MMgM SZE 183. Bereczki Máté levele Dörgő Dánielhez. 1888. szeptember 12.
58. MMgM SZE 183. Bereczki Máté levele Budai Józsefhez (másolat). 1888. október 13.
59. MMgM SZE 183. Dörgő Dániel feljegyzése. 1889. (év elején).

Mellékletek¹⁸¹

1. melléklet¹⁸²

[részletek Publius Vergilius Maro (Kr. e. 70–Kr. e. 19.) *Georgica* című tankölteményéből, Kr. e. 29-ből]

[...] Liber 2. [...] Sponte sua quae se tollunt in luminis oras, / infecunda quidem, sed laeta et fortia surgunt; / I quippe solo natura subest. tamen haec quoque, si quis / inserat aut scrobibus mandet mutata subactis, / exuerint siluestrem animum, cultuque frequenti / in quascumque uoles artis haud tarda sequentur. [...] sed truncis oleae melius, propagine uites / respondent, solido Paphiae de robore myrtus, / plantis edurae coryli. nascuntur et ingens / fraxinus Herculeaeque arbos umbrosa coronae, / Chaoniique patris glandes; etiam ardua palma / nascitur et casus abies uisura marinos. / inseritur uero et fetu nucis arbutus horrida, / et steriles platani malos gessere ualentis, / castaneae fagos; ornuisque incanuit albo / flore piri glandemque sues fregere sub ulnis. [...]¹⁸³

2. melléklet¹⁸⁴

[részlet Lucius Iunius Moderatus Columella (Kr.u. 4–Kr. u. 70 körül) *De Arboribus* című értekezéséből, Kr.u. 62 körülről]

[...] XXVI. De insitione. 1. Omnis surculus inseri potest, si non est ei arbori, cui inseritur, dissimilis cortice; si uero fructum etiam eodem tempore fert, sine ullo scrupulo optime inseritur. Tria autem genera insitionum antiquitradiderunt: unum, quod resecta et fissa arbore recipit insertos surculos; alterum, quo resecta inter librum et materiem admittit semina, quae utraque genera uerni temporis sunt; tertium, cum ipsas gemmas cum exigua corticein partem sui delibratam recipit, quam uocant agricolae emplastrationem; hoc genus aestatis est. 2. Quarum insitionum rationem cum tradiderimus, a nobis quoque repertam docebimus. Omnes arbores simulatque gemmas agere coeperint, luna crescente inserito, oliuam autem circa aequinoctium uernum usque in Idus Apriles. Ex qua arbore inserere uoles et surculos ad insitionem sumpturuses, uideto, ut sit tenera et ferax nodisque crebris, et cum primum germinatum eunt, de ramulis anniculis, qui solis ortum spectabunt et integri erunt, eos legito crassitudine minimi digiti; surculi sint bisulci. 3. Arborem, quam inserere uoles, serra diligenter exsecatoea parte, quae maxime nitida et sine cicatrice est, dabisque operam, nelibrum laedas. Cum deinde truncam reddideris, acuto ferramento plagam levato; dein quasi cuneum ferreum vel osseum inter corticem et materiem, ne minus digito tres, sed lente dimittio, ne laedas aut rumpas corticem. 4. Postea surculos, quos inserere uoles, falce acuta ab una parte eradito tam alte quam cuneum demisisti, sed ita ne medullam neve alterius partis corticem laedas; ubi surculos paratos habueris, cuneum uellito statimque surculos demittito in ea foramina, quae cuneo adactointer corticem et materiem facta sunt. Ea autem fine, qua adraseris, surculos demittito ita, ut sex digitis de arbore exstant. In una autem arbore duos aut tres ramulos figito, dum ne minus quaternum digitorum inter eos sit spatium. Pro arboris magnitudine et

corticis bonitate haec facito. 5. Cum omnes surculos, quos arbor patietur, demiseris, libro ulmi vel vimine arborem adringito; postea paleato luto bene subactoblinito totam plagam et spatium, quod est inter surculos usque eo, ut duobus digitis insita exstant; supra lutum muscum inponito et ita adligato, ne pluvia dilabatur. 6. Si pusillam arborem inserere uoles, iuxta terram abscondito, ita ut sesquipedem a terra exstet. Cum deinde abscederis, plagam diligenter levato et medium truncum acuto scalpro modice findito, ita ut fissura trium digitorum sit. In eam deinde cuneum, quo dispaletur, inserito et surculos ex utraque parte adrasas demittito, ita ut librum seminis libro arboris aequalem facias. Cum surculos diligenter aptaueris, cuneum uellito et arborem, ut supra dixi, alligato et oblinito; dein terram circa arborem aggerato usque ad ipsum insitum. Ea res a vento et calore maxime tuebitur. 7. Tertium genus insitionis, cum sit subtilissimum, non omni generi arborum idoneum est, et fere eae recipiunt talem insitionem, quae humidum sucosumque et validum librum habent, sicuti ficus. Nam et lactis plurimum remittit et corticem robustam habet. Optime itaque ea inseritur tali ratione. 8. Ex qua arbore inserere uoles, in ea quaerito nouelloset nitidos ramos. In his deinde observato gemmas, quae bene apparebit certamquespem germinis habebit; eam duobus digitis quadratis circumsignato, ut gemma media sit, et ita acuto scalpello circumcisam diligenter, ne gemmam laedas, delibrato. Item quam arborem inserere uoles, in ea nitidissimum ramum eligito et eiusdem spatii corticem circumcidito et a materie delibrato. Deinde eam partem, quam nuda ueris, gemmam, quam ex altera arbore sumpseras, aptato, ita ut ante emplastrum circumcisae parti conveniat. 9. Ubi haec feceris, circa gemmam bene vincito, itane laedas; deinde conmissuras et vincula luto oblinito, spatio relicto, qua gemma libere germinet. Materiem quam insereris, si subolem vel supraramum habebit, omnia praecedito, ne quid sit, quo possit auocari aut cui magis quam insito seruiat. Post unum et uicesimum diem soluito emplastrum. Hoc genere optime etiam olea inseritur. Quartum illud genus insitionisiam docuimus, cum de uitis disputauimus; itaque supervacuum est hoc locorepetere iam traditam rationem terebrationis. XXVII. 1. Sed cum antiqui negaverint posse omne genus surculorum in omnem arborem inseri et illam quasi infinitionem, qua nos paulo ante uisum, ueluti quandam legem sanxerint, eos tantum surculos posse coalescere, qui sint cortice ac libro et fructu consimiles iis arboribus, quibus inseruntur, existimauimus errorem huius opinionis discutendum tradendamque posteris rationem, qua possit omne genus surculi omni generi arboris inseri. 2. Quod ne longiori exordio legentes fatigemus, unum quasi exemplum subiciemus, qua similitudine quod quisque uolet omni arbori poterit inserere. Oliuam fico inserere. Scrobem quoque uersus pedum quattuor ab arbore oliuae tam longe fodito, ut extremi rami oleae possint eam contingere. In scrobem deinde fici arbusculam deponito diligentiamque adhibeto, ut robusta et nitida fiat. 3. Post triennium aut quinquennium, cum iam satis amplum incrementum ceperit, ramum oliuae, qui uidebitur nitidissimus, deflectet ad crus arboris ficulnae religa atque

¹⁸¹ A Mellékletben közölt források és forrásművek időrendben követik egymást.

¹⁸² VERGILIUS MARO, Publius: *Georgica* [-Paraszti dolgok vagy -A földművelésről szóló tanköltemény]. Liber 2. [2. könyv], Kr. e. 29., 47–52 és 63–72. sorok.

¹⁸³ [...] Második könyv [...] Minden olyan fa, mely úgy búvik napfényre, magától, / Terméketlen; azonban erős, viruló fakadása, / Mert a talajt áthatja az ősz-természet. E fajtát / Oltsa be, vagy gödröt vájván tegye máshova bárki: / Veszi legott vad voltát, és gondozva gyakorta, / Tetszésedre hamar méltat minden nemesítést. [...] Ám az olaj csonkról, bujtványról hajt a bor ága,

/ Földbe leszúrt gallyról mirtusz-csemetéje Paphusnak; Hercules árnyas lomb-díszének fája s a délceg / Körös, a csont-héjú mogyoró s cháóni Atyánknak / Makkja palántából zsendül, valamint magasló / Pálma s a lúcs is, amely hány vész lát még habok árján! / Hanga komisz kérégt olthatja viszont a diósarj, / Míg a platán meddő lugasán finom alma virulhat, / S bükkön a gesztenye, kőrösfán meg a körte homályló / Szirma derül s a szil aljában makkolnak a disznók. [...] (Lakatos István fordítása, 1967).

¹⁸⁴ IUNIUS MODERATUS COLUMELLA, Lucius: *De Arboribus* [-Az élő fákról], Kr. u. 62 körül, XXVI–XXVII. fejezet.

ita amputatis ceteris ramulisea tantum cacumina, quae inserere voles, relinquito; tum arborem fici detruncatoplagamque levato et mediam cuneo findito. 4. Cacumina deinde olivae, sicuti matri inhaerent, utraqueparte adradito et ita fissurae fici aptato cuneumque eximito et diligenterconligato, ne qua vi revellantur. Sic interposito

*triennio coalescet ficusolivae, et tum demum quarto anno, cum bene coierit, velut propaginis ramulosolivae ramos a matre reseccabis. Hoc modo omne genus in omnem arborem inseritur. [...]*¹⁸⁵

¹⁸⁵ [...] XXVI. A' gyümöltkák beoltásáról. Minden oltó ágat, minden fába be lehet oltani, ha attól a' mellybe oltatik, héjjára nézve nem különböz: ha' pedig ugyan akkor hoz gyümölköt is, minden gondolkodás nélkül hasznos beoltani. Három nemeit tanították pedig a' régiek az oltásnak: az egyiket, melly szerént elvágatván és meghasítottván a' fa, által veszi a' bele tett oltó ágokat; a' másikat, melly szerént elvágatván, a' héjja és fája közé veszi a' magvesszőket, melly két oltás neme tavaszi időben esik; a' harmadik, melly magokat a' bimbókat egy kis héjjal egygütt, az ő felfejtett héjja alá fogadja, mellyet a' földmivelők flastromozásnak hívnak; ez a' neme, nyárra való. Melly oltásoknak modját a' midőn elől fogjuk adni, egy másiktól is fogunk szólni, a' mellyet mi találtunk. Minden fákat, mikor kezdenek bimbózni, hold nevedésével oltás bé, az olajfát pedig tavaszi éjnap egyenlőség táján 13-dik Aprilisig. A'melly fáról oltani akarsz, és oltóágakat venni az oltásra, rá vigyázz, hogy ujj jövés legyen, és termékeny, azomban sűrű bimbója: és mikor először a' fakadások tölgylelenek, az esztendő ágatskákrol, a'mellyek napkeletre néznek, és épek, azokat szedd le: kis ujj vastagok, és két águak legyenek az oltó ágok. A' melly fát be akarsz oltani, szépen vágd el a' fűrészszel, azon a' helyen, a' hol legsimább és minden seb nélkül van, és rá vigyázz, hogy a' héjját meg ne, sértsd. Mikor osztán a' törösköt elvágtd, éles késsel a' sebet simítsd meg: továbbá a' vasvagy tsont éket, a' héjja és fája között leg alább három ujjnyira, de tsendesen bortsásd le, hogy meg ne sértsd vagy el ne rontsd a' héjját. Azután az oltó ágakat, mellyeket bele akarsz tenni, éles késsel egy felől faragd ki, olyan hosszúra, mint a' mennyire, leeresztetted az éket, de úgy, hogy se a' széjkját, sem a' másik rész héjját meg ne sértsd. Mikor az oltó ágak készen lesznek, az éket húzd ki, és az oltó ágakat dugd bele mindjárt azokba a' lyukakba, mellyeket tsináltál az ékekkel, oda vervén az éket a' héjja és fája közé. Azzal a' végivel pedig, a' mellyet megfaragtál, ereszd le az oltó ágakat úgy, hogy a' fából hat ujjnyira álljanak ki. egy fába pedig két vagy három ágakat tégy, de úgy hogy legalább négy ujjnyi köz legyen közöttök. A' fa nagyságához, és héjja jóságához képest, ezeket tsináld. Mikor minden oltó ágakat, a' mellyeket elfogadhat a' fa, helyre tettél, szilfa hársal, vagy fűzveszszóvel a' fát szorítsd meg: azután jól meggyúrt polyvás sárral az egész sebet kend be, és azt a' közt, a' melly az ágok között esik, úgy annyira, hogy két ujjnyira, álljanak ki az oltó ágak: a' sár felibe, mohot tégy, 's úgy kösd rá, hogy az esső le ne verje. Ha kis fát akarsz beoltani, a' földhöz közel mesd el, úgy hogy másfél lábnyira álljon ki a' földből. mikor osztán elmetstetted, a' sebjét szépen simítsd meg, és a' töröke közepét éles késsel egy kevésé hasítsd meg, úgy hogy a' hasíték, három ujjnyi legyen. abba osztán verj éket a' meddig engedi, és a' két felől megfaragott oltó ágakat dugd bele, úgy hogy az ág héjját a' fa héjjával egyenlővé tsináld. Mikor az oltó ágakat szorgalmasan elkészitetted, vedd ki az éket: azután a' fát, a' mint fellyebb mondtam, kösd meg és kend be: azután a' fát földel töltsd fel, egész az oltásig; ez, a' széltől és melegtől nagyon fogja oltalmazni. A' harmadik neme az oltásnak, mivel igen finom, nem minden fa neméhez alkalmas: és majd tsak azok fogadják el az ilyen oltást, a' mellyeknk

nyalkás, nedves, és erős héjjok vagyon, mint a' figefa, mert ez, mind az hogy sok tejet bortsát, mind pedig héjja is erős van. Azért ezt legjobban be lehet oltani ilyen modal. A'melly fáról oltani akarsz, keress azonn ujj és szép ágakat. azután nézd ki ezeken azt a' bimbót, a'melly jónak látszik, és a' kifakadásról bizonyos reménységet nyujt: azt két négy szeg ujra jegyezd körül, hogy a' bimbó középbe essen, 's így éles késsel, kerekítsd körül, és vigyázva vedd le a' héjját, hogy a' bimbóját meg ne sértsd. Azután, a'melly fába bele akarsz oltani, azon válaszd ki a' legszebb ágat, és annak a' köznek a' héjját kerekítsd körül, és a' héjját húsd le, és arra a' részre a'mellyet meg mezitelenítettél, azt a' bimbót mellyet a' más fáról vettél, úgy alkalmaztasd rá, hogy az a' Síp, a' körülmetsett részre reá ilyen. Mikor ezt véghez vitted, a' bimbó mellett jól kösd meg, de úgy hogy meg ne sértsd: azután az öszve eresztéseket és kötéseket, sárral kend be, azt a' közt meghagyván, a' hol a' bimbó szabadon kihajthat. A' melly fát beoltottál, ha annak sarju ága, vagy felső ága lejénd, mind vagdald le, hogy ne legyen sem, a' mi által a' nedvesség elvonattassék, vagy másnak szolgáljon inkább, mint annak, a' mi bele oltatott. Huszon egy nap múlva, old meg a' flastromot. Ezzel az oltás nemével az olajfát is igen jól be lehet oltani. Az oltásnak ama negyedik nemét már elő adtuk, midőn a' szőlő tökékről értekeztünk: azért feleslegvaló volna itt ujjonnan előhozni, a' fúrásnak már elő adott módját. XXVII. Hogy minden oltó ágat minden fába be lehessen oltani. De midőn tagadták a' régiek, hogy minden oltó ágat, minden fába be lehetne oltani, és azt a' meghatározást mellyel mi ez előtt kevésé élünk, mint valamely törvényt megerősítették, hogy tudniillik tsak azok az oltó ágak egyesülhetnek, a' mellyek héjjokkal, hársokkal, és gyümölkseikkel hasonlók azokhoz a' fákhoz, a' mellyekbe oltatnak. úgy itéltük hogy ennek a' vélekedésnek hibás voltát el kellene igazítani, és a' maradéknak elől kellene adni, azt a' módot, a' mellyel minden nemű oltó ágat, mindenféle fába be lehet oltani. Hogy sok előre való beszéddel ne fárasszuk az olvasót, tsak éppen egy példát hozunk fel, mellynek hasonlósága szerént, minden a'melly fát be akar oltani, minden fába bele olthatja. Az olajfától, mindenfelé négy négy lábnyi gödröt áss le, annyi távolságra, hogy az olajfának szélső ágai oda elérjenek. abba a' gödörbe osztán ültess egy fige fát, és minden módon azonn légy, hogy jó izmos és szép legyen. Három, vagy öt esztendő múlva, mikor már eléggé megnevedett, az olajfának azt az ágát a'melly legszebbnek látszik hajtssd le, és a' fige-fa szárához kösd oda: 's így a' több ágait levagdald, tsak azokat a' hegyeket hagy meg, a'mellyeket be akarsz oltani; ekkor a' figefát tsonekzsd le, és a' sebjét simítsd meg, és középbe ékkel hasítsd meg. Az olajfa hegyeit osztán, a' mint az annyokon rajta vagynak, mind a' két oldalról faragd meg, és eképpen a' figefa hasítékjába igazítsd bele, az éket vedd ki, és jól kösd meg, hogy valami erőttől ki ne mozduljanak. Így, három esztendő alatt, a' figefa az olajfával egygő lessen; és verge negyedik esztendőben, mikor már jól egyesültek, mint valamely magvesszőket, az olajfa ágatskáit az annyáról vagddold le. Így, minden féle nemet, minden fába be lehet oltani. (Nemes Fábán József fordítása, 1819).

3. melléklet¹⁸⁶

[részletek Caius/Gaius Plinius Secundus (Maior) (Kr.u. 23 vége / Kr.u. 24 eleje–Kr.u. 79. augusztus 25.) *Historia(e) Naturali(s)* című, Kr.u. 69–79 között írott művéből]

[...] *Liber XIV. I. [...] 7. sed nos oblitterata quoque scrutabimur, nec deterrebit quarundam rerum humilitas, sicuti nec in animalibus fecit, quamquam videmus Vergilium praecellentissimum vatem ea de causa hortorum dotes fugisse et in his quae rettulit flores modo rerum decerpisse, beatum felicemque gratiae quindecim omnino generibus uvarum nominatis, tribus oleae, totidem pirorum, malo vero tantum Assyrio, ceteris omnibus neglectis. [...] Liber XV. [...] XV. [...] 52. melofoliis folium unum, aliquando et geminum, erumpit e latere medio. celerrime in rugas marcescunt pannucea. stolidet tument pulmonea. est quibusdam sanguineus colos origine ex mori insitu tracta. cunctis vero quae fuere a sole partes rubent. sunt et parva gratia saporis atque etiam acutiora odore silvestria. peculiare improbae iis acerbitatis convicium et vis tanta, ut aciem gladii praestringat. dat aliis farina vilissimis nomen, quamquam primis adventu decerpique properantibus. [...] XVII. 57. Pars haec vitae iam pridem pervenit ad columnen, expertis cuncta hominibus, quippe cum Vergilius insitam nucibus arbutum, malis platanum, cenasis ulmum dicat. nec quicquam amplius excogitari potest; nullum certe pomum novum diu iam invenitur. neque omnia insita misceri fas est, sicut nec spinas inseri, quando fulgura piari non queunt facile, quotque genera insita fuerint, tot fulgura uno ictu fieri pronuntiat. [...] Liber XVII. [...] XXVI. [...] 120. tot modis insitam arborem vidimus iuxta Tiburtes tullios omni genere pomorum onus-*

tam, alio ramo nucibus, alio bacis, aliunde vite, piris, ficis, punicis malorumque generibus. sed huic brevis fuit vita. nec tamen omnia experimentis adsequi in natura possumus. quaedam enim nasci nisi sponte nullo modo queunt, eaque inimitibus tantum et desertis locis proveniunt. 121. capacissima insitorum omnium ducitur platanus, postea robur, verum utraque saporis corrumpit. [...] XXVIII. 124. Myrtus et taleis seritur, morus talea tantum, quoniam in ulmo eam inseri religio fulgurum prohibet. [...] XXX. [...] 137. Est etiamnum nova inserendi ratio, ne quid sciens quidem praeteream, quod usquam invenerim, Columellae excogitata, ut adfirmat ipse, qua vel diversae insociabilesque arborum naturae copulentur, ut ficis atque oleae. iuxta hanc seri ficum iubet non ampliore intervallo, quam ut contingi large possit ramo oleae quam maxime sequaci atque oboedituro, eumque omni interim tempore edomari meditatione curvandi. 138. postea fico adepta vires, quod evenire trimae aut utique quinquenni, detruncata superficie ipsam quoque deputatum et, ut dictum est, adraso cacumine defigi in cruce ficis, custoditum vinculis, ne curvatura fugiat. ita quodam propaginum insitorumque temperamento triennio communem inter duas matres coalescere, quarto anno abscisum totum adoptantis esse, nondum vulgata ratione aut mihi certe satis conperta. [...] Liber XIX. [...] LVII. 176. Morbos hortensia quoque sentiunt sicut reliqua terra sata. namque et ocimum senectute degenerat in serpyllum, et sisymbrium in zmintham, et ex semine brassicae veteri rapa fiunt, atque invicem. et necatur cuminum ἀμοδορρο, nisi repurgetur; est autem unicaule, radice bulbo simili, non nisi in gracili solo nascens. alius privatim cumini morbus scabies. et ocimum sub canis ortu pallescit. omnia vero accessu mulieris menstrualis flavescunt. [...]]¹⁸⁷

¹⁸⁶ PLINIUS SECUNDUS, Caius/Gaius: *Historia[e] Naturali[s]* [A természet története vagy Természetrész], Kr. u. 69–79 között, XIV. könyv, I. rész, 7. bekezdés; XV. könyv, XV. rész, 52. bekezdés és XVII. rész 57. bekezdés; XVII. könyv, XXVI. rész, 120–121. bekezdés, XXVIII. rész, 124. bekezdés és XXX. rész 137–138. bekezdés; XIX. könyv, LVII. rész, 176. bekezdés.

¹⁸⁷ [...] XIV. könyv, I. [...] 7. Mi azonban felkutatjuk az elfelejtetteket is, nem riaszt vissza bennünket azoknak a dolgoknak az egyszerűsége – miként nem történt így az állatok esetében sem – ámbár Vergiliust a legkiválóbb költőnek tartottuk, aki ilyen okból mellőzte a kertészetet, és azokban amit előadott, csak a dolgok felszínét érintette (a virágokat tépdeste), szerencsés és boldog, mindösszesen tizenötféle szőlőfajtát nevezett meg, háromféle olajfát és ugyanannyi körtefajtát, almából csak az asziriát, a többit mellőzte. [...] XV. könyv. [...] XV. [...] 52. A melofoliának egy levele van, olykor kettő is, ez az oldalának a közepéből nő ki. Igen gyorsan ráncosra érik a pannucea (ráncos), a pulmonea (tüdő alma), mert megdagad. Néhány alma a vérvörös színét szederbe oltva megtartotta, végtére is valamennyi napos helyen élő fajta vörös színű. Vannak izre kevésbé becsült és fanyarabb illatú vadalmák. A rendkívüli fanyarságuk miatt hibáztatják ezeket, ami annyira erős, hogy a kard élet eltompítja. A liszt (farina) adott nevet (lisztalma), a legértéktelebb fajtának, ámbár korán érik és gyorsan le kell szedni. [...] XVII. 57. Az életnek ez a területe már régen eljutott a csúcspontjára, miután az emberek mindent kipróbáltak, ahogyan Vergilius beszél már dióba oltott arbustusról, platánfába oltott almáról és szilfába oltott cseresznyéről. Ennél többet kieszelni már senki sem képes: bizonyosan sokáig nem lehet újfajta gyümölcsöt kitalálni. Nem szabad azonban oltással mindent összekeverni, így nem lehet beoltani atövist, mivel a villámokat nem könnyű kiengesztelni. Azt híresztelik ugyanis, hogy a fát annyi villámcsapás fogja érni, ahány szemet beleoltottak. [Tóth Sándor fordításában, 1987: A gyümölcsstermesztés már rég elérkezett a fejlődés csúcsára, az em-

berek már kimerítettek minden lehetőséget. Már Vergilius beszél arbustusra oltott dióról, platánfán termő almáról és szilfára oltott cseresznyéről. Már senki sem képes újat kieszelni: újabb gyümölcsöt már régóta nem fedeztek föl. De nem is helyénvaló, hogy oltásokkal mindenfélét összevissza zavarjunk. Például tövisborkorba nem oltathatunk, mert nem könnyű a villámokat kiengesztelni; nyíltan hirdetik ugyanis, hogy egyetlen mennykőcsapás alkalmával annyi villám éri a fát, ahány oltóág van rajta.] [...] XVII. könyv. [...] XXVI. [...] 120. A Tiburi vízesésnél láthattunk egy többféle módszerrel beoltott fát, mindenféle gyümölcsökkel megterhelve, egyik ágán dió, másikon bogyók, megint másutt szőlő, körte, füge és gránátalma fajták. Ez azonban rövid életű volt. A természetben mégsem tudunk mindent elérni kísérletezéssel. Bizonyos növények semmi más módon, kizárólag maguktól nőnek, ezek csakis a zord és elhagyatott helyeken jönnek elő. 121. Valamennyi oltóág közül a platánt tartják a legfogékonnyabbnak, ezután a kocsányos tölgyet, mindkettő elrontja azonban a gyümölcs ízét. [...] XXVIII. 124. A mirtuszt szaporítják oltóággal is, a szedret csak oltóággal, mivel szilfába való beoltását, félve a villámtól, vallásos tilalom akadályozza. [...] XXX. [...] 137. Nincsen a telepítésnek semmilyen, valahol fellelhető módja, amit mellőztem volna. Columella kitalált egy új oltási módot, amint ezt ő maga megerősíti, amellyel olyan különböző természetű fák egyesíthetők, mint a füge és az olajfa. Az olajfa közelébe egy fügefát ültetését tanácsolja, ne túl nagy távolságra, úgy hogy az olajfa ágai elérjenek a fügefáig. Lehetőleg a leghajlékonyabb és nem ellenálló ágat kell kiválasztani, és az eljárás ideje alatt gyakorlással szoktatni kell a lehajlításához. 138. Ezután amint a füge elérte a teljes magasságát – ami három-négy évesen történik meg – vágd le az olajfa tetejét, és magát a fát is nyesd meg, – ahogyan már mondtam – s lehántva a csúcsát hajlítsd le a fügefá tövéhez, kötözéssel rögzítsd, nehogy a görbületből kiszabaduljon. Így azt állítja Columella, hogy a lehajlítás és a beoltás révén három év alatt fokozatosan összenő a két anyanövény, és a negyedik évben

4. melléklet¹⁸⁸

[részletek Rutilius Taurus Aemilianus Palladius (IV. század vége–V. század eleje) *Opus agriculturae* című munkájából, a IV–V. század fordulójáról]

[...] *Liber III siue Mensis Februarius* [...] XXV. *De pomis.* [...] 17. *Melus omni genere inseri potest, quo pirus. Mense februario, martio et aliis, quibus pirus, inseritur in melo, in piro, in spino, pruno, sorbo, persico, platano, populo, salice.* [...] ¹⁸⁹

5. melléklet¹⁹⁰

[részletek Lippay János *Calendarium oeconomicum perpetuum* című munkájából, 1662-ből]

[...] 51. [...] *Az fa ágocskáknak oltása legyen, mikor a hold el-fogy, három vagy négy, avagy két nappal az újság előtt; mert azt tartják némellyek, hogy valahány nappal, az új hold előtt oltják a fát, annyi esztendő mulván gyümölcsözök: avagy oltás három nappal az új hold után, az első fertályig.* [...] 116. *Pomagránátot barack fába oltathatni.* [...]

6. melléklet¹⁹¹

[részletek Lippay János *Posoni Kertjének III. Gyümölcsös kert* című kötetéből, 1667-ből]

[...] IV.Rész. [...] §. II. *Miképen-kell oltani a fa-közzé, és heja-közzé.* [...] XLI. [...] *külömb különbféle gyümölcs ágocskákat oltatsz egy fában* [...] §. VI. *Más-féle oltásokról, bujtatásról, és a gyümölcs-fáknak szaporításokról.* [...] LXV. 5. *Fúrással más képen-is oltathatni, tudnia-illik, ha az közzel való fiatal fát által-fúrják, és más gyümölcsös fának az ágát (a kiből oltani akarnak) általvonnyák: de úgy, hogy meg ne sírtsék az szemeit, mikor belévonnyák a likba; a teteit egy-néhány bimbóval ki-kell hadni: az után két felől a lik-körül oltó viaszal bé-kell kenni. Ehez a fúráshoz, legjobb a Franciai fűrő, tudni-illik a ki belől üres; mert szép egyebesen, és nem darabosan fúrja a fát. Evel a modal élnek kívánt képen a kertészek, az szőlő oltásban: úgy-mint mikor a Cseresznye-fa mellé ültetnek szőlő-venyikét, avagy viszontag, a venyike-mellé cseresznye-fát, a ki hamarabb, és abban vonnyák a szőlő-venyikét. Ha jól meg-foganszik, és nőnni-kezd, meg-fúrván ötet, az mint fellebb, így a venyike a cseresznye fához nő, és meg egyesül vele. Esztendő mulván, le-messék az anyáról a venyikét alól, a mint a fában áll: és avagy más-hová ültessék a cseresznye-fát, az bé-nőtt venyikétül;*

szét lehet vágni azokat. Ez a módszer még nem általánosan ismert, vagy az én számomra biztosan nem eléggé. [Tóth Sándor fordításában, 1987: Nem akarok elhallgatni semmit abból, amire rábukkantam, ezért meg kell említenem: van az oltásnak még egy új módszere is. Ezt, amint ő maga állítja, Columella találta fel. Ezzel még az olyan különböző, természetüknél fogva nem párosítható fákat is egyesíteni lehet, mint a fügefafa és az olajfa. Utasítása szerint a fügefához olyan közel kell ültetni az olajfát, hogy az lehetőleg a legvékonyabb és ezért leghajlíthatóbb ágával könnyen elérhesse. Ezt az ágat az egész művelet folyamán rendszerűen edzeni kell a görbítésre. Ezután, mihelyt a fügefafa megerősödött, ami három vagy inkább öt évet vesz igénybe, levágjuk a fa tetejét, hasonlóképp az olajfaág csúcsát is. Majd az olajfaág csúcsát kihegyezzük úgy, ahogyan arról már szó volt, és a fügefafa törzsébe oltjuk. Ezután odakötözzük, hogy a görbület miatt ki ne szabaduljon. Ilyen módon, ami egyesíti a bujtás és az oltás módszerét, három év alatt a két anyafát összekötő ág már odaforr. A negyedik évtől, miután az eredeti anyatöről levágtuk, már teljesen az őt elfogadó fához tartozik. Ennek a módszernek az ismerete azonban még nem terjedt el, vagy legalábbis nincs arról

avagy azon helyen hadgyák, gyümölcsözni-fog. Sőt azt írják az Authorok, hogy akkor érik-meg a szőlő rajta, mikor a cseresznye érik: de ehez nem-sokat bizom. LXVI. 6. *Mód a mikor a vad, akár szelid-fa, a'kiben oltani akarnak, olly közzel vagon a' gyümölcsös fához a' kiből oltani akarnak, hogy az ágai el-érhessék, leg-alább egy-résnyire legyen eggyik az másiktúl, ha rövidek az ágak: ha pedig ilyen közzel nem-találhatik ollyan fa, a' kinek tökéjében oltassanak; őszel ássanak egy vermet, olly közzel a' gyümölcs fához, a' mint mondam: avagy távúlyabb, ha hoszak az ágai, 's abban a' veremben ültessenek vad-fát, a' kinek tökéjében oltassanak. Azt úgy-kell egész teletszaka hadni: ki-keletkor metéld-le az ágait, és a tetejét is fűrészd-el, és egyenesítsd-meg a' felit, 's hasítsd-meg a' mint a' fa-közzé való oltásokban szokás, kirül oda-fel ennek az Könyvnek IV. Rész. §. I. Az után hajcs-le a' gyümölcs ágat, és vond abban a' hasítékban, úgy hogy az annyátúl el ne metzettessék, hanem rajta maradjon: de előbb a' csomó-alatt az ágat le-kell faragni, és a' fáját-is két-felől; de a' belül meg-ne sírtsék, és annyira, a' mennyire a' tökének temérdeksége van; úgy vonnyák pedig, hogy a' csomó a' tökének túlsó részén egyenesen álljon, és hozzá forbasson, a' mint fig. 2. n. 6. ki-van formálva. Az-után a' tökét jól-bé kössék, és oltó viaszal bé-kennyék: de a' hasadékra előbb egy darab hejat tegyenek, akár agyaggal egy kössék-bé, a' mint oda-fel ez-előtt citált helyen megírtam, hasonló-képen fig. 2. n. 2. Efféle oltó ág hamar meg-foganszik; mert eledelt vonsson magához mind az anya-fátúl, a' kitül el-nem vál: 's mind az tökétül a' kiben oltatott; nem-külömben mint a' csecsemős gyermek, a' ki mind az annyátúl, 's mind az dajkjátúl szophatik. Közzel az annyához, erős karót kell-verni, kitül az ág gyamolittassék, hogy a' szél-tül ne-ingadozzék, és ki-ne vonnya az ágat az anya-fátúl, és a' bé-oltott fát ültessék a' hová tetszik. [...] §. VIII. Némelly mesterséges oltásokról, mellyekkel a' fáknak gyümölcsseit változtathatni. LXXIV. Sok-féle mesterséges oltásokat írnak az Authorok, kik által a' fák gyümölcsseit változtathatni mind idejekben, színeken, szagokban, ízekben: 's mind termetekben, 's a' t. de sokat ezek közzül inkább elmefuttatásra, és furcsa vizsgálásra irtanak, hogy sem mint valóságra, és próbált dologra. Mind-azon által, hogy ebből se fogyatkozzék-meg az oltó ember, a' ki efféle újságra vágyodik: azok-közzül egy-néhányat, mellyek a' kik leg-bizonyosabbaknak tetszenek, fel jegyztettem. Idején vagy későn gyümölcsözök a' fa, ha a' későn erő gyümölcs fának ágából, az idején erő fában oltasz: így, idején erő gyümölcs-fa leszen belőle. Azért ha azt akarod, hogy idején Barackkod legyen, oltasd szederj fában: két-hólnappal idejébben megérik a' barack. Hasonló-képen, ha azt akarod, hogy idején érett szőlőd legyen, a' szőlő-veszszót fiatal cseresznye fában, avagy friss ágbán*

tudomásom, hogy elterjedt volna.] [...] (Hoffmann Zsuzsanna fordítása, 2009). XIX. könyv. [...] LVII. 176. A kerti növények is szenvednek betegségektől, akárcsak a föld összes növényei. A bazsalikom öregségére kakukkfűvé silányul, a zombor pedig mentává, a káposzta idős magjából répa kel ki, és megfordítva. [...] (Tóth Sándor fordítása, 1987).

¹⁸⁸ TAURUS AEMILIANUS PALLADIUS, Rutilius: *Opus agriculturae* [-A mezőgazdaságról szóló munka], IV–V. század fordulóján, III. kötet, XXV. rész, 17. bekezdés.

¹⁸⁹ [...] III. könyv, avagy február hónap [...] XXV. Az almáról. [...] 17. Az alma minden eszközzel mindenben oltatható, akárcsak a körte. Február hónapban, márciusban és máskor, mint a körte, beépül az almába, a körtébe, a kőkénybe, a szilvába, a berkenyébe, a barackba, a platánba, a nyárfába, a füzbe. [...] (saját fordítás, 2015).

¹⁹⁰ LIPPAY János 1662, 51 és 116. bekezdés.

¹⁹¹ Uő 1667, IV. rész, § II., XLI. bekezdés, § VI., LXV–LXVI. bekezdés, § VIII., LXXIV–LXXV, LXXIX–LXXXI, LXXXIII, LXXXVI–LXXXVIII és XCIV. bekezdés; VI. rész, XCIX–CVII. bekezdés; XI. rész, § I., CLXVIII. bekezdés.

óltsad: 's akkor érik a szőlő, mikor a cseresznye; de a venyikét, fekete szőlőről kellene venni. Ezt az óltást, a fűró által való óltással viheted véghez, a mint oda fel. Noha talám később érke. Nyospolát, ha szelíd szederj-fában óltasz: idején meg-érik, de elébb megnedvesíted az óltó ágacsokát. Hogy pedig idején szederjed lehessen; tehát az szederjet, vagy körtvélyfában, vagy gesztenye fában óltsad. Ha későn akarod hogy ériék, és csak nem Mind szent nap tájban: Nyospolafában, avagy Birs alma fában óltsad. Ha azt akarod, hogy a cseresznyéd idején ériék, óltatlan meszet kell a gyökerére tölteni, avagy meleg vizet: de azelőtt, minek-előtte virágozik; noha így az a fa, nem sok idő múlván meg-szárad.

LXXV. Ennek az idején érésnek, egyéb okát nem-adgyák; hanem, hogy az idején erő fának természete, magával hozta azt, hogy idejébben gyümölcsözök. Azért, a minémű ágat arra óltanak, az-ís elébb gyümölcsözök; mivel a bé-óltott ágak, csak abból a tökéből vagyon táplálása: az idején érést is vele közli. Egy szóval, ennek csak az a mestersége, hogy az idején erő ágat, későn erő fában óltsák: 's az elővel erő gyümölcs, későn leszen; viszontag, a későn erő ágat, idején erő fában óltsák, 's idején leszen. Így ha az almát, vagy körtvélyt, Birs fában óltod: Mind-szent napjáig, meg marad a fáján az alma, és az Birs-almának természetiben óltózik; hogy esztendeig, avagy kettőtig-is el-áll frissen. Ha ki későn erő cseresznyét kíván, szelíd szederj fában óltsa. [...] LXXIX. A' színeket meg-változtatták; ha első óltó ágacsokát, minek-előtte el ólttyák, valami színes vízben áztatták, a mi-néműt szinte akar az ember a gyümölcsökben hozni. Avagy ha olyan fába ólttyák az ágat, a melly veres gyümölcsöt hoz. Így, ha ki azt akarja, hogy veres almája legyen, áztassa-meg elsőben az óltani való ágat csuka-vérben! az-után óltsa-el, és valamely gyümölcs azon terem, mind veres leszen. Ismét, ha almát Egér-fában, avagy veres szederj-fában, vagy fekete cseresznye-fában ólttyák, veres-almát hoz: és még veresebb leszen, minek utána szépen meg-faragják, és el-készítik az ágat, 's azután áztatták csuka verbená, avagy Bak-vérben. Evel a' mesterséggel, a' körtvélyt-is veresé csinálhatni. Más képen is akarnak némelyek, veres-almát nevelni. Elmennek, 's az alma-fa mellé veres rósa bokrot ültetnek; avagy kinnyitják ki-keleket a' fának gyökerit, és gyakran vízellettel öntözik; az-után tíz, vagy tizen-két nap múlva, megint bé-fedik földel, és csak harmad-nap öntözik vízelettel. De én ezt nem-jovallanám, ha szinte igaz volna-is, a' kit nehezen hiszek; mert ártalmas a' fának, és hamar ki-vész: mivel nincs nagyobb ellensége a' fának, mint a' soó. Meg-pirul az alma a' fáján-is, ha egy cseber vizet tesznek alája, ugy, hogy a' Nap-súgára red-szolgályn, és az által a' meleg pára, minden-felől általhathassa az almákat. Poma-granátod szép veres leszen, ha annak gyökerit vízzel, és lúggal öntözöd: de nékem a' lúg nem tetszik. Azt is írják, hogy gesztenye színű almát nevelhetnek, ha alma ágat, vad körtvély fába ólttyák; De inkább el-hiszem, ha az Bonabrutya ágat, más alma-fában ólttyák. Fejér szederj leszen, ha azt Fejér nyár-fában óltod. Veres-barackot nevelhetni, ha két-nap múlván, minek-utánna a' barack maggot a' földben ülteted; megint ki-ásod, és megnyitván azt, Minium vagy Cinobrium festéket téssesz a' hejában, 's megint el-ásod. De én ebből sem várok sokat: mert a' Minium, és Cinobrium, igen merges festékek, mint a' több Bányai festékek-is, a' kik inkább meg emésztik a' magok belit. Talám nyerhetnél valamit vele, ha ilyen merges festéket nem-tennél belé: hanem más-félét. Hasonló-képen írják, hogy veres leszen, ha veres Rósában ólttyák, vagy mondola-fában, vagy veres duránczai szilvában, vagy veres szederjben. LXXX. Azon-kivül, változtathatni a' gyümölcsöknek színeket, ha két külömb-színű gyümölcs ágat veszen ember, a' kik egy aránysik leszenek temérdekségeken [...] Fele annak a' gyümölcsnek, a' ki abból az ágból terem, ollan színű leszen, mint az egyik-fele az ágak: a' másik-fele, mint a' másik-fél ág. [...] Így fele a' Baracknak, veres lehet, fele fejér vagy sárga, vagy síma. Így az alma is. Sőt még külömb nemű gyümölcsöket-is, ilyen-képen egybe-kapcsolhatni: ugy-mint, almát 's körtvélyt, barackot 's diót, 's a' t. Es ha négy-félé metszenek külömb ágakat, 's megint

össze-teszik, 's el ólttyák, négy-féle gyümölcsöt nyernek vele. De Laurebergius efféle óltásokat, csak ki-gondolt fabuláknak, vagy meséknek nevez [...] Mind-azon által, a' kinek kedve tarttya, meg-probálhattya. LXXXI. Az íziben változtathatni a' gyümölcsöt, ha a' savanyú gyümölcs ágat, édes gyümölcs-fában ólttyák: és viszontag, az édeset savanyúban; 's annak az ízét tarttya-meg, a' kiből ólttyák. [...] LXXXIII. [...] Ha Barackot óltanak a' Birs-almába Barack birs-alma leszen rajta: avagy viszontag, ha a' Birs-almát, Barackba ólttyák, Birs-alma Barack nevelkedik rajta. Ha a' Mondola-fát, Barack-fában ólttyák, avagy a' Barackot Mondola-fában: Mondola, és édes leszen a' magva, a'kit mind magostúl meg-ehetni. Csuda gyümölcsöd leszen, ha az almát Barack-fában óltod, a' vagy körtvély-fában: akár Barack-fát ezekben. Nem-külömben, édes magva leszen a' Szilvának, ha ezt mondolába ólttyák: avagy a' Mondolát szilvába. Némelyek azt írják, hogy valami-némű ágat a' Birs-almába óltanak, azoknak gyümölcsei, a' Birs-almának természetit meg-tarttyák. Ha a' szilvát diófába ólttyák, a' külső heja dió színű leszen; belől magában szilva marad. [...] LXXXVI. [...] Hasonló-képen két-féle gyümölcsöt, egygé csinálnak az szemre való óltással: ha két külömb-féle gyümölcs-fából, két-szemet választanak, 's azt két-félé metzik, egyiket az más-félle össze-teszik, 's ugy vonnyák a' fának heja közé. Némelyek, hogy ezt meg-nyerjék, egy ágról levont szemet, az más ágak le-nyúzott szemére vonnyák. Így a' Baracknak külső-része, és húsa, barack lehet a' magva vagy dió, vagy mondola. A' Kajszi baracknak-is, és szilvának mondola. Más-képen-is, két külömb-féle gyümölcsöt egygé igyeksenek kapcsolni; ha két külömb-féle ágat, vagy gyenge fiatal-fát, kivált-képen szilvát, a' kik egy-máshoz közzel vannak, szépen össze fónnak. De elébb a' hól egy-mást érik, a' külső hejokat le-vonnyák, hogy az eleven az elevenen könnyebben egy mással össze-forjanak: gyenge hárs-fa kéreggel, vagy más kötelekkel össze-kössék, hogy az össze-hajtot ágak, egy-mástul el-ne vállyanak. [...] eképen két féle gyümölcsből, egy leszen. LXXXVII. [...] Ha azt akarod, hogy a' Baracknak magva ne- legyen: Nagy Hétsben, avagy Húsvét-után, mikor hold-fogyta leszen, ólcs egy barack ágat fűz-fában: kösd-bé jól a' mint szokás, és ha a' fűz-fa más ágacsokát verne-ki, azokat le kell szaggatni, hogy a' nedvesség, inkább az óltványba mehessen. Ezt gyakran kel kecske-téjjel öntözni: így idő jártára öreg, és mag-nélkül való barackokat hoz. Ezt más gyümölcset is meg-probálhatod. LXXXVIII. Hogy alma, körtvély, szilva, és más-féle gyümölcs-fák, virág-nélkül gyümölcsöt hozzanak, végbe viheted: ha ezeknek a' fának ágait, füge-fában óltod. De ennek az óltásnak, hasított fában-kell lenni, és Februariusban. [...] XCIV. [...] Ha az almát olyan barack-fában ólttyák, a' kit magból neveltek, nagy és jó ízű leszen; csak hogy nem-tart sokáig. Nagy diót, mondolát, szilvát nevelhet valaki; ha négy egy-féle maggot jó szorosan ültet egy cserép edényben jó földbe: az-után, fenekivel fel-fordittya az edényt, és azon egy likat fűr, hogy mikor a' magok ki-kelnek, a' csirajok csak szinte azon az egy likon nőhessenek-ki; a' kik ugy össze kötölözdenek, hogy az-után csak egy csemete leszen belőle: az hoz idő jártára sokkal nagyobb gyümölcsöt, hogy sem mint természete kívánta volna. [...] A' körtvély nagyobb leszen, kivált-képen az apró Muskotál, ha birs-alma fában ólttyák. Hasonló-képen a' Nyospola, annál-inkább, ha gyakrabban ólttyák. Az Szederj öregbe válik, ha füge-fában ólttyák. Effél mester-ségeről való írásra, adatik ide alább-is imitt-amott alkalmatosság. Most csak útut mutattam azoknak, a' kik ebben gyönyörködnek. [...] VI. Rész Melly fát, micsoda fában ólthatni. [...] XCIX. De mindeneknek-előtte arra vigyázzon az óltó ember, a' ki óltani akar: hogy olyan-fát válasszon; a' ki egy-nemű, és hasonló az óltó ághoz [...] Mert mennél hasonlób a' természet, a' természethez: annál könnyebb az eggyesség; mivel az Nemnek külömb-sége, vagy akadályt szerez, vagy tellyességgel el-bonttya, vagy nehezebbé teszi az össze-forrást. Mert a' két külömböző nedvesség, nehezebben eggyez-meg egy-mással, a' bé-fogadott új-vendégnek táplálására; hogy sem mint a' hasonló nedvesség, a' hasonlóval. Mivel amott, egykik a' másikkal

akadályoskodik. Egy-szóval, mentül közelebb a fák-közzött való hasonlatosság, és csaknem mint-egy atyafiúság; annál szerencsésebb leszen az óltás. [...] C. Nem-tagadom azt, hogy a gyümölcs fákat, más külömb-nemű fákbán-is ólthatni, és jól megfogansznak: a mint ez ideig meg-irtam egy-néhány helyett, még ez után-is jobban meg-írom, ugy-mint az almát körtvélybe: és viszontag akár birs-almában, avagy más-féle fában-is; mind-azon által, a melly gyümölcsök efféle fából származnak, azok ugyan meg-változnak, és valamiben külömböznek mind a kettőtől. Mert minden óltott-fa, elegendes szagot, ízt, valóságot veszen magához az ágtól, a kit béoltanak; és a fától, a kiben óltanak. Igy okoskodik Laurembergius, a hól egy csudálatos óltást hoz elé, s azt mondgya; hogy látott olyan káposztát, a kiben alma ágat óltottanak: és mikor meg-nőtt volna a fa, s gyümölcsöt hozott volna, annak almája káposzta ízű volt. Azért a Németek, káposzta almának nevezték. De efféle ágat, nem a káposzta törzsében kellene óltani; hanem alább, és mindgyárt a gyökerén fellyül, avagy szinte belé a földbe, és jól meg-kell óltalmazni, hogy a hasitékba ne-mennyen a föld. Én ez óltás mellett, le-nem teszem bitemet; de mivel azt mondgya, hogy szemével látta, hadgyuk reá. Noha a káposztának törzsája nem-olyan állandó, hogy esztendőnél tovább tartana a földbe; hanem meg-rothad, fő-képen ha a hideg éri. Mind-azon által, azt inkább el-binném, hogy az a bé-óltott ágacska, a káposzta gyökernek nedvességitül tápláltatván, a földbe gyökeret vér magának, és az-által nevelkedvén, gyümölcsöt hoz; a mint oda fel-is meg-irtam azokról a fákról, a kiket ilyen ágacsokról a földben el-temetvén, szaporítanak. CI. Azt-is meg-kévénnnyák némellyek, hogy a fa, keménységében-is egygyezzen az ággal, a kit bé-óltanak. Igy, nem-jovalyák, hogy valamely lágy-fát, kemény fába óltanak: ugy-mint, alma-fát vagy mást effélet, tölgy-fában. Hasonló-képen, a kemény ágat lágy-fában, avagy csemetében: ugy-mint, Csipke-bokorban, Galagonyában, Tövisses-szederjben, s a t. Mert efféle óltóványok, nem-lesznek tartósok, nem-csak azért; hogy a fa, a kiből tápláló nedvességeket szíják, igen csekély és gyenge: de azért is; hogy természetekben nem-eggyeznek. És noha a kemény, és erős vad-fák, az óltásra alkalmasabbak a többinél; mind-azon által, hamarabb nő az ág, a kit lágy és puha vad-fában óltanak: ugy-mint, nyár-fában, fűz-fában, de ennek nem-sok haszna van. Jobb azért mindenkor olyan vad-fában óltani, a kinek természete egyez az óltó ággal: mert az ágon-áll leginkább, a ki a vad-fát tenyészővé teszi; noha ettől veszi tápláló nedvességét. Ugy-mint mikor a Gesztenyét tölgy-fára óltyák, a Mondolát barack-fában, s a t. CII. Ezek mind így lévén, még sem jovalyák az óltó emberek, hogy válóztatás-nélkül akár melly-fát, akár melly fában szabadon óltanak; mert némelly kemény-fa sem veszen minden kemény ágat-bé: ugy a tölgy-fában meg-nem foganszik a körtvély-fa ág, noha kemény; az mint némelly lágy-fa sem veszen-bé minden lágy-fa ágat: ugy-mint, a füge-fa, az olaj-fa ágat. Egy-szóval, semmi lágy zírós fa, a kiből gyanta s olaj foly, nem-szenved magában semmi óltást: ugy-mint, fenyő fa, Jegeny fa, s a t. az mint Plutarchus, és mások-is írják, és okát is adgyák: hogy a gyümölcs-fák, és más gyümölcsöző palánták, természet szerint nem-szeretik, sőt ártalmas nekik az olaj, és más zírós kövérség; mert ha öntözik vele, ki-vesznek. [...] CIII. [...] Hogy pedig megtudhassa ember magánosan, melly-fát, micsoda fában ólthatni leg-alkalmatossabban: azt-is fel-jegyztettem. Akár immár vad-fa legyen az, a kiben óltanak, akár szelid-fa. Alma-fát, vad alma-fára, minden-féle vad-körtvélyre, birs-almára; ezen Paradicsom-alma nő, jó édes kinek olyan szaga s íze leszen, mint a birs-almának. Duránczai szilvára-is ólthatni, Platanusra, Fűz fára: ebből métet alma leszen. Jávorfára-is: azon veres-alma nő. Körtvély-fát, vad-körtvélyre óltyák: Ismét Poma-gránátra, Birs-almára, Szederj fára, Mondola fára, Terpentina-fára; a kit veres szederj fára óltanak, az veres körtvélyt hoz. CIV. Barackot barack fára jobb, és öregebb leszen: szilva-fára, mondolára, Kajszi barackot; kajszi barack-fában, fő-képen ha ágon óltyák; csak hogy nehezen foganszik-meg, és későbbben

nő. Azért jobb Beszterczei szilva-fára óltani, kivált-képen ha szemre, vagy sípra óltyák. Ha a kajszi-barackot, mondolára óltyák, édes, avagy mondola leszen a magva. Füget mondola fára, Jávorfára, szederj-fára. Szederjet gesztenye fára, bük-fára, alma-fára, terpentina-fára, vad-körtvélyre, szilva-fára, és ha Nyár-fára óltyák, fejér szederj terem rajtok. Diót alma-fára, galagonya fára. Poma granátot fűz-fára. Laurufti köris-fára. Duránczai-szilvát vad-körtvélyre, birs-almára, almára, közönséges szilvára. Ha a közönséges szilvát bé-ólttyák, nem-sokat használ az ember vele; mert a val nem-leszen igen jobb, se nagyobb: mind-azon-által, ólthatni szilvába, kökénybe. Gesztenyét dióra, tölgy-fára, és bik-fára. Cseresznyét vad-cseresznyére, megyre, terpentina-fára, barack-fára, és viszontag. Spanyol megyet, akár Hályag-megyét megyre: de jobb a cseresznyére; mert édesebb leszen. Mirabolánát szilva-fára. Myrtus-fát szilvára, és mondolára. CV. Birs almát alma-fára. Nospolyát galagonyára kell óltani, nem-sokat használ az ember vele; mert igen vékony a heja: de a maga-fájából való ágat béveszi: csak hogy mikor immár ki-fakad, hamar elvész; de ha egyszer meg-marad, az-után jól gyümölcsözök. Ha a citromot, veres szederj-fára óltyák: veres gyümölcsre leszen. Alma-fára-is ólthatni. A birs-alma fában, és vad-füge fában, csak-nem minden-féle gyümölcs-fát ólthatni: fő-képen anabban; mert bőves nedvességgel, és az heja-is szép sima. Ha Cseresznyét Laurus-fára óltanak, igen jó ízű cseresznye leszen rajta: kiben soha féreg nem-terem. Mi-képen ólthatni szőlő-venyikét a cseresznye-fába, hogy idején szőlőt hozzon: meg irtam oda-fel. Az Olaj-fában-is hasonló-képen óltyák. CVI. Némellyek azon mesterkednek, hogy minden fában, akár mi-nemű fát ólthassanak: kiben ilyen módot találtak fel, hogy két-vermet ásnak, mindeniknek négy-lábnyi szélessége legyen: Eggyikbe, azt a fát ültetik, a kiben óltani akarnak. Másikban azt, a kiből óltani akarnak. Ezek a fák, olly mesze legyenek egy-mástól, hogy annak az ága, a kit óltani akarnak, el-érje az másikat, a kibe óltanak. Példának-okáért: ha Olaj-fát, avagy más-fát, Füge-fában, vagy más-fában akarnak óltani: ha az olaj-fa jól meg-gyökerezett, az olaj-fának leg-jobb ágát (a kit bé-akarnak óltani) hajtásuk a füge-fának gyökeréhez, és ahoz kössék; a több ágakat le-metellyék: hanem ha idő jártára, még többet is azokból az ágakból akarnának óltani; a kiket meg-hagyhatni, de-keveset. Az-után a füge-fát el kell vágni, vagy fűrészelni: és az el-fűrészelt helyet, szép egyenesen meg-faragni, a mint az óltásban szokás, és az közepin által-hasítani, s abban egy éket verni. Az-után az olaj-ágnak hegyit, mind két-felől meg-kell faragni, és a füge-fának hasitékjában dugni, és az éket a tőkéből ki-venni: agyaggal mind két-felől bé kenni, és jól meg-kötözni, hogy az ág ki-ne vonodgyék. Igy három esztendő alatt, össze-forranak a fák: negyedik esztendőben el-metszék az olaj-fa ágat az anyjától, és rajta-hadgyák a füge-fán. CVII. Igy minden féle fát, minden-féle fában ólthatni: hasznos-is ez az óltás, kivált-képen a hasonló-fában; mert két-hónap alatt meg-foganszik, és nőnni kezd az ág, ha fiatal leszen. De ez a mód nem-igen külömböz attól, a kit oda-fel irtam 4. Rész. §. 6. LXVI. Ha ki sok-féle gyümölcsöt kíván, külömb külömb-féle gyümölcs ágat ólton más más ágaiba a fának: kivált-képen birs-alma fába. Igy, ha egész nyarat-szaka kíván valaki körtvélyt, akár árpával, vagy cseresznyével; másikban apró muskotált, zöld muskotált, Búzával érot, Szazburgéért, Nagovith-körtvélyt: és így rendel rendel a tel-lőlky; ugy hogy, egész egész télig meg nem szűnik egy-fáról az éret körtvély. Az almával is hasonló képen bánthatni. Több effele mester-séges óltásokat találhat az ember-fel, a kinek kedve leszen a nyughatatlan vizsgáláshoz: mellyre nekem ugy-tetszik, hogy ebben a könyvben, alkalmassan útat mutattam. Most immár az óltásnak módgyárul többet nem-írok. [...] XI. Rész. Az Gyümölcs-fáknak Nemeitől. [...] § 1. Az Alma-fáról. [...] CLXVIII. Az almának külömb külömb-féle Nemét, és Nevét mind le-írnia, majd hasonlatannak, és lebetetlennek ítélem: mert az, sok számtalan-féle, és a Tartományokhoz-képest, magok-is külömböznek; s az ó Gazdák-is szorgalmatoskodnak, hogy más Országokból-is, új Nemű almákra

szert tegyenek, Mind színeken, szagokban, ízekben, állattjokban sok különbség vagyon köztük; a' nevekbe pedig annyi, hogy csak nem-minden tartományokba, sőt nehunt, csak a' szomszéd falukban is, különben nevezik őket. [...] Én csak egy néhányat nevezek közülök, a' mint itt Posony, és Csalló-köz táján nevezik őket. [...] Mé-tet alma, Nyári és Teleld, édes fejeir-bélü. [...]

7. melléklet¹⁹²

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1874. május 20-án mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]¹⁹³

Mező-Kovácsháza, Máj. 20. 1874.

Kedves barátom!

[...] A gyümölcs raktárakról vagyis azon helyekről, hol a gyümölcsöt télen nyáron tartogatni szokták, majd fogok írni bizonyára: de előbb legyen elegendő fánk és ezeknek elegendő termése, hogy szükségét érezzük az ily helyiségekről is gondolkozni. Az általad tervezett helyiséggel aligha leszel kielégítve! Kárát valdod abban gyümölcsleidnek okvetlenül. Hűvös, száraz, de nem szellős, nem penészes vagy dohos hely kell a gyümölcsnek, hol a légmérték a fagy pont alá soha sem ereszkedhessék le; hol patkányok egerek s egyéb pusztító állatok soha még orrukát se dughassák be. Holmi fűzfa alma s egyéb paraszt gyümölcs verembe töltve is kitelel: de mi ihyent ne természetünk! hagyjuk ezt az erdélyi oláhoknak! hadd éljenek ők is a maguk módja szerint! [...] Az én istenem áldjon meg kedves családoddal együtt szívéből kívánja igaz barátod

Bereczki Máté

8. melléklet¹⁹⁴

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. április 16-án mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Ápril. 16. 1880.

Kedves barátom!

[...] Napokban fogok küldeni gyöknes alma gyöksarjakat, melyet Székelyföldről kaptam. Vesszöt tehát nem küldök többet. Sok jót kíván igaz barátod

Bereczki Máté

9. melléklet¹⁹⁵

[mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) feljegyzése a mezőkovácsházai Bereczki Mátétól (1824–1895) kapott Orbai almákról, 1880. április 20. (részlet)]

1880. Áprill 20-án kaptam B M barátomtól 27 db gyökeres Orbai alma fűcskát. Erre vonatkozólag küldött hozzám a' székely földről hozzá érkezett 2 levelet. Az egyik Benkő Dénes, a másik öccse if. Csoboth Ferencz urtól Háromszékből, Al-Torjáról, ő küldte az Orbai almáit. Az említett Orbai alma úgy ott, mint Szent-léleken igen el van terjedve, nevezik Fúzi almának, mert úgy gyökékhajtásról, mint dugványozásról is szaporítható. Nevezik még Magotlan almának is, mert idétlen magvai vannak. Két válfaja van: fehér és piros csikos. Alakja: hosszas kup alakú, meg lehetős nagy, kellemes savanyu, a' leg rosszabb talajban is díszlik, alanynak kiválólag alkalmas, nem fergesedik, téli, sőt tavaszig áll. Tészta kitérő. [...]

9 drb Orbai fehér

18 drb Orbai csikos

Dörgő D.

10. melléklet¹⁹⁶

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. április 27-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Ápril. 27. 1880.

Kedves barátom!

[...] Elojtotad-e fajaimat? – Megkaptad-e a legújabb küldött gyökeres alma vesszőket? E vesszőket illetőleg eszembe jutott, hogy jó lesz, ha közlöm veled azon leveleket, a melyeket azon fajokra vonatkozólag kaptam, a mely fajokról valóok voltak a neked küldött cseméték is. Hiszem, hogy érdekel fogod e leveleket olvasni, mert egyuttal láthatod belőle, hogy hogyan szoktam én toborozni a híveket a gyümölcsészet lobogója alá. – Kérlek, aztán, ha majd elolvastad, küld vissza nekem az idemlékelt leveleket, mert szükségem lesz azokra. Az öszen közölni akarom belőlök a gyümölcsökre vonatkozó passzusokat lapunkban [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek] is: de előbb gyümölcs példányokat kell kapnom Csoboth öcsémötől, hogy leírhasam körülményesen ama fajokat s közölhesem körülményes leírásban is a lapban. Ugy hiszem, Erdélyben lesz gyümölcs termés, nem úgy, mint nálam [...] Sok jót kíván mindnyájatoknak igaz barátod

Bereczki Máté

¹⁹² MMgM SZE 177. A teljes levél közzétéve „1874. május 20. B-14. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2012, 118–120. Köszönet illeti Tolnay Gábor és Takáts Rózsa 2012 óta tartó kitartó munkáját, amellyel Bereczki Máté és Dörgő Dániel levelezését a kutatás és a nagyközönség számára is elérhetővé teszik.

¹⁹³ Válasz Dörgő Dánielnek az 1874. május 17-i levelébe foglaltakra: [...] Szeretném tölled nemcsak levélbe, de valamelyik lapba leírva olvasni: hogy milyen helyiség leg czélszerűbb a' téli gyümölcs nagybanni eltartására? Melly hely el állítása olcsó és czélirányos legyen, mellyben a' gyümölcs se ne fonnyadjon, se ne rothadjon, se meg ne fagyjon? 's ne kelljen padlásról pinczébe, kamrába spaiszba hurczolni, törni, hanem teleljen ott, hova teszik, mert csak 20 véka gyümölcs költözgetése is dolgot ad. Én erről így gondolkozom: ásatok 3 láb mélységű gödröt, befedem fával, náddal' s annyi földet hányatok reá, hogy fagymentes legyen. Kisasszony nap [szeptember 8. – megjegyzés tőlem, Nagy Zsolt] körül elkészítem, hogy kiszellőzzön, deszka poczkokkal ellátom. De vajjon kell é rajta szelelőjük? Meg fogom ezen kívül próbálni, ha nagy alma termésem lesz egy láb mélyiségű és szélességű árkot ásatni, alól falevél, azután egy sor alma,

felül vékony fa levél, azután föld sirhalom formára, hogy a' víz bele ne fojjon. De ezt csak Daru v. pogácsa almával, tavaszi nyitáskor 5 Daru almát – mint egy dió zöld hajával olly nagyságút – fordított fel a kapa, ép volt és eleven mint a' hónapos retek, ha úgy el mert ott kullogni egész télen, lássuk mit tessz akkor, ha mi takarjuk el. [...]” MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1874. május 17. D-13. számú levél” jelzettel: Ua., 112–118.

¹⁹⁴ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. április 16. B-115. számú levél” jelzettel: Uő (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 250–251. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond–OROSZI Sándor (szerk.)–SZABÓ Pál (közread.) 1995, 77–78.

¹⁹⁵ Dörgő Dániel a Bereczki Mátétól kapott, 1880. április 27-re datált levél (MMgM SZE 178.) szabadon maradt részére jegyezte le a fent idézettek. A teljes levél és megjegyzés közzétéve „1880. április 27. B-116. számú levél”, illetve „1880. április 20. A-4. számú irat” jelzetekkel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 251–253.

¹⁹⁶ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. április 27. B-116. számú levél” jelzettel: Ua., 251–252.

11. melléklet¹⁹⁷

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. május 1-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Máj 1.

Kedves Barátom!

Köszönöm azon szíves figyelmedet, hogy Benkő Dénes és Csoboth Ferenc leveleit véllem közölted, valóban jól esik, hogy ezen minden önzéstől ment leg nemesebb ügy – a gyümölcsészet mind mind inkább ujj és buzgó híveket hódít zászlaja alá: és a' te áldás teljes működésed hazánk egyik szélétől a' másik széléig erősen kezd elterjedni. [...] a' két levelet im küldöm vissza, kijegyezve és reá írva leveled tiszta lapjára belöle az általam szükséges tudni valókat. Sójom alma ójtó vesszőt a' jövő tavasszal kérek tőled, ugy ha összel kapsz Orbai almát, abból is mutatót. Valmint ha netalán Orbai alma gyök hajtást még kapnál, el ne dobd, de küld hozzám, alanynak jó lesz. [...] Isten véled szerető barátod

Dörgő Dániel m.k.

12. melléklet¹⁹⁸

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. május 25-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Máj. 25. 1880.

Kedves barátom!

[...] Csoboth öcsém megint írt egy hosszú levelet. Meg nem állhatom, hogy ne küldjem el ezt is hozzád elolvasás végett. Láthatod leveléből, hogy milyen lelkesült katonára tettünk szert benne. Addig, addig, hogy beleugraszom még őt az írásba is. Uglátszik értelmes fiu, ő valóban képes is volna írni. [...] Sok jót mindnyájatoknak. Igaz barátod

Bereczki Máté

13. melléklet¹⁹⁹

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. május 31-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Máj 31.

Kedves Barátom!

Itt küldöm vissza Csoboth öcsém levelét. Ő valóban gyémánt tiszta jellem, ügyünkre nagy nyereség, nemes szenvedélye kielégítésére, sőt teljes betöltésére bír kellő műveltséggel, tudománnyal, ifju élet korral, munka kedvel, saját föld birtokkal, és a' mint leveléből látom – kellő 's elég idővel; ha őt a' közügyekbeni részvét 's teendők oly nagy mértékben mint engem elnem foglalják – bérczes hazánkba utódoddá fogja kinöni magát. Részesítsd tehát őt nemcsak a' Pomológia ismeretekbeni előhaladásának minden kellékeivel, de bátyjai – így testvéri szeretetednek melegében is. Mert magamról tapasztalom, hogy engemet rokon szentes szíved értelme tesz boldoggá, így szinte kétszeresen lekötölezzve érzem magamat téged követni! Hiszem, hogy Csoboth Öcsémmel engemet is meg fogsz ismertetni, bírn akarok tőle összel 100 db magotlan alma gyök hajtást, melyeket alanyokul akarnék felhasználni, és ezen alma fajt, a' Mező-Turon

alma fának nem annyira alkalmas helyeken – mint edzett, 's nem kényes fajt – elszaporítani. [...] Isten véled szerető barátod
Dörgő Dániel m. k.

14. melléklet²⁰⁰

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. július 21-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Jul. 21. 1880.

Kedves barátom!

[...] Csoboth öcsém azt írja, hogy örömet küld az Orbay alma és a Torjai magoncrról tősarjakat, a mikor kívánod, t.i. összel vagy tavasszal. – Én meg most küldöttem neki vagy 30 faj olyan almáról vesszőt, a melyek nálam, bizonyos, hogy sohasem teremnének. Hadd ojtja el ő! Náluk bizonyosan teremni fognak s aztán, ha élünk majd küld róluk termést, hogy valósággal bizonyosságot szerezhessék s ha érdemeseknek találandom, le is írhasam őket. [...] Sok jót kíván igaz barátod

Bereczki Máté

15. melléklet²⁰¹

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. július 30-án mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Jul. 30.

Kedves Barátom!

[...] Csoboth Öcsémnek az Orbay és Torjai magoncraira előre számítok, kérek tőle vagy 100 darabot, annak idejébe kérek tudósít. [...] Áldjon meg a' jó Isten. Szerető barátod
Dörgő Dániel m. p.

16. melléklet²⁰²

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. október 27-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Oct. 27. 1880.

Kedves barátom!

[...] Hanem aztán neki is fohászokdtam itthon a dolognak. a Füzetek [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek] 10-dik számban láthattad is munkám! Ha véletlenül el nem késik, a XI-dik számban megint megjelenhetik egy hosszabb cikkem az Orbai almáról, melyet csak most végezhettem be: de ezt sem küldhetem most el, mert Villási [Villási, eredetileg Gápel Pál (szül. 1820–megh. 1888) jogász, kertészeti szakíró, a Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek alapítója, haláláig szerkesztője] az Erdélyi gyümölcskiállításra ment, honnan visszajövet alkalmasint betekint hozzám is. Ha eljő f. hó 30-dikán, a mikor azt megígérte, majd átadom neki a kész cikket. Mevlásd, hogy e cikkem nagy szelet fog csapni! Dr. Lucasnak is elküldöm. Villási megígérte, hogy lefordítja németre, hogy Dr. Lucas és közölhesse lapjában. – Vigyázz a neked küldött Orbai alma csemetékre! Becses jószág az!! Nem emlékszem már, hogy mindkét fajtából küldöttem-e? aztán hogy milyen név alatt küldöttem? de annyit mondhatok, hogy a Csikosnak Orbai alma nevet adtam,

¹⁹⁷ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. május 1. D-122. számú levél” jelzettel: Ua., 253–255.

¹⁹⁸ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. május 25. B-118. számú levél” jelzettel: Ua., 258–260.

¹⁹⁹ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. május 31. D-124. számú levél” jelzettel: Ua., 260–264.

²⁰⁰ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. július 21.

B-122. számú levél” jelzettel: Ua., 273–275.

²⁰¹ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. július 30. D-128. számú levél” jelzettel: Ua., 275–277.

²⁰² MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. október 27. B-126. számú levél” jelzettel: Ua., 291–292. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond–OROSZI Sándor (szerk.)–SZA-BÓ Pál (közread.) 1995, 78–79.

a Fehérnek pedig „Torjai magoncza” a neve ezentul. Jól megjegyzed mindenik csemetén az ujabb nevet, mert nagyon valószínű, hogy vesszőkért még rád is szorulok e két fajról. A székegy atyafiaktól nem hiszem, hogy az idén kaphassak megint! pedig jó volna, ha kaphatnék, mert tudom, hogy a nálam levő készletet, aligha az utolsó szálíg el nem kell osztanom. [...] Áldjon meg a jó isten, mindnyájatokat, minden jóval! szívéből kívánja igaz barátod

Bereczki Máté

17. melléklet²⁰³

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. november 7-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Nov 7.

Kedves Barátom!

[...] Völt é nálland csakugyan Villási? s ha igen mit beszél az Erdélyi gyümölcskiállításról? Ird meg. Az Orbai fehér magtalan – most már Torjai magoncza alma fából 7 db gyenge kis csemetém van. Az Orbai csikos most már Orbaiból pedig 18, ez utóbbi bujább növést mutat mint az első. Nehezen éledtek biz ezek, a' télen fordított még vad földbe, de azért némelyikén van oldal hajtás is, bár nem eléggé érett, mind a' mellett majd annak idejébe elküldöm hozzád több gajjal együtt midőn meg ird, hogy lesz rá szükséged és mellyekre. Hát Csobot öcsém nem küldene vagy 100 db gyümölcshajtást nekem? Hogy ha írnek néki? mond meg. A' tölled kapott gyümölcsfa fajokról addig egy szál vesszőt sem fogok le hányni, míg meg nem ird, hogy melly fajokból leszek kiségitőd? [...] Ha Orbai almát kapsz, küldjél nekem belőle egyet had láthassam meg. [...] Áldjon meg a' jó Isten. Szerető barátod

Dörgő Dániel m. k.

18. melléklet²⁰⁴

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. november 13-án mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Nov. 13. 1880.

Kedves barátom!

Erdélyből Batull almát ígértek. Vártam, hogy neked is küldhessek belőle: de már beleuntam a várakozásba. Küldök más almafajokról, a melyekről hozzám mutatót küldöttek. Izleld meg te is és mondj felőlök ítéletet. Így küldök [a levél margójára Dörgő Dániel ceruzával írt a következő sort: Ezen almafajok szélnajzait lásd a Guide Pratique könyvnek hátulján. – megjegyzés tőlem, Nagy Zsolt] 1-ször is egy Orbai almát, melynek szárás végén egy 3-as szám van írva. Ez meleg szobában hamar megért. Izleld meg mindjárt! mert másképp tulérik egészen. 2-szor Egy Torjai magonczt vagy Fehér magotlan almát. Ennek a szárás vége felé az oldalára egy 2-tős szám van írva. Az egész nevet sem erre sem arra nem lehetett rá írni, mert zsíros volt a bőre. Ez is megizlelhető azonnal. Megjegyzem mindkettőről, hogy hibás fejlődésű példányok. Más években az Orbaiból is olyan nagyokat kaptam, mint a milyen a most küldött Torjai magoncza. [...] 5-ször. Küldök egy Piros Solyom almát, mely annyira zsíros bőrű, hogy nevet vagy csak számot sem lehet rá írni. Ez a szára körül riktó piros. 6-szor. Küldök 2 db Téli csokros Solyom almát.²⁰⁵ Erre rá van írva a név. 7-szer. Küldök egy ünetlen Solyom almát. Erre 5-ös számot pingált Csoboth öcsém. Ezen három utolsó fajt mind Csoboth öcsém küldötte. Három széken van nagyon

elterjedve mindenik s van hozzájuk hasonló alma 25 féle is, melyeket mind csak Solyom almának neveznek. Ird meg nekem mindenik fajról, hogy hány pénzt érőnek tartod s méltók-e figyelemre. Csoboth öcsémét híjjába szólítanád föl gyökerecs tősarjak küldésére [Bereczki Máté megjegyzése a margón: mert még nem eléggé idősök a fáik arra, hogy tősarjakat bocsássanak], mert náluk Torján még most nem kapható. Más faluból, más emberek fáii alól pedig restell két ízben is kéregetni: de azért úgy hiszem, hogy számomra mégis csak össze keres valamennyit, mert avval ijesztgettem, hogy ha nem küld újból, akkor kénytelen leszek az érdeklődőknek az utolsó szálíg szétosztani azon csemetéket, a melyeket tavall küldött nekem s a melyek nálam gyönyörűen meggyökereztek és vígan is hajtottak, sőt avval sem elégszem meg, hanem – ha nem jutna mindenkinek, – hozzá utasítom azokat, a kiknek nem juttathatok a magaméból. – Remélem tehát, hogy bizonyosan fog küldeni s nem leszek arra szorulva, hogy tőled kérjem el a vesszőket. Dugdod el vesszőidet, tavasszal, magad, hogy meggyőződhessél róla, hogy csakugyan meggyökereznek-e dugványaid. Nekem, úgy hiszem, még azon esetre sem kell vessződ, ha Csoboth öcsém mit sem küldene. Ugy fogok segíteni magamon, hogy a nálam meggyökerezett vesszőket nem ásom ki egészen, hanem föld alatti részüket derékon ketté vágom, s így gyökerecs vesszőt adhatok másoknak s a nálam földben maradt részről megint kaphatok új, erőteljes hajtásokat. – Mert azt tapasztalom, hogy a tavasszal kapott vesszők nem csak alsó vesszőkről hajtottak gyökerecs, hanem a meddig a földbe jutottak köröskörül, minden oldalról eresztettek új gyökérszállakat. – Cikquem az Orbai almáról alkalmasint csak a Decembri számban fog megjelenni, mert Villási, a ki Ocktóber 30-án nálam volt azt mondta, hogy a novemberi számból már elkésett a cikkek. [...] Sok jót mindnyájatoknak! Igaz barátod

Bereczki Máté

19. melléklet²⁰⁶

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. november 17-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Nov. 17. 1880.

Kedves barátom!

[...] Éppen most kaptam egy Levelező lapon értesítést Benkő Dénes barátomtól, hogy Csoboth öcsém mégis csak fog küldeni 200 db gyökerecs vesszőt, de csakis a Torjai magonczról, t. i. arról a fajról, a melyik nem csikos. Ha elérkezik, majd küldök neked is belőle. Ugyanakkor szándékozom neked gyökerecs galagonya csemetéket is küldeni, a melyeket körtével be lehet majd ojtanod, mert hát nem közönséges galagonya az, hanem olyan, a melyik ehető gyümölcsöket terem, fájva képes nőni, mert vignővésű igen edzett és szívóséletű fa ez! A gyümölcse olyan nagy mint egy törökmogyoró és nem piros, hanem fekete színű. A gyermekek nálunk igen kapnak rajta, mert ha megérik olyanszerű a husa, mint a naspolya husa, de savanyú nincs benne semmi, hanem egyszerűen csak édes. – A fáról lehullott magvakat, ott, a fá alatt bekapáltattam most két éve a földbe s úgy kikélték, mint a kender. Tegnap tegnapelőtt kinőttem [nyűvés, a kender és len betakarításának egyik módja, melynél a növényeket gyökerecsről a földből kihúzzák – megjegyzés tőlem, Nagy Zsolt] a csemetéket éppen úgy, mint a kenderet szokás. Van belőle elég. Vagy 100 db-ot neked, vagy 100-db-ot pedig Csobothnak is szántam. Nekem is marad még vagy 2–3 száz. [...] Sok jót kíván mindnyájatoknak igaz barátod

Bereczki Máté

²⁰³ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. november 7. D-134. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 292–294.

²⁰⁴ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. október 27. B-126. számú levél” jelzettel: Ua., 294–297.

²⁰⁵ Népi elnevezés. Bereczki Gyümölcsészeti vázlatok című többkötetes szintézisében nem szerepel.

²⁰⁶ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. november 17. B-128. számú levél” jelzettel: Ua., 297–299.

20. melléklet²⁰⁷

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. november 19-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Nov 19.

Kedves Barátom!

Dus küldeményedet meg kaptam, fogadd érte szíves köszönetemet. Az almákat még az nap estve megbíráltam Kedves nőmmel szélrajzát elébb megörökítve, még pedig hogy az össze hasonlítás lehető legyen, mind a 7 fajt fentartva későbbi kínálatra, 1 schönbrunni renet, 1 munkácsi sóvári, és 1 téli csokros sójom almát. Minthogy leveledbe 2 ízben is kikéred véleményemet, a bírálatra lelkiismeretes gondot fordítánk, tehát hald a következőket: 1. Az Orbai (csikos) alma fájdalom tulért, magháza körül podvás, itéletet alig mondhatok rá, mert husa a romlás miatt kesernyés és kevés levű vala. Külsőjének színezete és belsejének husa a Téli arany Parménra emlékeztetnek, ha zárt kejbe nem volna, hajlandó volnék állítani hogy talán abból származott, ha nincs is annyi belbecse, de más tulajdonaival – hogy gyökér után tenyészik és talán erősebb természetű is lehet – minden esetre tenyészteni és nagyban terjeszteni kell, még pedig szerintem nem ójtó gajj, de gyökékhajtások által kell terjeszteni, így rohamosan a kiirthatatlanságig elfog terjedni. 2. Torjai magonc. Valóban magvatlan, ilyen nagy üreg van a magháza belyén, mint egy kis dió. Zöld laza kásás husa vad savanyu, 3ad rendű alma, nem érdemes nagyban terjeszteni, husa nem enni, legfeljebb nöm szerint főzni való, mert savanyu megjárja a [négy szó olvashatatlan] ember gyomrát, ki a bort nélkülözni kénytelen. Jó hogy torjai magonc nevet adtál neki, mert az orbai almához távolról sem rokon. [...] 4. Munkácsi Sóvári: [...] csak az az egy kár van benne, hogy érett korában alig érzik rajta savany. Akkor nehéz megkülönböztetni édes vagy savanyu alma e? Milyen jó volna bele a Torjai felesleges savanyából. [...] 5. Páros Sójom: A Sójomok között leggyengébb minőségű. 6. Téli csokros sójomalma: Ha ez olyan termékeny, vagy is csokrosan terem mint a neve mutatja, méltó a terjesztésre. Midőn a ladiót felbontám, az egész szobát be tölté finom alma illat, bár melly tagja jött be családoknak, mind megszóllalt „de jó alma szag”. Szagolgattuk egynként, de biztos meggyőződésre nem jutánk, hogy melyikébe ez? En a téli csokros sójom almán éreztem legnagyobb szagot, kóstoláskor is valami sajátosság ízt és illatot, hajlandó vagyok tehát az illatot ennek tulajdonítani. Minekutánna ez a sójomok közt legczukrosabb, legkeményebb, legveesebb, 1ső rendű alma, savanyu elég. Becse a Munkácsi Sóvárival majd felér, van még mindenikből 1 példány, újra össze hasonlítom majd. 7. Az 5ös számú sójom alma: legszebb fejlődésű volt, izre kis különbség van a csokros és e közt, de még is keményebb husu és leveesebb az első vagy is a csokros, tehát a 3 sójom között a csokrost kell elterjesztened. [...] Isten velled szerető barátod

Dörgő Dániel

21. melléklet²⁰⁸

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. november 26-án mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Nov 26.

Kedves Barátom!

[...] A Torjai magonc almát talán érdemén alól is ledifámáltam [lat. rossz híret kelti valaminek, rágalmoz valamit vagy valakit]? [...] Áldjon meg az Isten. Szerető barátod

Dörgő Dániel m.p.

22. melléklet²⁰⁹

[Bereczki Máté (1824–1895) Orbai almáról írt 1880-as cikke a Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek XI., novemberi lapszámában]

Az orbai almáról.

Midőn t. olvasóim előtt egy oly almafajt akarok jelen soraim által megismertetni, mely hivata van, hogy a gyümölcsészet birodalmában egykor nagy szerepet játszik; remélem, nem veszik tölem rossz néven, ha kissé bővebben mondom el, hogy hogyan jutottam e nagybecsű fajhoz és annak megismeréséhez.

Márton Ferencz, kir. járásbíró Csik-Szent-Mártonban, egyike azon lelkes ügybarátainknak, a kik folytonos buzdításukkal rábeszéltek arra, hogy gyümölcsészeti tanulmányaimat és tapasztalataimat önálló munkában is közrebocsátottam, hozzám írt, egyik levelében megígérte, hogy a Székelyföldön elterjedt, értékesebb gyümölcsfajok közül néhányat természetben is megismertet velem 1875. évi decz. 30-ról kelt levelében a többek közt így ír: „Van nekünk egy almafajunk, mely a Háromszéken, „Füz-alma” név alatt nagyon el van terjedve. Ezen almát dugvány által szaporítják, mint a füzet. Magva nincs, csak maghártyája. Gyümölcse elég nagy, hosszukás csúcsos-idomú; késő tavaszig elláll. Húsa puha, savanykás; tésztaban kitűnő; nem könnyen rothad, még ha ütődést kapott is. Ismered-e ezen almát?”

Egy másik levelében, melyet 1876. márczius 28-án írt s a mikor hozzám a megelőző levelében említett Füz almáról öt darab gyökeres tősarjadványt is küldött, azt írja, hogy „ezen almafaj bizonyára meg fog téged lelni. Gyümölcse télen-nyáron használható, tartós, ép gyümölcs. Húsa puha; savanyu igen kedves. Az idevaló nép nyáron át oly ételneműeket, melyekhez ezeket szoktak használni, Füz almával savanyít meg, mely igen kedves ízűvé teszi ételét.” Aztán ismétli hogy tésztaban rendkívül szeretik használni. Irja aztán ugyanezen levelében, hogy a nekem küldött, gyökeres tősarjadványokat Kézdi-Szent-Lélekről, Orbay Mihály úrtól kapta, a ki ezen almafajt rendszeren tősarjadványokról szaporítja; mert így könnyebben és biztosabban lehet azt elszaporítani.

Több levelet is váltottam még e tárgyban Márton Ferencz barátommal, s ő mindenik levelében, újból és újból visszatért a Füz almára, s nem késett engem annak újabb és újabb, jó tulajdonaiba figyelmessé tenni. Fogadja érte, hazai gyümölcsészetünk nevében, őszinte köszönetem.

Tudva azt, hogy Márton Ferencz barátom nem ismerheti közelebbről ezen almafajt, mely, mint írta, Háromszéken van elterjedve, hogy körülményesebben értesülhessek róla, fölkerestem levelben Orbay Mihály urat is, kitől Márton Ferencz a gyökeres tősarjakat kapta volt.

Orbai Mihály egy, már a történeti időkben is nevezetes nemes székely családnak hazaftias-szellemű ivadéka, a kinek ősi birtokán terjedelmes gyümölcsös kerte van, megkereső levelemre nem késett válaszolni. Válaszában a Füz almáról nemcsak a Márton Ferencz által már elmondottakat igazolta; hanem egyéb, hozzáintézett kérdéseimre is, szíves készséggel adott feleletet. 1876. évi máj. 29-én kelt levelében, többek közt ezeket írta:

„... A „Füz-alma” hazája a Háromszék vagyis az egykori Kézdi, Orbai, Sepsí és Miklósvár székek. Kézdi-Szent-Léleken „Magotlan” (= magvatlan) almának is nevezik. Eredetéről semmi bizonyosat ki nem kutathattam. Nagyon valószínű azonban, hogy a Kászon vizének iszaplerokadásában kelt magról, a füz-bokrok közt, (honnét a Füz, vagy Fűzi alma nevet is kaphatta) és a honnét beiszapolás következtében föld alá került s meggyökerezett ágai és vesszeiről kezdetté elejente elszaporítani. Ezen almafajt különben is legkönnyeb-

²⁰⁷ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. november 19. D-135. számú levél” jelzettel: Ua., 299–301.

²⁰⁸ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. november

26. D-136. számú levél” jelzettel: Ua., 301–304.

²⁰⁹ Újraközölve *Az orbai almáról (1880-ban)* címmel: BEREZKI Máté 1884, 122–128.

ben lehet elszaporítani azon sarjadványokról, melyek az idősebb fák töve körül, bőven szoktak a földből kihajtani, s melyeket évenként, nehogy az anyafa életerejét fogyaszszák, különben is el kell onnan távolítanunk. E sarjadványokat fűskolába lehet ültetni s ott bármely almafajjal be lehet ojtani. Rajtok minden almafaj jól diszlik s tapasztalásom szerint az ily ojtványaink erőteljesebbek, mintsem azok, a melyeket egyéb almafák magvairól kelt csemetékre ojtottunk. Nagy becsben is tartjuk ezen almafajt nemcsak gyümölcseinek szépsége és jósága miatt, hanem különösen fájának ezen imént említett tulajdona miatt is.”

„A Füz-alma egyike a legnagyobb és legvigabban növe almafajtáinknak. A nyésést nemcsak hogy jól tűri; de meg is követeli. Sűrűn vagy helytelenül nőtt ágait már azért is meg kell ritkítanunk; mert szabadjára hagyva, folyvást csak fájában növekednek s keveset teremne. Eghajlatunk s időjárás viszonyainkkal annyira meg van barátkozva ezen almafaj, hogy 71 éves korom daczára, még egy Füzi almafát sem láttam elerőtlenedés vagy kivénülés miatt elpusztulni.”

„Arra a kérdésre, hogy vajon gyökereiről hajt-e a Füz-alma sarjakat oly formán, mint a szilva- és meggyfa szokott? azt válaszolhatom, hogy csak néha-néha; de koránsem annyit, mint a szilva- és meggyfa s így gyökérsarjakról korán sem szaporítható el olyan könnyen, mint tősarjadványokról, amint ezt már fönnebb is említettem.”

„A Füz-alma kitünő isten áldása! Húsa puhóságánál fogva még a fogatlan embereknek is kedves csemegeje; hát még a nőknek tézstaneműbe?! Ha pedig eladni viszik; bizonyos, hogy a ki meglátja, másra nem hagyja a vásárt. Gyümölcseinek leszedése és eltartása azonban némi óvatosságot kíván. Akkor kell leszedni a fájáról, a mikor megpirúl s magától is hullani kezd. Leszedés után mindjárt nyers pincébe rakni nem volna tanácsos; hanem előbb, — hogy kisé megfogyadjon, — száraz, szellős helyen, földel alatt kell hagyni mindaddig, a míg a fagyoktól nem kell tartanunk. Így rakva el aztán hűvös, zárt helyre, biztosabban eláll tavaszig, mint bármely más almafaj.”

E levél tartalma aztán teljes mértékben felfokozta figyelmemet ezen almafaj iránt. Miután e levél írása és elküldése alkalmával tanulmányozni való gyümölcsöt már nem küldhetett Orbay úr; mert a megelőző évi termésből már nem volt készlete; az azon évi (1876.) termés pedig a kései fagy mind elpusztította nála; hogy legalább a következő, 1877-ik évi termésből gyümölcsöt kaphassak, július elején levélben kértem meg Orbay urat, hogy nekem a Füzi-almáról, augusztus elejére termőrügyes pecskéket küldeni szíveskednék. Az ily termőrügyes pecskékről augusztus elején eszközölt ojtások tudvalevőleg, már az ojtásra következő évben ki szoktak virágozni s gyakran gyümölcsöt is hoznak. Úgy gondolkoztam tehát, hogy vagy itt, nálam vagy Orbay úrnál, mégis csak majd kapok aztán gyümölcsöt, melyről a fajt tanulmányozhatom és le is írhatom.

A kívánt vesszőket, illetőleg pedig termőrügyes pecskéket meg is kaptam aztán és aug. elején el is ojtottam. Ezen ojtásaim a következő 1877-ik évi tavaszon szépen ki is virágoztak nálam; köittek gyümölcsöt is: de a mutatkozó termést csakhamar elpusztították itt a kártékony rovarok. Végre 1878. évi április közepén mégis csak kaptam aztán Orbay úrtól leírásra is alkalmas gyümölcs-példányokat, melyekről a gyümölcsnek körülményes leírását el is készítettem.

Mint hogy pedig mi, itt Magyarországon „Füz-alma” név alatt egy taplós, izre nézve pedig kesernyős, szóval hitvány almafajt ismerünk; ne hogy e jeles almafaj elterjedésének a „Füz-alma” gyanúsértelmű nevezet útjában álljon: jónak láttam annak más, tisztességes hangzó nevet adni s úgy vezetni be a gyümölcscsész irodalmába is. E végett írtam Orbay Mihály bátyámnak, a kinek ezen almafaj elterjesztése és megismertetése körül, tudtommal, legtöbb érdeme van, hogy engedné meg nekem, hogy ezen almát „Orbai alma” névre keresztelhessem, megígérve neki, hogy lesz rá gondom, hogy e név alatt aztán az ő kedvencz almája csakhamar elterjedjen nem csak itt hazánkban, hanem a haza határain túl, külföldön

is. Legyen e név, mondám emlékeztető arra is, a ki elterjesztette, s némileg azon vidékre is, a hol mindjárt keletkezése után, nagyban elterjedt.

A Füzalma elnevezés, mint mondám, előttünk, magyarországiak előtt nem ajánló név; a „Magotlan” vagy „Magvatlan” elnevezés pedig nem helyes; mert a magvatlanság nem állandó; hanem csak esetleges sajátága ezen almának: míg az általam választott új név, — mert rövid és könnyen kiejthető, — még a külföld gyümölcscsészeti irodalmába is befogadható minden elváltoztatás nélkül, tehát egészen magyaros kiírása szerint is. Ez okoknál fogva, mint hogy már Orbai Mihály úr beleegyezését is bírom, ezentul csakis „Orbai alma” név alatt fogom ezen almafajt említeni, leírni és elterjeszteni is.

Hogy erről, az almák közt napjainkig még páratlan tulajdonokkal felruházott fajról, másoktól is véleményt hallhassak s minden rá vonatkozó és említésre méltó adatot összeszerezhsek; nem elégedtem meg aival, a mit róla már tudtam és a főnebbiekben elmondottam; hanem más ezen almafaj elterjedési helyén lakó s a gyümölcscsész iránt tudtommal is, szenvedélyvel érdeklődő barátaimat is felkerestem leveleimmel. Így kerestem föl a többek közt a hazafias szellemű Benkő Dénes, al-torjai birtokos barátomat, a ki 1880. márczius 12-ről kelt levelében, midőn nekem az Orbai almáról gyümölcs-példányokat is küldeni szíveskedett, így ír ezen almafajról:

„.....Visszatérve a Magotlan, most már Orbai almára, bizonyíthatom, hogy ilyen hasznos almafaj talán a világon sincsen. Nemcsak tősarjadványokról, hanem kellő gondozás és bő locsolás mellett vagy esős évjárásakor locsolás nélkül is sikerrel lehet dugványozás által elszaporítani. Gyümölcse nyersen is jó; de kivált tézstaneműekbe kitünő. Kertészeknek, gyümölcscsészeknek, mindenesetre megbecsülhetlen szerzemény lesz e faj...»

Megkerestem aztán levelemmel szintén al-torjai birtokos, Csobóth Ferencz, fiatal barátomat is, a ki szintén élénk szenvedélyvel űzi a gyümölcscsészeti, s a ki velem már eddig is több, érdekes, székely gyümölcscsészeti ismertettet meg; aztán a ki nekem az Orbai almáról egy csomó gyökéres tősarjadványt is küldött. Meg nem állhatom, hogy e derék, fiatal barátom 1880. évi febr. 27-ről hozzám írt leveléből ne idézzem e helyt szóról-szóra, a mit az Orbai almára vonatkozólag írt.

„... A Orbai alma Kézdi-Szent-Léleken igen el van terjedve. Talán kert sincs, a hol a fűszerepet ne játszaná. Igen; mert egy-két embert kivéve nem értenek az ojtáshoz. Mint könnyen szaporítható, jó almát úgy ültetik vagy szaporítják, mint a besztercei szilvát is szokták; sőt, minthogy Kézdi-Szent-Lélek alantás helyen a Kászton vize partján fekszik, a hol tehát a talaj mindig elegendő nedves, még dugványozás által is könnyen meg szaporítható. Nálunk Al-Torján Magotlan-alma név alatt szerepel az Orbai alma. Magotlan nevet onnét kaphatta, hogy magvai idétlenek maradnak s ritkán fejlődhetnek ki.»

E Magotlan, most már Orbai almának van egy változványa nálunk, mely csak ritkán szokott piros csikókat kapni, hanem többnyire egyszínű vagyis fehér marad: de kivéve a színkülönbséget minden egyéb tulajdonaiban egyezik az Orbai almával. *)

*) Nagyon valószínű, hogy a fehér változvány az Orbai alma magváról Torján keletkezett, minél fogva székely barátaim beleegyezésével eme fehér változványt »Torjai magonc« névre kereszteltem el.

»Az Orbai alma fája nagyra fejlődik és terjedelmes koronát alkot hosszú nyári hajtásokkal és nagyocska levelekkel. Gyorsan nő és a legrosszabb talajban is, a hol más almafa nem diszlik, otthon találja magát. Egy barátom kertét alapítván, sok ojtványt szerzett be, de ezek, — mivel kertének talaja szikályos és kemény természetű volt, — idő-nap előtt elpusztultak nála. Tanácsomra Orbai alma alanyokra ojtottuk a nemesebb almafajokat s ezen ojtványokkal ültette aztán be telepét. A siker várakozásukon fölül üött ki!«

»Az Orbai alma 20-30 éves koráig ritkán, de idősebb korában bőven fejleszt sarjakat töve körül; gyökérsarjakat azonban csak néha bocsát, de koránsem oly mértékben, mint némely szilva- és

meggyfélék, hogy egy fa képes legyen az egész telepet kender módjára elárasztani.»

»Az Orbai almának dugványozás által való szaporítása sima vesszőkkel nem oly sikereres, mint az ág-gyűrűvel lehasított s földbe szúrt vesszőkkel. Erről én véletlenül győződtem meg. Egy ízben, a faiskolába ültetett s vignóvének indult Orbai alma-tősarjadványt ojtottam be. Hogy ojtványomat megjelöljem s számára némi ótlamat készítsek, a levágott alany vesszeit lehasogattam s e lehas gatott vesszőket kissé meghegyezve dugdostam be ojtásom körül a földbe. E ledugdosott vesszők, minthogy különben is kedvező idő járt, meggyökereztek s nyár folytán élénken hajtottak. A rákövetkező tavaszon e meggyökerezett vesszőket beojtottam, s ojtásaim mellé ótlamul megint azon vesszőket használtam föl, melyeket az alanyok levágott koronájáról hasgattam le. Minthogy e vesszők is az ág-gyűrűvel voltak a földbe ledugva; egytől-egyig mind gyökeret eresztettek, szintén és szépen kihajtottak.»

»Az Orbai almára ojtott más, nemes alma fajok hamar lábba kapnak s vígan szoktak növekedni.»

»Ily összhangzó és kimerítő tudósítások után, — melyekért az illetők hazai gyümölcsetünk nevében fogadják e helyt is hálás köszönetemet! — teljesen meggyőződtem arról, hogy valóban igaza volt Benkó Dénes barátomnak, midőn azt mondotta az Orbai almáról, hogy »ilyen hasznos almafaj nincs több a világon.«

Az Orbai alma gyümölcse konyhai célokra, szeptembertől kezdve április végéig, tehát nyolcz hosszú hónapra át, folyvást használható. Tél végén és tavasz felé, midőn teljes érettségi fokát eléri, a csemege-gyümölcsök közt is méltó helyet foglalhat. Piaczi elárúításra és szállításra igen alkalmas, mit eléggé bizonyít az, hogy onnan, ahol az Orbai alma nagyban tenyésztetik, mint Kézdi-Szent-Lélek és Karatna, egy-egy gyümölcstermő évben, száz mázsa számára viszik ezen almafajt a gyümölcscarúsok, hogy Brassó, Kolozsvár és más népes városok piacain elárúítsák.

Az Orbai almának fiérdeme nem abban áll, hogy benne az eddig ismert, nemes almafajok száma eggyel szaporodik; hanem különösen abban, hogy tősarjadványairól és meggyökereztetett vesszeiről, ojtás nélkül is nagyban elszaporítható; aztán pedig abban, hogy időjártával tősarjadványairól és meggyökereztetett vesszeiről oly rengeteg mennyiségben állíthatunk elő más almafajok számára alanyokat, hogy alany-nyerés céljából a magvetéssel bizvást fölhagyhatunk.

Orbai alma-alanyokon épen így úgy, mint a vadalma magva-iról kelt csemetéken tartós-életű, nagy szálasfákat lehet nevelnünk: míg a Doucin- vagy Paradicsom-alma alanyain csakis törpe fákat nevelhetünk.

Orbai alma alanyokkal biztosan elérjük azon célt, hogy faiskolánk sorai, beültetés után, bézagosak ne maradjanak, mert az Orbai alma-csemeték, mint egymás közt különben is teljesen egyenlő tulajdonokkal felruházottak, rendkívül jól és biztosan megerednek mind. Orbai alma-alanyokkal elérjük azt, hogy ugyanegy sorban, ugyanazon egy fajjal beojtott, minden ojtványunk egyforma erőben fog nevelkedni s eladásra vagy kiültetésre ugyanegy időben lesz mindenik alkalmassá. Vadoncz alanyokat használva ezt már ritka esetben érnők el; mert a hány a magról kelt vad csemete, ugyanannyi külön egyéniséggel van dolgunk. Egyik lassabban, másik bujábban nő; egyik fölfelé, másik szétterjeszkedő ágakat nevel, szóval, egymástól különböző tulajdonokkal bír valamennyi, és mikép tapasztalásból tudjuk, a rájuk ojtott egy és ugyanazon faj más és másféle növekedést mutat mindenik külön csemetén. Akár hányszor megtörténik az az eset, hogy a sorban egyik ojtásunk buján nő, a másik csak sanylik és betegeskedik; egyik hamarabb, másik később válik alkalmassá eladásra vagy kiültetésre; noha ugyanegy időben és ugyanazon egy fajjal voltak is a csemeték beojtva. Igen; mert a magról kelt vad-

csemeték mindenikét más és más egyéni tulajdonokkal ruházta föl a természet; míg az Orbai alma tősarjadványai vagy meggyökereztetett vesszei egytől egyig mind teljesen egyenlő tulajdonokkal bírnak és nem egyebek, mint ugyanazon egy fának szándékosan eldarabolt vagy mesterségesen eszközölt folytatásai.

Meg vagyok róla győződve, hogy az Orbai alma, ha másért nem is, de alany szaporítás céljából, nem sok idő múlva el fog terjedni nemcsak hazánkban, hanem a nagy világon is mindenfelé.

23. melléklet²¹⁰

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1880. december 15-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, dec. 15. 1880.

Kedves barátom!

[...] Írja Villási, hogy a XI-dik számban megjelent cikkem az Orbai almáról annyira megtetszett Somsich Pálnak [szül. 1811–megh. 1888; politikus, az OMGE szakosztályi elnöke, a Somogy vármegyei Gazdasági Egyesület elnöke, Entz Ferencsel együtt a Borászati Füzetek szerkesztője], hogy azt mondotta, hogy engem a jövő nyárig meg fog látogatni. — Ezt csak azért emlitem meg neked négy szem közt, hogy örvendj te is, nem Somsich látogatási ígéréte- nek, a mitől még a hátam is borsózik, — hanem annak, hogy a hazai gyümölcsetek ügyének sikerült pártolókat szereztünk (csupán munkás igyekezetünkkel), még a Dii majorum gentium-ok [itt valamely osztály, testület magasabb rangú, tekintélyű tagjairól van szó; szó szerint magasabb rendű isteneket jelent] közt is. — [...] Sok jót kíván mindnyájatoknak Igaz barátod

Bereczki Máté

24. melléklet²¹¹

[részletek Szabó Sámuel (1829–1905) kolozsvári tanár, néprajzi gyűjtő kézdiszentléleki Orbay/Orbai Mihály (1805 – 1889) gyümölcsetéshez címzett 1880. december 15-i leveléből]

Négy faj almáról.

Válasz t. Orbai Mihály urnak.

Köszönettel vettük uram bátyámnak Kézdi-Szentlélekről, december 7-ikéről, kertészeti szakosztályunk számára küldött gyümölcs- cseit. Engedelmevel válaszunkat itt nyilvánosság előtt mondjuk el.

A közelebbi kolozsvári gyümölcskiállítás alkalmával értesültünk először, hogy uram bátyámnál egy olyan hazai alma faj található, melyet mi még nem ismerünk. Ennek beküldését s velünk való szives megismertetését kértük; ezzel együtt azonban még 3 fajt is kaptunk. Mind a négyről elmondjuk észrevételeinket: [...]

Végre 4) Szóljunk az urambátyám almájáról, melyet „magvatlan, zörgös fűzi almának” nevez a hozzánk küldött levél. Őszintén beszélve: nem olyan jó, mint idáig jutott hire. Közép nagyságu, hosszadud csucos, zöldes héju, napos oldalán ritkás halvány piros csikokkal; magháza nagy, csak elvéve akad 1–2 mag benne. Még gazdasági célokra is nagyon alárendelt értékű; érési ideje ugy látszik október – november, mert a hozzánk küldött példányok, a magház körül már kezdenek taplósdni. Ugyanezen időben érő sokkal be- cesebb fajt tudunk helyette ajánlani, a mi erdélyi kék almánkban, melyet hamvas muskotálnak is s némely vidéken, hibásan czigány almának neveznek. [...]

Fogadja megújított köszönetünket s fogadjon be szives barátság- gába. Kiváló tisztelettel

Kolozsvárt, 1880. december 15-én tartott izlelő gyűlésünk- ből.
Szabó Sámuel.

²¹⁰ MMGm SZE 178. A teljes levél közzétéve „1880. december 15. B-131. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 309–310.

²¹¹ Megjelent az Erdélyi Gazda XII. évfolyamának 51. számában (SZABÓ Sámuel 1880).

25. melléklet²¹²

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. december 19-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880. Dec. 19.

Kedves Barátom!

Midőn a' mult hét elején Lapunknak [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek] Xlik füzetét megkaptam, örömömbbe alig állhattam meg, hogy néked rögtön levelet ne írjak; de elhalasztám a' levél írást, mert tölled levelet vártam, 's csak ugyan e' hó 15-én írt leveledet tegnap meg is kaptam. [...] Az Orbai alma leírása, méltán tünt fel minden lapunkat olvasók előtt, még itt Turon is ugyan beszéltek rólla. Ezen leírás korszakot alkot a' gyümölcsészetben. Milly szerencsés vagyok, hogy 18 db Orbai alma csemetém és 7 db Torjai magoncsum van. Most már Csoboth Öcsénknek tág tér nyílik győksarjak osztogatásával kirtűnő szolgálatot tehetni hazai gyümölcsészetünk előmozdítására. [...] Szép és lélek emelő esemény lessz az, midőn egy oly öreg agg férfit – mint Somssich Pál meglátogatja kertedet. [...] Az almák tanulmányozására nézve fő figyelmedet ezután a' hazai fajok tanulmányozására fordítsd, mert hej, de bebizonyítá a' mult évi tél erős hidege, hogy a' nyáját a' pincz vagy koppó nem őrzi meg. Megfagy ugy ez, mint sok híresnek keresztelt külföldi almafaj. Hanem az Orbai alma – a' már jó bundás komondor kutya. [...] A' Csokros Sójom almáról is kérj vesszőt Csoboth Öcsénktől, nekem is kell belőlle. Ha netalan Erdélyből Orbai gyümölcsajtásokat kapsz, már t.i. annyit, hogy el is adhatsz belőlök, a' Mturi községi faiskola részére 10–10 dbot tartis fel, honnan rövid idő múlva ójtó vesszők megrendelése fog hozzád intéztetni. Ugyan is most állítok össze a' faiskola részére 50 faj körte, 50 faj alma, 20 faj szilva 5 cseresznye 5 meggyből álló névsort. Mibelyt össze állítom – néhány nap múlva – elfogom hozzád küldeni jóvá hagyás végett, és azért, hogy bé fogom jegezteni melyek vannak meg nállam, és melyekből szorulunk reád. Egy fajból 25 dbot kívánunk ójtani, ugy látom, hogy mint egy 40 fajból reád szorulunk. Így tehát egy-egy fajból mintegy 8 szál vessző kell. Írd meg, hogy mi lessz az ára? a' faiskolának van pénze. Én mondtam a' Polgármester [Bolváry Antal (1820–1909), ügyvéd] és Nagy József főintézőnek, hogy szála 8 Ft., de ha ugyanazon fajból több rendeltetnék szálanként 5–6 Ft. [...] Gondolkoztál e' már rólla? hogy a' Gyümölcsészeti Füzetek [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek] jövő évi fojamába mely faj gyümölcsöket kellene színes ábrába ismertetni, így mielőbb nagy mértékben elterjeszteni? Én fogok róla gondolkozni és ha te meg nem írod, meg írom én néked. [...] Isten véled szerető barátod

Dörgő Dániel m. p.

26. melléklet²¹³

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1880. december 25-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1880 Dec 25. Karácson első reggelén

Kedves Barátom!

[...] A' Mturi faiskolában terjeszkedő gyümölcs fajok neveit – ámbár levannak írva – ez uttal nem küldöm el – mert Nagy József ural beszélnem kell még egyről másról. [...] Én a' Gyümölcsészeti Füzetek [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek] jövő évi számaiban a' következő gyümölcsök színes arcképét szeretném látni:

Asztrajáni piros alma, Tournay-i aranyalma, Wagener almája, Sikulai és Orbai alma, Máдай kormos, Csokros Sójom. [...] Nállam minden tekintetben kitűnően viselik magokat, és több részök még nem is lévén bőven ismeretesek, terjeszteni kell ismertetés és színes arcképeik által. Legyünk tehát rajta – ha véleményed ha nem egészben is de részben – az enyémmel egyezik, hogy ezek belegyenek mutatva illusztrált állapotba is, és ha vagy te vagy én nállam rendes és szép fejlődésű gyümölcsök teremnének az említett fajokról, rajzolassuk le azt, hiszen ha a' jövő évbe nem is, majd valamikor csak rákerül a' sor! Capacitáld meg tehát jól Villási barátunkat, hogy ne valami idegen külföldi gyümölcsöket adjanak ki, mint a' Carpentin, melyről ójtó vessző sincs talán elég, hanem edzett és hogy a' lap ne külföldi lapok majmolója legyen; olykor olykor mint eddig hazai fajokat is. Isten véled szerető barátod

Dörgő Dániel m. p.

27. melléklet²¹⁴

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1881. január 29-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Jan. 29. 1881.

Kedves barátom!

[...] Minthogy nagyon zaklatnak gyökeres Orbai alma csemetéért, én pedig már nem adhatok mindenkinek, írtam egy cikket a' füzetekbe [Gyümölcsészeti és Konyhakertészeti Füzetek], melyben megtanítom az érdeklődőket, hogy sima vesszővel is miképp csinálhatnak maguknak gyorsan és biztosan gyökeres csemetéket az Orbai almáról. Ugy hiszem, hogy e' cikk már a 2-dik füzetben meg fog jelenni. Sima vesszőkért pedig azokat, a' kik nagyban akarják szaporítani a' fajt, Csoboth öcsénkhez utasítom, mert nekem sem sok vesszőm, sem eladó vesszőm nincsen. Éppen most írok e' végett Csoboth öcsémnek is. Dr. Lucas a Pomologische Monatsheftben szintén közleni fogja cikkem az Orbai almáról. A napokban kaptam tőle levelet, melyben arra kért, hogy neki vagy 30 ft áru gyökeres csemetét küldjenek. Persze, hogy küldöttem neki vagy 30 szálacskát ingyen: mert annyit, a' mennyit ő akart pénzért kapni, nem küldhettem neki. Most tehát sima vesszőkért őt is Csoboth öcsémhez utasítom. [...] Sok jót kíván mindnyájatoknak igaz barátod

Bereczki Máté

28. melléklet²¹⁵

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1881. február 19-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Ferbr. 19. 1881.

Kedves barátom!

[...] Nagyon rám jár a' szekérrudja, barátom! Most már nemcsak a' háziak ostrimilnak gyökeres Orbai almáért, hanem a' németek is. Mióta a „Pomologische Monatsheft”-ben megjelent az Orbai almáról írt cikkem, csak ugy repül hozzám a' sok német levél. Mindenkinek adok, ha gyökeres vesszőt nem is, legalább sima vesszőt és ingyen. Hadd lássa a' német, hogy a' magyar nem nyereszkedő! [...] Vigyázatok egészségetekre! Áldjon és ótalmazzon benneteket a' jószág isten! Szívéből kívánja igaz barátod

Bereczki Máté

²¹² MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. december 19. D-139. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 311–314.

²¹³ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1880. december 31. D-140. számú levél” jelzettel: Ua., 314–316.

²¹⁴ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1881. január 29.

B-135. számú levél” jelzettel: Ua., 322–323. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond–OROSZI Sándor (szerk.)–SZABÓ Pál (közread.) 1995, 81–82.

²¹⁵ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1881. február 19. B-137. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013, 324–325.

29. melléklet²¹⁶

[részlet mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológus 1881. március 15-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Mart. 15. 1881.

Kedves barátom!

[...] Orbai alma vesszőket már küldöztem Németország több részébe, Poroszországba, sőt még Orosz országba, Simferopolba is! Még mindig nyagat miatta naponkint egyegy német pomológ. Mindenkinek ingyen küldöttem belőle.

Az ég áldjon és vigasztaljon meg benneteket! Szívvel kívánja igaz barátod

Berczki Máté

30. melléklet²¹⁷

[részlet mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológus 1881. május 1-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Maj. 1. 1881.

Kedves barátom!

[...] Eddig még folyvást másoknak dolgoztam. Közel 70 embernek küldöttem több-kevesebb ojtóvesszőt. Bekaptam e munkából – leszámítva kiadásaimat, - valamivel többet 250 ftnd. – Közel 60 embernek, többnyire külföldieknek küldöttem ingyen Orbai alma vesszőket, részint simákat, nagyrészt azonban gyökereket. – Nagyon örülök rajta, hogy ingyen részesítettem belőle minden érdeklődőt, mert akadt egy jellemtelen fráter, még pedig magyar ember, a ki tavall még nagy jó barátomnak mutatta volt magát, - akadt mondom egy szemtelen, a ki egy Bécsben megjelenő német pom. lapban engemet, az Orbai almával, nyereszkedésre számított csalással vádolt. Most fölemelt fölvel kiálthattam szemébe a hazug nevet, a „jellemtelen rágalmaszó” nevet, s bátran hivatkozhatom ellenébe azon, közel hatvan emberre, a kik tőlem Orbai alma – vesszőt kaptak s a kik állításaim igaz voltáról saját tapasztalatuk után tehetnek bizonyosságot. Hiszem, hogy örökre elvettem a kedvét újból föllépni ellenem. Ez a magyar ember egy Nógrád megyei földbirtokos, neve Luka Gusztáv. Azért haragudott meg rám, mert egy érthetetlen, theoretikus elme-futtatását nem engedtem meg, hogy Villási a Gyüm. füzetekben közölje, mert megvoltam róla győződve, hogy azt nemcsak a füzetek olvasó közönsége, de maga, az, aki írta sem érti meg, oly zürzavaros szóhalmoz volt az a kérdéses cikk! Bosszút akart hív rajtam állani, hanem hát ő huzta a rövidébet. – [...] Sok jót kíván neked és kedveseidnek igaz barátod

Berczki Máté

31. melléklet²¹⁸

[részlet mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológus 1882. március 11-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Mart. 11. 1892.

Kedves barátom!

Legutóbbi leveledben irtad, hogy jó lesz-e kézbe nemesíteni az Orbay alma csemetéidre s aztán kiültetni a kész ojtványokat? Biz-

tosíthatlak, hogy jó és sikeres lesz munkád. Az almák kézbeli nemesítése ellen nincs kifogásom. Rendszerint jól szokott az sikerülni: de a körtékről azt tapasztaltam, hogy a kézbeli nemesítések csak kinlódznak, 8 év alatt is alig képesek kiültethető fácskává növekedni. [...] Áldjon meg az ég mindnyájatokat mindenféle jóval! szívből kívánja igaz barátod

Berczki Máté

32. melléklet²¹⁹

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1883. március 18-án mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1883 Márc 18.

Kedves Barátom!

[...] Midőn a multkor egy katalógodba bejegyeztem a nállam lévő fajaidat, egy körte faj fát 17 fajjal, úgy több orbai almáfra ójtott alma fajt ki felejték bele jegyezni. Ollyan jól esett, hogy vagy 25 fajjal többet bírok mint gondoltam. Mintha csak ajándékba kaptam volna e' kegyelmet? [...] Az Isten áldjon meg szerető barátod Dörgő Dániel m. p.

33. melléklet²²⁰

[részlet mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológus 1883. április 29-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, April. 29. 1883.

Kedves barátom!

[...] Az Orbai almáról eszközöld dugványaidat földszint vágd el és húzd föl egy kevés földdel úgy, hogy az utolsó szem is legalább egy ujnyira el legyen földdel takarva. Így aztán, ha a föld nyáron kellő nyirkos marad: bizonyára meggyökereznek dugványaid: hanem kérek tehát, hogy így tenni el ne mulaszd. [...] Sok jót kíván mindnyájatoknak! Igaz barátod Berczki Máté

34. melléklet²²¹

[részlet mezőkovácsházai Berczki Máté (1824–1895) pomológus 1883. október 21-én kézdizsentléleki Benkő Dénes (1815–1890) birtokosnak címzett leveléből]

Benkő Dénes-nek

Mező-Kovácsháza, Oct. 21. 1883.

Kedves Barátom!

F. hó 17-ről irt szíves soraira sietek válaszolni [...] Hajh! Kedves barátom, a tavasszal még nagy reménységem volt, hogy az Orbai almának nagybani és könnyű szaporíthatóságát kézzel foghatólag bebizonyíthatom; hanem a reménység halvaszületett volt!! Csoboth öcsémhez irt levelemben bőven kifejtettem volt, hogy miért ment füstbe reménységem. Elmondom röviden kedves barátomnak is. Tavall több Orbai almavesszőt dugványoztam. Ezek kileveleztek mind, de nem fakadtak meg, hanem a vékonyak mind elszáradtak, a vastagok még mutattak életjelt. – Azt hittem ez év tavaszán, hogy ezek most kibajtanak és gyökeret eresztenek. Ki is leveleztek szépen. Örültem neki, azt hívének, hogy megfakadnak, s így nem kell egyéb,

²¹⁶ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1881. március 15. B-139. számú levél” jelzettel: Ua., 325–326.

²¹⁷ MMgM SZE 178. A teljes levél közzétéve „1881. május 1. B-141. számú levél” jelzettel: Ua., 327–329. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond – OROSZI Sándor (szerk.) – SZABÓ Pál (közread.) 1995, 84–86.

²¹⁸ MMgM SZE 179. A teljes levél közzétéve „1882. március 11. B-161. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2014a, 67.

²¹⁹ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1883. március 18. D-148. számú levél” jelzettel: Ua., 128–129.

²²⁰ MMgM SZE 179. A teljes levél közzétéve „1883. április 29. B-190. számú levél” jelzettel: Ua., 134–136. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond – OROSZI Sándor (szerk.) – SZABÓ Pál (közread.) 1995, 124.

²²¹ MMgM SZE 179 (korábban SZE 8018). A teljes levél közzétéve „1883. október 21. A-11/a. számú irat” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2014a, 214–216.

csak vastagabb vesszőket dugványozni s akkor, ha első évben nem is, a következőben majd kibajtanak és meggyökereznek mind. Nem lett abból semmi. Ezek a vastagabb vesszők is egytől egyig el holtak aug. elejéig.— Taval a két éves Orbai alma csemetéim közül néhányat kiadtam. A kiadottak helyén év folyamán 4–5 szép sarjat kaptam a beszakadt gyökerekről. Azt hittem, hogy ez évről évre mindig ismétlődni fog valahányszor Orbai alma csemetéket fogok kiadni a földből. A tavaszon még határozottan meg voltam győződve, hogy a dolog valóban úgy fog történni, a mint itt megírtam, azért írtam Csoboth öcsémnek is, hogy jó uton vagyok már az Orbai alma könnyen való elszaporíthatóságának bebizonyításához. Nem lett abból semmi! A tavasszal megint több Orbai alma csemetét ástam ki: de a beszakadt gyökerekről egy árva sarjacskát sem kaphattam.— Vidékem könnyen kiszáradó laza talajának, alföldünk tulontúl nagy melegének és száraz voltának tulajdonítom-e e sikertelenségét kísérleteimnek: nem feszegetem. Elég az hozzá, hogy most már hajlandó vagyok hinni, hogy ellenségem, a ki engem megtámadott. tisztábban látott, mint én, a kit a lelkesedés hazámnak és az emberiségnek javát előmozdítani, egy szerencsétlen pillanatban elvakított és olyan következtetések elmondására ragadott, a melyek a valóságban meg nem állják a próbát. Itt egyedül én, az én lelkesedésem a hibás. Önök nem professzionátus kertészek. Ezerféle más dologgal vannak elfoglalva. Egy, kedvező év járással eszközölt dugványozási sikerről ítélve mondták el nekem, a mit az Orbai almáról elmondtak. Jó hiszeműleg mondták, a mit mondtak. Én elbiszem: de most már hiszem, hogy önök is meg vannak róla győződve, hogy ezen almafaj, még sem oly nyeresémi a fatenyésztők számára, mint a milyennek az előtt hitték az Orbai almát.— Mások, a kik az Orbai almát kísérlet végett megszerezték, még nem nyilatkoztak sem jót sem rosszat róla: úgy hiszem tehát hogy, a míg arra kényszerítve nem leszek, jobb lesz nekem is hallgatnom az Orbai almával! A töredelmes bevallással, hogy t. i. én voltam a hibás, minden pillanatban készen fog találni bárki is. Rendkívül sajnálom, kedves barátom, hogy az ezen tárgyiról kérdezősködésre örvedetesebb választ nem írhattam: de arról legyen lelkéből meggyőződve, hogy önöket mi sem vádolja lelkem ítélő széke előtt: hanem, a ki ott el van vádolva és ítélve, az én magam vagyok, a ki önök iránt baráti érzélemmel viseltetni soha meg nem szűnök. Sok jót kíván igaz barátja

Bereczki Máté

35. melléklet²²²

[mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1883. október 23-án mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett levele]

Mező-Kovácsháza, Oct. 23. 1883.

Kedves barátom!

Megint gyümölcsöt küldök, hogy únd meg te is egy kissé az al-dást. Két faj alma van a ládikóba pakolva. Az egyik az Orbai alma, a másik ennek ez változványa a Torjai magonc. Fájára és ennek tulajdonaira nézve mit sem különbözik egy a másiktól: de az Orbai almát finomabbnak és jobbnak találom, mint a Torjai magonczot. Az Orbai mindig kisebb és pirossal inkább színezett, aztán szabályosabb termetű, mint a Torjai magonc. A mult héten kaptam a példányokat Al-Torjáról, Csoboth Ferencztől. Ma leírtam őket, azaz hogy körülményesen csak az Orbai almát írtam le; a kettős 2. számmal jelölt Torjai magonczról csak az eltéréseket jegyeztem le.

Azért küldöm, hogy izleld meg őket; írd meg nekem, hogy igazságosan ítélt-e az Orbai almáról a kolozsvári pomológusok, a kik azt egy rangba helyezték az erdei vaczkorral és ezen ítéletüket tavál az Erdélyi gazdában nyilvánosságra is bocsátották? Nem bizván magamban eléggé, szeretném a te véleményed is hallani. Sok jót kíván mindnyájatoknak igaz barátod

Bereczki Máté

36. melléklet²²³

[mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) Bereczki Máté (1824–1895) pomológustól tanulmányozás céljából kapott gyümölcsjeinek jegyzéke 1883-ból (részlet)]²²⁴

Bereczki Máté Barátom által az 1883-ik évben küldött tanulmánygyümölcsök megnevezése. (*Jegyzet: A mely gyümölcsnév alatt pennával aláhúztam rólla a bírálatot Bereczki Máté barátomhoz elküldöttem.) [...]

október 26. Orbai alma 6 pld. Csoboth Ferenc

-/!- Torjai magonc 5 példány [...]

37. melléklet²²⁵

[mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) által – szélrajzok mellé – tett megjegyzések az Orbai almáról és a Torjai magonczról 1883. októberéből]²²⁶

Orbai alma [a szélrajz bal oldalán:] zölde sárga, szakadozott piros csikokkal, kissé bordás, szegletes, fajsúja könnyű, puha, laza busa van Oct. 29. [Bereczki Máté írásával:] meg írtam BM. [a szélrajz jobb oldalán:] elég leve és gyengéd, de fű szagú, mint a Tisza háti almák, a Török Bálintnál is savanyubb, a Buzás almához leginkább hasonlít izre és csikozatra, 2-od rangú nyersen enni, de főzni kitűnő, és fája gyöker-hajtás után is terjedvén megbecsülhetetlen e részben.

Torjai magonc [a szélrajz bal oldalán:] mint az előbb csak hogy nagyobb, az Orbai érdemesebb [Bereczki Máté írásával:] Oct 29. meg írtam B.M. [a szélrajz jobb oldalán:] kevesebb leve van az Orbainak, de még savanyubb, magháza körül podvás volt, tehát ő ősi alma, még az előbbi téli.

38. melléklet²²⁷

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1884. január 24-én mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1884 Január 24.

Kedves Barátom!

[...] 1 db Orbai és 2 db Torjai almát tegnap előtt ettem meg, bőrük ráncosodni kezdett, de savanyok kevesebb lett mint a' tél elején volt. Különösen az utóbbi ez által igen sokat nyert, éles savanya igen kedves és mérsékebb savanyúvá vált, míg az első Orbai – egészen szelid lett. Úgy látszik, hogy ezen almákat korán leszedték fájokról, innen a' bírálat nem kedvező volta, és a' fonnyadás. [...] Áldjon meg az Isten, szerető barátod

Dörgő Dániel m. k.

²²² MMgM SZE 179. A levél közzétéve „1883. október 23. B-212. számú levél” jelzettel: Ua., 218.

²²³ MMgM SZE 179. A teljes irat közzétéve „1883. (Keltetés nélkül). A-12. számú irat” jelzettel: Ua., 233–236.

²²⁴ Az irat 1883. október 23-án vagy azután keletkezhetett.

²²⁵ MMgM SZE 179. Gyümölcsökről készült „szélrajzok” (307.

oldal, 1. gyümölcs és ua. 2. gyümölcs). Közzétéve: Ua., 239–240. Lásd 8. tábla, 2.

²²⁶ Az irat 1883. október 23 és 29. között keletkezhetett.

²²⁷ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1884. január 24. D-170. számú levél” jelzettel: Uő (szerk. és jegyz. ell.) 2014b, 21–23.

39. melléklet²²⁸

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1884. február 16-án mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1884 Febr 16.

Kedves Barátom!

Mint hogy az ójtó vesszőkből – nem lehet tudni melyikből kérnek tölled, és meg eshetik hogy ugyanabból fádron vessző nincs, ma unalmamba kimentem kertembe, és a következő fajokat sikerült össze szednem: [...] Orbai alma 18 [...] Áldjon meg a jó Isten. Szerető barátod

Dörgő Dániel m. k.

40. melléklet²²⁹

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1884. augusztus 1-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Aug. 1. 1884.

Kedves barátom!

[...] Most egy cikkben dolgozgatok. Ha megírtam majd elküldöm neked vagy elviszem hozzád magammal, mert ha bevégeztem, azonnal átírandulok hozzád a Nyári daru végett, melyet a kérdéses kötetben közleni szándékozom. A cikk írásában lassan haladok. Gyakran kell szünetet tartanom, mert a mély gondolkodás fejfájást, fejszédülést okoz. Már pedig a cikk, melyen most dolgozom mély gondolkodást kíván. Nem akarom ellenségem ingerelni: de elvitáztatlanul be akarom mégis bizonyítani, hogy igazam volt mind abban, a mit az Orbai almáról napvilágra hoztam. Ha a munkába vett cikket kidolgoztam; akkor a III-ik kötetemből, hogy teljesen kész legyen, még csak a Nyári daru és a Beregi sóvári növényzetének leírása fog hiányozni. [...] Az ég áldjon meg minden jóval! szívéből kívánja igaz barátod

Bereczki Máté

41. melléklet²³⁰

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1884. augusztus 4-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Aug. 4. 1884.

Kedves barátom!

Az Orbai almáról írt újabb cikkemmel kész vagyok [...]

Bereczki Máté

42. melléklet²³¹

[részlet mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus 1884. augusztus 7-én mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) barátjának címzett leveléből]

Mező-Kovácsháza, Aug. 7. 1884.

Kedves barátom!

[...] Ime! itt küldöm neked elolvasásra cikkemet az Orbai almáról. Olyan fegyver ez, mely ártalom nélkül veri ki a fegyvert ellenségem kezeiből. Nem szükség e cikket lemásolnod, mert párban

megtartottam már saját számomra: hanem őrizd meg azért, nehogy elveszzen. Ha elmegy hozzád, majd elhozom magammal. Ma küldöttem be Aradra a nyomdászhoz munkámnak értekezésekből álló, első részét. Sok jót kíván mindnyájatoknak igaz barátod

Bereczki Máté

U.i.: Kérlek, légy szíves az ide mellékelt levelező lapot azonnal postára tenni, mert a míg azt meg nem kapom, a cikkek sajtó alá írt párját, mely még mindig nálam van, nem küldöm be a nyomdásznak: nehogy véletlenül ez is, az is elveszvéen az egészet újból kelljen fogalmaznom.

B.

43. melléklet²³²

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1884. szeptember 13-án mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mtur 1884 Sept 13.

Kedves Barátom!

[...] Az Orbai almáról írt eredeti kéziratodban már holnap leányaim egészen le másolják; és akkor ajánlva vissza fogom küldeni. [...] Isten véled szerető barátod

Dörgő Dániel m. k.

44. melléklet²³³

[részlet mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) 1884. szeptember 18-án mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológusnak címzett leveléből]

Mező-Tur 1884. Sept. 18.

Kedves Barátom!

Az Orbai almáról írt remek cikketed leányaim lemásolván, az eredeti kéziratodat ide mellékelve küldöm vissza. [...] Isten véled. Szerető barátod

Dörgő Dániel m. k.

45. melléklet²³⁴

[részlet Bereczki Máté (1824–1895) Orbai almáról írott cikke a *Gyümölcsészeti vázlatok* III. kötetében, 1884. augusztusában]

Az Orbai almáról. 1884-ben.

A megelőző cikket 1880-ban írtam és közöltem a »Gyüm. füzetekben. « Egy veszélyes betegség annyira elgyengített 1879-ben, hogy még a következő évben is, majdnem biztosra vettem végnapjaim elközelését.

A velem született emberszeretet és gyümölcsészeti szenvedélyem sarkalltak arra, hogy megírjam ama cikket s ne tartogassam véka alatt azt, a mit én, köztünk élő, szavahihető emberek összhangzó nyilatkozatai után nagyértékű kincsnek gondoltam és hittem is.

Nem akartam az Orbai alma megismertetését halogatni addig; a míg vagy saját magam vagy mások tapasztalatai után meg nem győződöm vagy ott, helyben, a hol az Orbai alma napvilágra lépett, saját szememmel nem látom, hogy valóban olyan kincse ezen alma, a milyennek én azt a nálam meglevő írásbeli adatok nyomán, cikkem megírásakor tartottam; mert azon időben remélni sem mertem, hogy nekem az életben még annyi időm is

²²⁸ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1884. február 16. D-177. számú levél” jelzettel: Ua., 38–39.

²²⁹ MMgM SZE 180. A teljes levél közzétéve „1884. augusztus 1. B-243. számú levél” jelzettel: Ua., 120–122. A levélből részletek közzétéve: CSOMA Zsigmond – OROSZI Sándor (szerk.) – SZABÓ Pál (közread.) 1995, 144.

²³⁰ MMgM SZE 180. A teljes levél közzétéve „1884. augusztus 4. B-244. számú levél” jelzettel: TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz.

ell.) 2014b, 122–123.

²³¹ MMgM SZE 180. A teljes levél közzétéve „1884. augusztus 7. B-245. számú levél” jelzettel: Ua., 124–125.

²³² MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1884. szeptember 13. D-198. számú levél” jelzettel: Ua., 129–130.

²³³ MMgM SZE 184. A teljes levél közzétéve „1884. szeptember 18. D-199. számú levél” jelzettel: Ua., 132–133.

²³⁴ BERCZKI Máté 1884, 129–132.

akadhasson, hogy ezen almafajról saját kísérleteim után szerezhessek tapasztalatokat.

Isten kedvezése folytán javult azóta egészségi állapotom: tehát lelkiismeretes kötelességemnek tartottam kísérlet alá fogni az Orbai almát, mire azon támadások folytán, melyeknek ezen alma végett, mindjárt kezdetben célzáblája lettem, különben is kényszerülve voltam.

Mielőtt azonban az Orbai almáról saját tapasztalataim közlésébe fognék; őszintén be kell vallanom, hogy jobb lett volna ama cikk közlésével nem sietnem, jobb lett volna hallgatnom mindaddig, a míg az Orbai almáról saját észleleteim is közölhetem; mert akkor senkinek sem adtam volna okot arra, hogy megtámadhasson: de, — mert hitelt adtam barátaim szavainak, mert hallgattam lelkesedésem szavaira is, nem akartam a cikk közlésével bevárni azt a hosszas időt, melyet tapasztalatok szerzésére, az itteni mostoha éghajlati és talajbeli viszonyok közt fordítanom kellend, — mégis közöltem azt.

Botlás volt részemről, cikkem közlése alkalmával ki nem jeleníteni, hogy a mit az Orbai almáról elmondottam, saját tapasztalattal még nem igazolhatom; mert ilyen tapasztalatokat szerezni, — ha időm lett volna is, — nem volt módom, érkezőm.

Botlás ritkán történhetik meg a nélkül, hogy fájdalmat ne érezzen az, a ki megbotlott.

Érzékenyen kellett botlásomat nekem is megéreznem.

Akad, aki kétségbe vonta mindazt, a mit nekem, barátaim az Orbai almáról elmondottak s a mit én, barátaim szavaiban bizva, a nagy közönség előtt visszahangoztam; akadt, a ki tudva, hogy mind arról, a mit az Orbai almára vonatkozólag nyilvánosságra hoztam, saját tapasztalatom után még magam sem lehetek teljesen meggyőződve, — jónak látta úgy barátaimat, mint engem is avval vádolni, hogy az Orbai almával csak nyereszkeségi vágyból csinálunk reklamot.

Az, ha valaki nem hisz szavainkban, sajnosan esik ugyan, de érzékeny fájdalmat nem okoz senkinek; mert nincs jogunk senkitől azt követelni, hogy vakon higgyen szavainkban: de az, ha egy magyar ember magyar embert vádol avval, a mit a külföldi nyereszkesítő gyümölcskertészek lépten-nyomon cselekesznek, — fájdalmasan esik; mert az már a magyar becsületességét támadja meg.

Szerintem, lehet valakinek magyar neve; de anyyi bizonyos, hogy nem magyar vérből származott, de korszak az, a ki a nagy közönség elé ámitó szavakkal mer lépni csupán azért, hogy család által önhasznát mozdíthassa elő.

Igaz magyar nem képes ilyenre! Inkább ében hal, hogysem másokat megcsalva, igyekezzék pénzt szerezni, vagyonra szert tenni.

És az én barátaim magyar emberek és én is magyarnak tartom magamat a szó nemes értelmében!

Sajnos! hogy ezt nem tudta vagy nem akarta tudni megtámadóm; mert ily módon engem és barátaimat nyereszkeséssel vádolva, sokkal nagyobb botlott, mint a milyent botlottam én az által, hogy az Orbai almáról irt cikkek közlése alkalmával eleve ki nem jelentettem, hogy »Barátaim szavahihető emberek. Én is bizom, mások is bizhatnak szavaikban: de, a mit én, — szavaikban bizva, — az, Orbai almáról elmondottam, arról nekem saját tapasztalatomból meggyőződni még nem volt módomban.«

Igen; nekem csak egyedül egy ilyen kijelentés elmulasztása róható fel botlásul.

Jót akartam hazámnak, jót az emberiségnek, midőn első cikkek az Orbai almáról közöltem: de senkit ámitani, senkinek kárt okozni vagy panaszra okot szolgáltatni nem akarhattam és nem akarhattak barátaim sem, a kik velem ama cikk anyagát közölték.

Mi vitte rá megtámadómat arra, hogy nemcsak az Orbai alma hitelt megrontani és elterjedésének gátot vetni igyekeztek, hanem még becsületünkben is gázoljon? Ő tudja. Ha van lelkiismerete; számoljon be érte annak bírósága előtt: de, ha magyar ember s lovagias ember; elvárom tőle, hogy azok után, a miket itt, alább, az Orbai almáról, saját tapasztalatom után közlendek, sértő szavait az előtt a közönség előtt, a hol engem megtámadott, vissza fogja vonni.

Ime! itt közlöm saját észleleteim eredményét az Orbai almáról, melyet én most is kincsnek, a gyümölcsészek teljes figyelmére méltó kincsnek tartok.

Az Orbai alma egyike a legkorábban hajtó, korán virágzó és évi tenyész-életét későn bevégező almafajoknak.

Korán virágozván, nem csuda, hogy kötődött gyümölcsében a kései fagyok, — főképp itt az alföldön — sok kárt tehetnek és, ha kötődött gyümölcsait nem pusztítják mind el; de előlik bennök a tehetőséget magukat képezni. És innét lehet kimagyarázni az Orbai alma magvatlanságát, mely tulajdonáról, születése helyén, kezdetben elnevezték.

Mint olyan faj, mely korán virágzik s korán köti gyümölcsait, hazánkban, — főképp itt, az alföldön, csak ritka, hűvös évjáráskor lehet téli gyümölcs. Akarja, nem akarja, hazai alföldünk melegében meg kell annak érnie már sebt. oct. hónapokban: de hűvösebb tájokon, oly eljárás mellett, és oly alkalmas helyiségben, mint azt Orbay Mihály bátyám javasolja, hiszem, hogy gyakran tavasz derekájig is eltartható lesz az.

Az Orbai alma sűrűn és közel a föld színéhez ereszti és nagyrészt vízirányosan nyújtóztatja szét gyökereit, melyek sokszorosan elágaznak s finom gyökrostokkal sokkal gazdagabban vannak beruházva, mint egyéb, vad vagy szelid almafajaink gyökerei: minélfogva csekélyebb termőrétegű földben is vigan nő s táplálékát a földből, bárhol is, könnyebben megszerezheti, mint más almafajok.

Az Orbai almacemete nemcsak a gyöknyakból, hanem föld alá került, sima törzséből is képes olyan járulékos gyökereket eresztetni, melyek időjárástól megerősödnek s a fát bővebben képesek táplálékkal a földből ellátni, mintsem maguk, a cemete anyaggyökerei. [...]

46. melléklet²³⁵

[Bereczki Máté (1824–1895) leírása az Orbai almáról a Gyümölcsészeti vázlatok IV. kötetében, 1887-ben]

3. Orbai alma.

Ezen becses hazai alma eredetéről, azok után, a miket róla e munka III-dik kötetének 122–139-ik lapjain elmondottam, nincs mit szólnom. Nálam több ízben is termett volna már; de itt, szépen mutatkozó természetét mindig idő előtt pusztították el a kártékony rovarok. Körülményes leírásban ezuttal sem mutathatom még be, hanem csak röviden jellemezem azon gyümölcsök után, a melyeket róla székely barátaim küldöttek volt.

Gyümölcse közepnagy, néha kissébb is, nagyobb is, alakja igen változó, többnyire azonban kupos vagy hengeres gömbalaku, szabálytalanul bordásföülületű; szára rövides, vékony vagy középvastag, fás; kelyhe többnyire zárt; bőre vékony, de igen szívós, általában zsiros-tapintatu, elég fényes, értével citromsárga; napos oldalán, sőt néha köröskörül sárgás-pirossal belehelt s élénkebb pirossal szakadozottan, de elég sűrűn csikozott; husa fehér vagy sárgásfehér, igen finom, könnyű, velős inkább, mint porhanyó; leve bő, cukros, finom savany-nyal emelt, elég kellemes, noha kevésbé fűszeresű. II. rendű csemege-, de I. rendű háztartási gyümölcs; érik őszől kezdve tavaszig. Fája magasra törekvő, vígnövésű, igen edzett, igen termékeny. Könnyen elszaporítható volta miatt ismétlen ajánlom mindeneknek.

²³⁵ Uő 1887, 486.

Mitul mărului exogen și un soi (din Sânzieni) descris în anul 1880

(Rezumat)

Etnografia maghiară a inclus cunoștințele de etnobotanică în cadrul cunoștințelor populare despre natură, și a scos la iveală mai multe elemente de mitologie populară referitoare la acestea. În ceea ce privește pomii și tufele fructifere, au fost documentate credințele populare referitoare la plantarea, altoirea pomilor fructiferi, respectiv la creșterea productivității și la vătămarea lor (de ex. deochiul). Prin acest studiu sperăm să oferim o prezentare sistematică și profundă a unui nou segment al *credințelor populare* legate de creșterea fructelor.

The Myth of the Exogenous Apple and a Species (from Kézdiszentlélek – Sânzieni) Described in 1880

(Abstract)

Hungarian ethnography considered ethnobotanical knowledge as folk knowledge on nature, revealing several related folk beliefs. Regarding fruit trees and bushes there were already documented the concepts related to their planting, grafting, raise of production and hexing (through eye contact). With this paper, the author hopes to offer a systematic and profound presentation of a new segment of the *folk beliefs* related to pomology.

	DÁTUM	NÉVALAK, NÉVVÁLTOZAT (HELYSÉG, TÁJEGYSÉG, ORSZÁG)	FORRÁS, IRODALOM	LELŐHELY
1.	1407	Fyzalma	SZAMOTA István (gyűjt.) – ZOLNAI Gyula (szerk.) 1902–1906	–
2.	1544	Bolchappfel, Weidenkolchappfel (Hessen, Németország)	CORDUS, Valerius: <i>Historiae plantarum</i> [~A növények története], 1544	
3.	1590	Malum spadonium, Mag nélkül való al.	SZIKSZAI FABRICIUS Balázs 1590	
4.	1667	métet alma (Csallóköz), Métet alma (Csallóköz)	LIPPAY János 1667	
5.	1730-as évek	fűzfaalma	BÉL Mátyás 1984 (eredetileg 1735)	
6.	1880. november	Fűz-alma	BERECZKI Máté 1884 (eredetileg a <i>Gyümölcsészeti és konyhakertészeti füzetek</i> 11., novemberi számában)	
7.	1800	„Potzok édes Almafá”	SZABÓ T. Attila (gyűjt.) – VÁMSZER Márta (főszerk.) 2000	
8.	1831	Fűz fa alma	KRESZNERICS Ferenc 1831	
9.	1868	fűzfaalma	KATONA Dienes [KATONA Mihály Dénes] 1868	
10.	1874. május 20.	„Holmi fűzfa alma s egyéb paraszt gyümölcs [...]”	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	
11.	1875. előtt	Füzalma (Háromszék), Poczokalma (Marosszék)	Kiss Mihály: <i>Tájszavak</i> .	MTA Könyvtárának Kézirattára, M. Nyelvtud., 4-r. 102.
12.	1881	Waidenapfel	BERECZKY Máté [BERECZKI Máté] 1881	–
13.	1884	Fűz-alma	BERECZKI Máté 1884	
14.	1896	Fűzfa alma	BUDAY Barnabás 1896	
15.	1935	fűzalma	RAPAICS Raymund, dr. 1935	
16.		fűzfaalma, fűzfaalma, fűzalma	GYÖRFFY István 1937	
17.	1937	Fizfa-alma (Felső-Tiszahát), fűzfaalma	OKÁLYI Iván 1937	
18.	1940	fűzalma	RAPAICS Raymund 1940	
19.	1964	Sälciu (déli Szubkárpatok), Mere jujane (déli Szubkárpatok), Mere de piele (déli Szubkárpatok), Mere roșii (déli Szubkárpatok), Sälciu (déli Szubkárpatok), Sälciu de vară (Hunyad térsége), Sälciu de toamnă (Hunyad térsége), Sälciu de Renghet (Renghet), Mere dulci (Renghet)	BORDEIANU, T. et alii (szerk.) 1964	
20.	1964	Fűz-alma, Tüdő-alma, Métőt-alma	ANDRÁSFALVY Bertalan 1964	
21.	1975	Fűz-alma (Közép-Tiszavidék), tüdő-alma (Közép-Tiszavidék), métőt-alma (Közép-Tiszavidék)	KÁROLYI Zsigmond – NEMES Gerzson 1975	
22.	1984	fűzfaalma	BÉL Mátyás 1984	
23.	1988	fűzfaalma (Rahó környéke), láros alma (Szeged, Szentes)	BARNA Gábor 1988	

1. táblázat A fűzalma-tájfajtakörbe tartozó, illetve az egyéb *fűzalma* névvel (is) illetett almafajták említése a forrásokban, irodalomban (válogatás). Saját szerkesztés, 2015.

24.	1989	Fűzalma, Fűfa-alma, Ficfa-alma, Métett alma (Duna-mente), Magotlan alma, fűzfába oltott alma, Métött alma (Duna-mente, Sárköz, Decs), fűzalma, Tüdő alma, Bolchapel, Weidenkolchapel (Hessen, Németország), fűzfába oltott tüdőalma	ANDRÁSFALVY Bertalan 1989	(MTA Könyvtárának Kézirattára)
25.	1998	Fűzalma, Fűfa alma (Szilágycseh), Fűz alma, Tüdőalma, Fűzalma, Malum spadonium, Mag nélkül való alma, Fűzfába oltott tüdőalma, Magotlan alma (Esztelnek), Fűzi alma (Esztelnek), Tapló alma (Zetelaka), Téli-Fűzalma (Ocfalva), Nyári fűz alma, Rengeti fűzfa alma, Mere sălcii de Renghet, Téli fűzalma, Nyári oláhédes alma (Monó)	NAGY-TÓTH Ferenc 1998	
26.	1999	Fűz-alma, Tüdő-alma, Métőt-alma, Édes-alma (Bölcske)	ÁCS Judit 1999	
27.	2000	pocok-almafa; már sălcii, kleine Äpfel, tragender Apfelbaum, „Potzok édes Almafa”	SZABÓ T. Attila (gyűjt.) – VÁMSZER Márta (főszerk.) 2000	
28.	2001	Fűz-alma, fűzfa alma, ficfa-alma, métett-alma (Duna-mente), magotlan alma, métött alma (Duna-mente), tüdőalma, Bolchapel, fűzalma, Weidenbolchapel (Hessen, Németország), fűzfába oltott tüdőalma	ANDRÁSFALVY Bertalan 2001	
29.	2006	Fűzalma	JUNG Károly 2006	
30.	2006	Fűzfa alma	NAGY-TÓTH Ferenc 2006	
31.	2007	fűzfaalma, fűzalma, jabuka vrbovača, vrbovača, vrbosnica	JUNG Károly 2007	
32.	2009	fűzalma	PELCZÉDER Katalin 2009	
33.	2010	láros alma, fűzalma, Fűzalma, Fűzfa alma, mag nélküli alma	CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta 2010	
34.	2011	métett alma	LACZKÓ Márk 2011	
35.	2013	Fűz-alma	NAGY Zsolt 2013b	
36.	2014		NAGY Zsolt 2014a	
37.	2014	?Mag nélkül való alma, ?Olájalma, ?Láros alma, ?Métet alma, ?Oláj alma	SZANI Zsolt 2014a	
38.	2015	Fűz-alma	NAGY Zsolt 2015a	

1. táblázat (folytatás)

A fajidegen fákön termő alma hiedelme és egy 1880-ban leírt (kézdiszentléleki) almafajta

	DÁTUM	NEVALAK, NEVVÁLTOZAT	FORRÁS, IRODALOM	LELŐHELY
1.	1880. április 20.	„gyökeres Orbai alma fácskát” („Orbai almafát”), Füzi alma (Kézdiszentlélek), Magotlan alma (Kézdiszentlélek), [Orbai] fehér [Orbai (alma)], [Orbai] piros csikos [Orbai (alma)], Orbai fehér , Orbai csikos	mezőtúri Dörgő Dániel feljegyzése a mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológustól kapott Orbai almákról	MMM Adattára SZE 178.
2.	1880. május 1.	Orbai alma	mezőtúri Dörgő Dániel	MMM Adattára SZE 184.
3.	1880. május 31.	magotlan alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	
4.	1880. július 21.	Orbay alma, Torjai magonc	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
5.	1880. július 30.	„az Orbay és Torjai magonc aira előre számítok”	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
6.	1880. október 27.	Orbai alma, „a Csikos nak Orbai alma nevet adtam, a Fehérnek pedig » Torjai magonc za« a neve ezentul”	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
7.	1880. november 7.	Orbai fehér magtalan, Torjai magoncza, Orbai csikos, Orbai, Orbai alma	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
8.	1880. november 13.	Orbai alma, Torjai magonc, Fehér magotlan alma, Orbai	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
9.	1880. november 17.	„a Torjai magonc zról, t.i. arról a fajról, a melyik nem csikos”		
10.	1880. november 19.	Orbai (csikos) alma, Torjai magonc, torjai magonc, orbai alma, Torjai	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
11.	1880. november 26.	Torjai magonc		
12.	1880. november	orbai alma, Füz-alma (Háromszék), Füz alma, Magotlan alma (Kézdiszentlélek), magvatlan alma (Kézdiszentlélek), Füzi alma, Magotlan, Orbai alma, Torjai magonc	BERECZKI Máté 1884 (eredetileg a <i>Gyümölcsészeti és konyhakertészeti fitzetek</i> 11., novemberi számában)	–
13.	1880. december 15.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
14.	1880. december 19.	Orbai alma, Torjai magonc, Orbai	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
15.	1880. december 25.			
16.	1881. január 29.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
17.	1881. február 19.			
18.	1881. március 10.	Orbai'schen Apfel; Magotlan (Altorja); Sämling von Torja, Torjai magonc	BERECZKI Máté 1881a	–

2. táblázat Az *Orbai alma* és változatainak említése a kézirat forrásokban, forráskiadásokban és (szak)irodalomban (válogatás). Saját szerkesztés, 2015

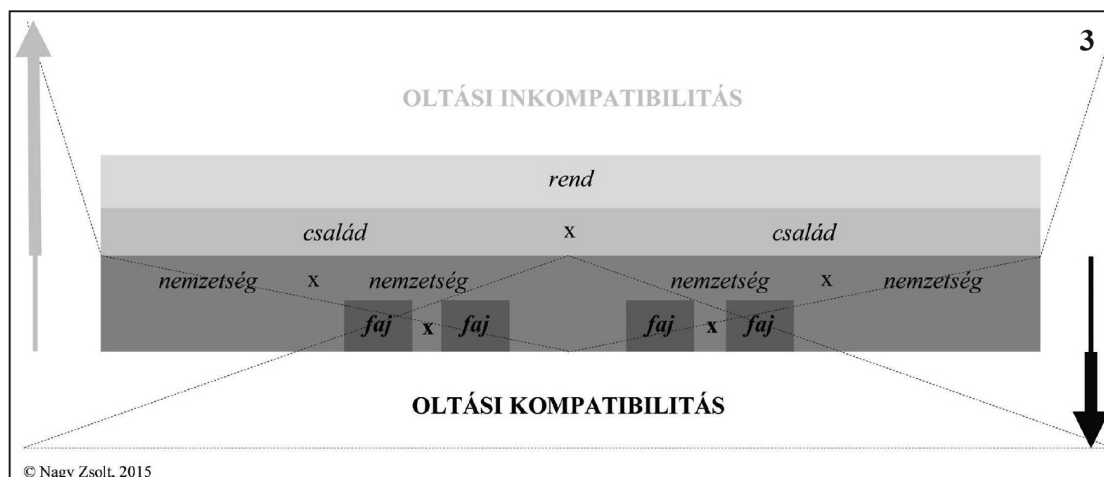
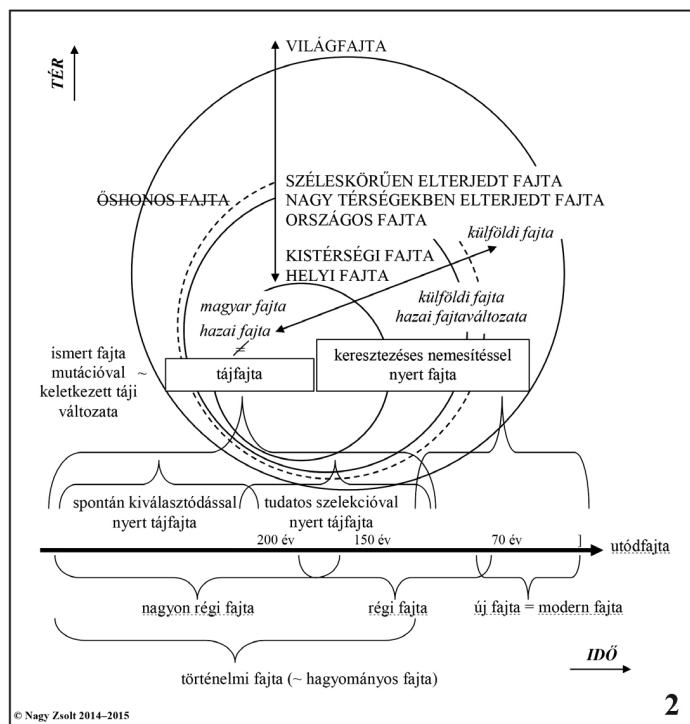
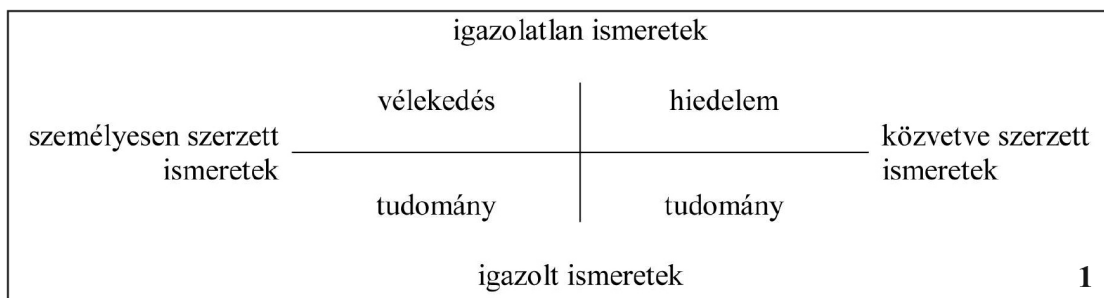
19.	1881. március 15.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
20.	1881. április 1.	Orbai-Apfel, Orbai'sche Apfel, Orbai'schen Apfel	LUCA, Gustav v. [LUKA Gusztáv] 1881	-
21.	1881. április 20.	Orbai-Apfel	BERECZKI Máté 1881b	
22.	1881. május 1.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 178.
23.	1881	Orbai Alma, Pomme Orbai, Orbai'sher Apfel, Waidenapfel, Magotlan, Kernloser	BERECZKY Máté [BERECZKI Máté]1881	-
24.	1882. március 11.	Orbay alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 179.
25.	1882	Orbaischen Apfel	L., Ed., dr. [LUCAS K. F., Eduard] 1882	-
26.		Orbai'sche Apfel	LUCAS, Ed., dr. [LUCAS K. F., Eduard] 1882	
27.	1883. március 18.	„több orbai almafára ójtott alma fajt”	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
28.	1883. április 29.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 179.
29.	1883. október 21.		mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus kézdiszentléleki Benkő Dénes birtokosnak címzett levele	MMM Adattára SZE 179. (korábban SZE 8018)
30.	1883. október 23.	Orbai alma, Torjai magonc, Orbai	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 179.
31.	1883. [október 23-án vagy azt követően]	Orbai alma, Torjai magonc	mezőtúri Dörgő Dániel Bereczki Máté pomológustól tanulmányozás céljából kapott gyümölcsseinek jegyzéke	
32.	1883. október 23–29. között	Orbai alma, Torjai magonc, Orbai	mezőtúri Dörgő Dániel által – szélrajok mellé – tett megjegyzések	MMM Adattára Gyümölcsökről készült „szélrajok”
33.	1884. január 24.	„1 db Orbai és 2 db Torjai almát ”, Orbai	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
34.	1884. február 16.	Orbai alma	mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológus mezőtúri Dörgő Dániel barátjának címzett levele	MMM Adattára SZE 180.
35.	1884. augusztus 1.			
36.	1884. augusztus 4.			
37.	1884. augusztus 7.			
38.	1884. szeptember 13.			

2. táblázat (folytatás 1.)

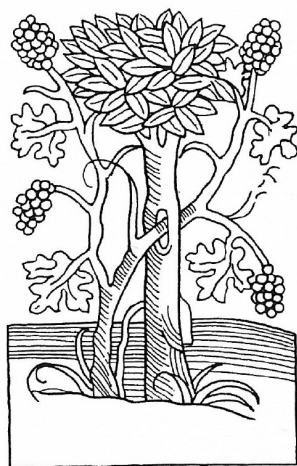
A fajidegen fákon termő alma hiedelme és egy 1880-ban leírt (kézdiszentléleki) almafajta

39.	1884. szeptember 18.	Orbai alma	mezőtúri Dörgő Dániel mezőkovácsházai Bereczki Máté pomológusnak címzett levele	MMM Adattára SZE 184.
40.	1884.	orbai alma, Fűz-alma (Háromszék), Fűz alma, Magotlan alma (Kézdiszentlélek), magvatlan alma (Kézdiszentlélek), Fűzi alma, Magotlan, Orbai alma, Torjai magonc	BERECZKI Máté 1884	–
41.	1887	Orbai alma	BERECZKI Máté 1887	(MTA Könyvtárának Kézirattára)
42.	1935		RAPAICS Raymund, dr. 1935	
43.	1937		GYÖRFFY István 1937	
44.	1940		RAPAICS Raymund 1940	
45.	1998		Fűz alma, Orbai alma NAGY-TÓTH Ferenc 1998	
46.	1989	Fűzalma (Háromszék), Magotlan alma (Háromszék), Orbai alma	ANDRÁSFALVY Bertalan 1989	
47.	2001	fűzalma (Háromszék), magotlan alma (Háromszék), orbai alma	ANDRÁSFALVY Bertalan 2001	
48.	2010	Orbai-féle fűzalma, Orbai alma, Fűz alma, Magotlan alma, Fűzalma	CSOMA Zsigmond – MÉSZÁROS Márta 2010	
49.	2012–2013	Fűzalma, Fűzi alma, Orbai alma, Fűzfa alma, Fűz-alma, Magotlan alma, magvatlan alma, Torjai csikos magonc (alma), Orbai, Torjai magonc (alma), Torjai magoncza, Fehér magatlan alma, Csikos, Fehér, Torjai magonc	TAKÁTS Rózsa (szerk.) 2012–2013	–
50.	2013	Orbai alma	KIRÁLY Ildikó 2013	(Budapesti Corvinus Egyetem Entz Ferenc Könyvtár és Levéltár)
51.			TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2013	–
52.			TOLNAY Gábor, dr. 2013	
53.			TÓTH Magdolna, dr. 2013	
54.			Fűzalma, Orbai alma, Orbai'sher Apfel	
55.		NAGY Zsolt 2014a		
56.	2014	Fűzalma, Magotlan alma, Orbai-féle Fűzalma, Orbai alma, ?Olájalma, ?Lápos alma	SZANI Zsolt 2014a	–
57.		Orbai alma, fűzalma, Orbai- alma	PELCZÉDER Katalin, dr 2014	
58.		Orbai alma	TOLNAY Gábor (szerk. és jegyz. ell.) 2014a	
59.			AMBRUS Lajos 2014	
60.	2015	Fűzalma, Orbai alma, Orbai'sher Apfel	NAGY Zsolt 2015a	

2. táblázat (folytatás 2.)



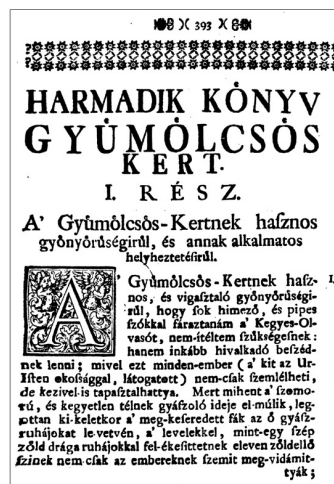
1. tábla 1. A hiedelem és a tudomány viszonya hagyományos tudományos szemléleti megközelítés alapján (KESZEG Vilmos 2008, 138); 2. A gyümölcsészet és az etnopomológia tárgykörébe tartozó, fajtákra vonatkozó fontosabb terminusok és viszonyuk a történelmi fajtához a tér és idő dimenziójában. Saját szerkesztés, 2014–2015 (NAGY Zsolt 2014b, 333, 1. ábra); 3. Az oltási kompatibilitás és inkompatibilitás mértékének változása (növekedése, csökkenése) a rokonsági fok függvényében, azonos rendbe tartozó két növénycsalád, -nemzetség, illetve -faj átoltásával, mérsékelt égövi gyümölcsstermő fászfárúak és cserjék esetén. Saját szerkesztés, 2015



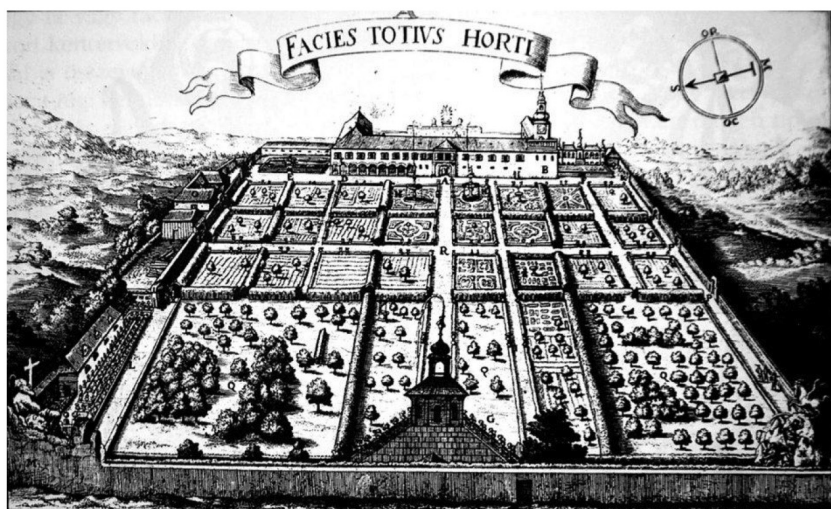
1



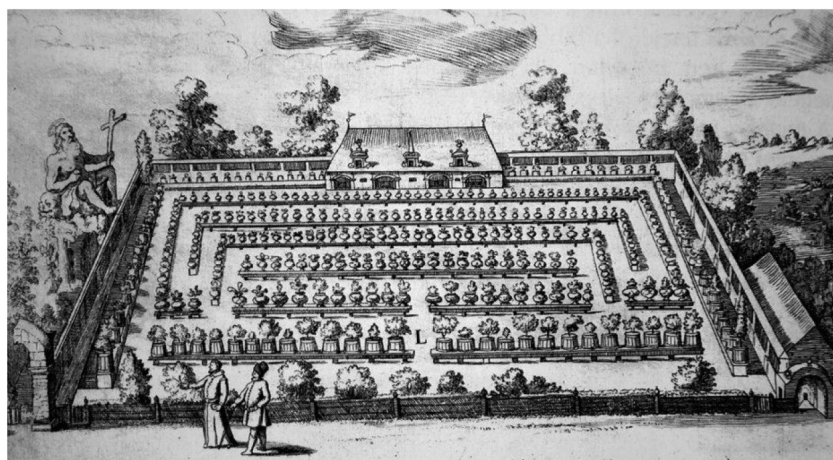
2



3

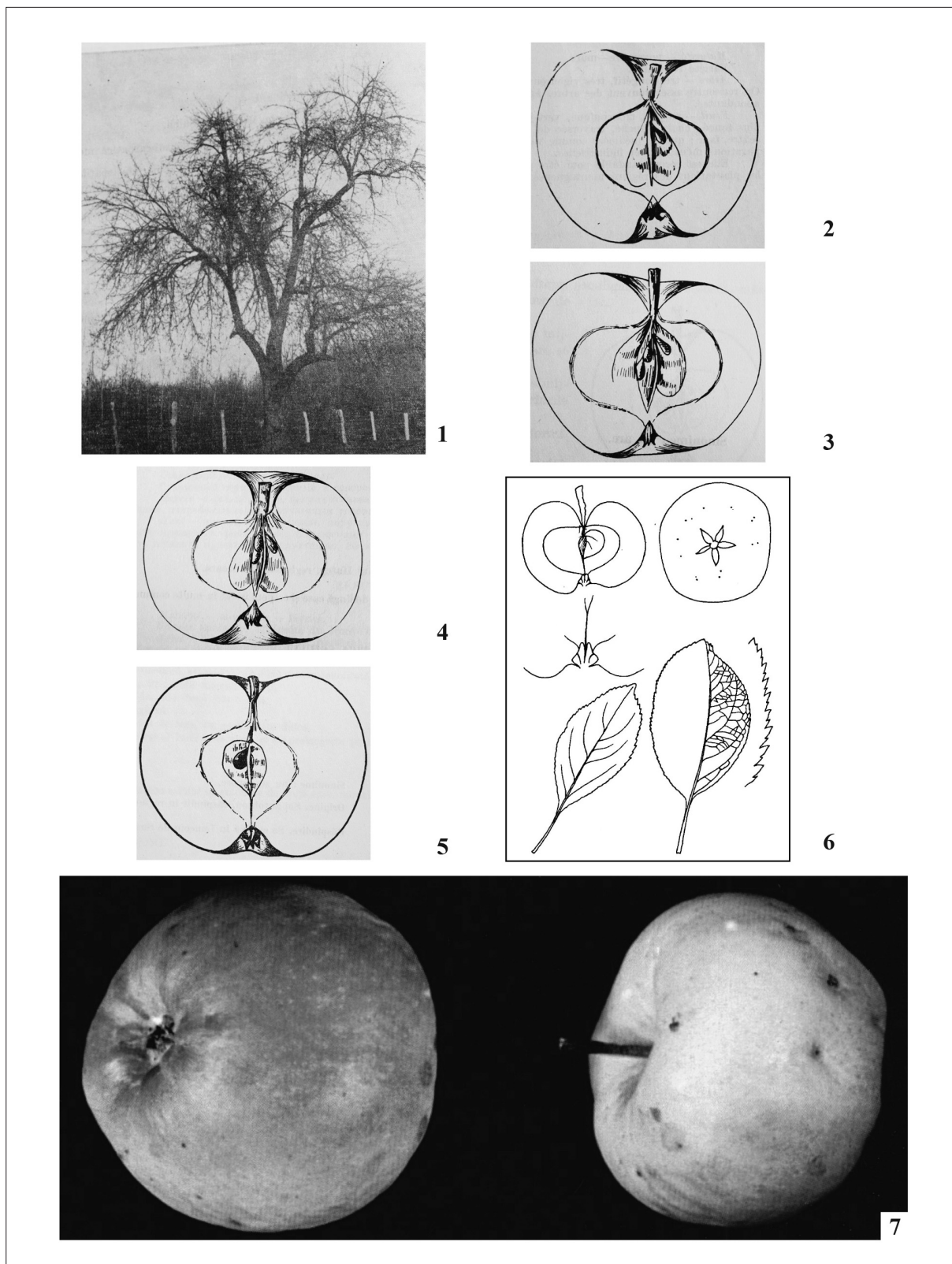


4

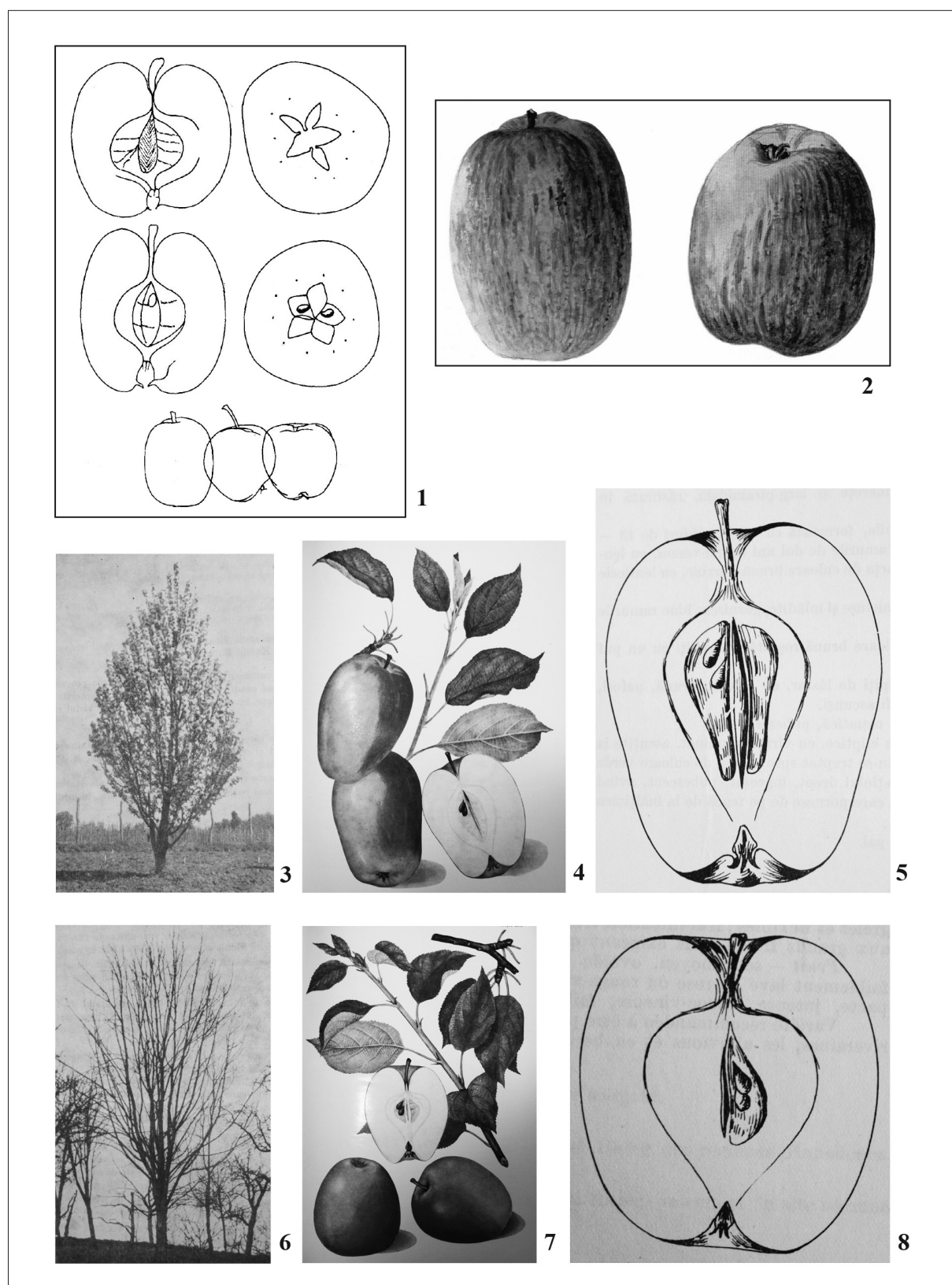


5

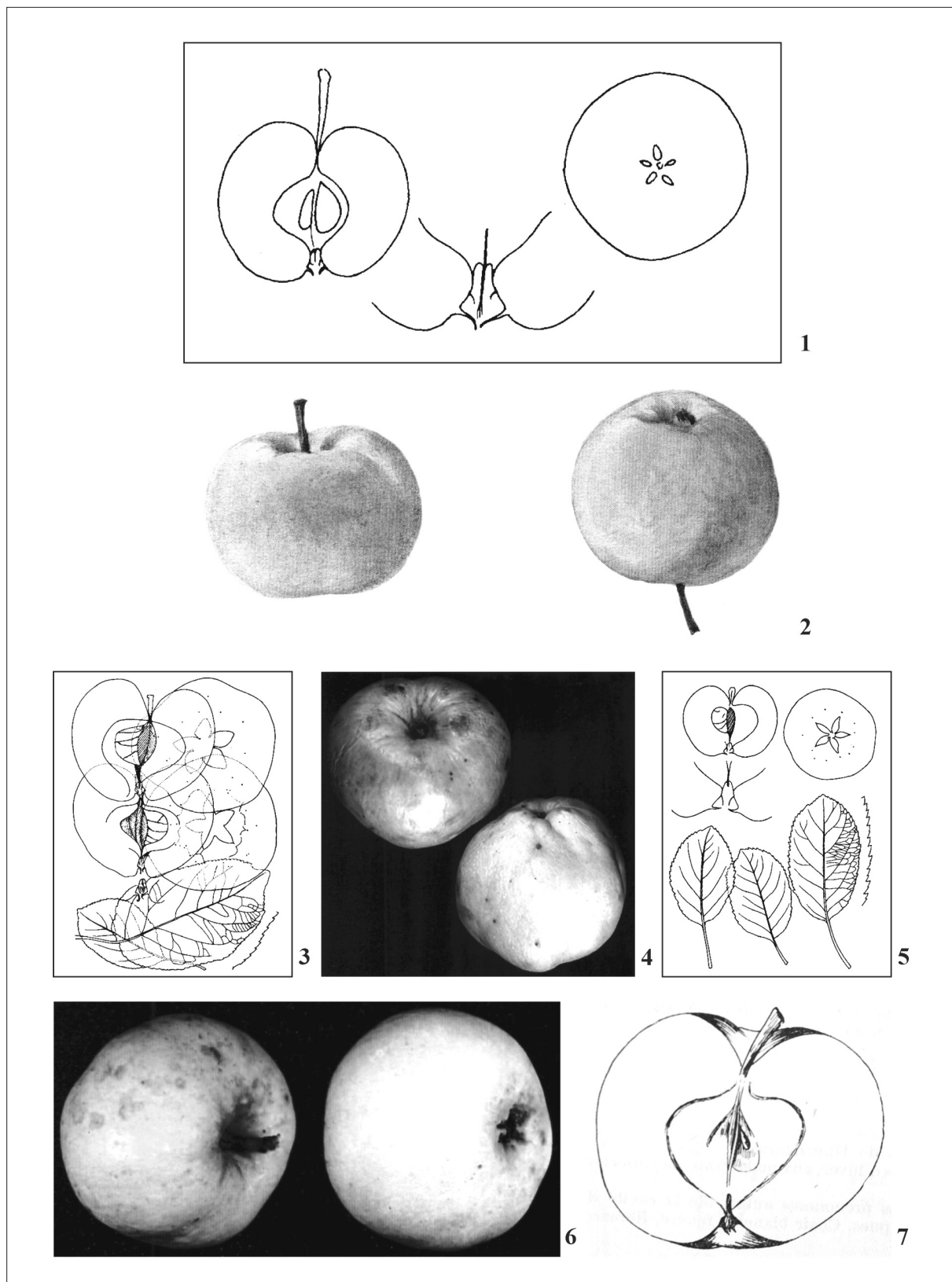
2. tábla 1. A kora reneszánsz szőlőművelés egyik módja a fa törzsén átfűrt és a fával összenövesztett szőlőtő egy régi metszet nyomán. Kesselyák Rita rajza, 2005 (HERCZEG Ágnes 2005, 204); 2. Lippay János (1606–1666) *Calendarium oeconomicum perpetuum* című munkája. Az 1661-es kötet második kiadásának címlapja, 1662; 3. Lippay János (1606–1666) *Posoni kerijének Gyümölcsös kert* című harmadik kötete. Az I. rész címlapja, 1667; 4. A pozsonyi érseki kert összképe. M. Lang rézmetszete, 1663; 5. A pozsonyi érseki palota olasz kertje. M. Lang rézmetszete, 1663



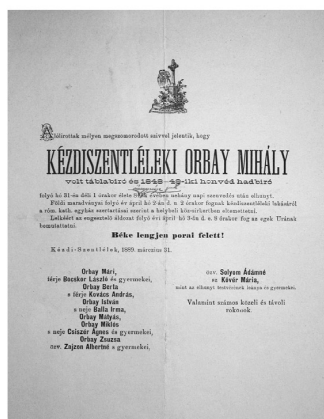
4. tábla Fűzalma-tájfajtakörbe tartozó vagy *fűzalma* névvel illetett almafajták Románia területéről I.
 (BORDEIANU, T. et alii [szerk.] 1964, 294, Fig. 106, 295, Fig. 107, 665, Fig. 271, 782, Fig. 322, 879, Fig. 363;
 NAGY-TÓTH Ferenc 1998, 152, 118. ábrák) 1–2. *Sálciu* vagy *Sálcii* (deli Szubkárpatok); 3. *Sálcii de vară* (Hunyad térsége);
 4. *Sálcii de toamnă* (Hunyad térsége); 5. *Sálcii de Renghet* (Renghet, Hunyad megye); 6–7.
Fűzfá alma (Szilágycseh, Szilágymegye)



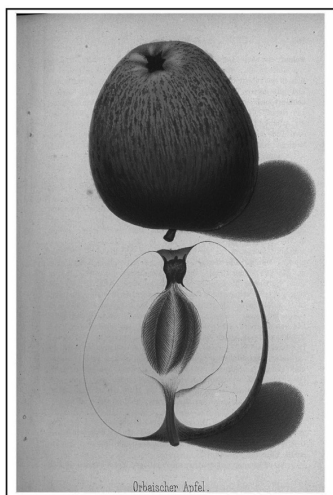
5. tábla Fűzalma-tájfajtakörbe tartozó vagy *fűzalma* névvel illetett almafajták Románia területéről II. (NAGY-TÓTH Ferenc 1998, 204, 166. ábrák; BORDEIANU, T. et alii [szerk.] 1964, 398, Fig. 151, Planşa XXXII, 400, Fig. 152, 626, Fig. 253, Planşa LIX, 627, Fig. 254) 1–2. *Magotlan alma* vagy *Fűzi alma* (Esztelnek, Kovászna megye) és az alakkörébe tartozó 3–5. *Candil Sinap* (az országban általánosan elterjedt), valamint 6–8. *Sari Sinap* (az országban általánosan elterjedt) almafajták



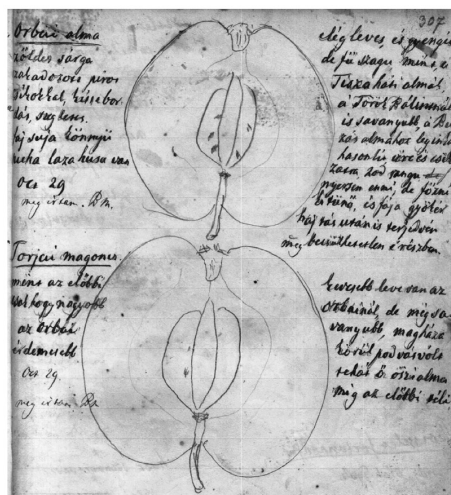
6. tábla Fűzalma-tájfajtakörbe tartozó vagy *fűzalma* névvel illetett almafajták Románia területéről III. (NAGY-TÓTH Ferenc 1998, 233, 192. ábrák, 279, 237. ábrák, 290, 248. ábrák; BORDEIANU, T. et alii [szerk.] 1964, 728, Fig. 299) 1–2. *Nyári oláhédes alma* (Monó, Máramaros megye); 3–4. A *Sălci de Renghet* alakkörébe tartozó *Tapló alma* (Zetelaka, Hargita megye); 5–6. *Téli-Fűzalma* (Ocfalva, Hargita megye) és az alakkörébe tartozó 7. *Iernărețe din Slatina de Mureș* (Marosslatina, Arad megye)



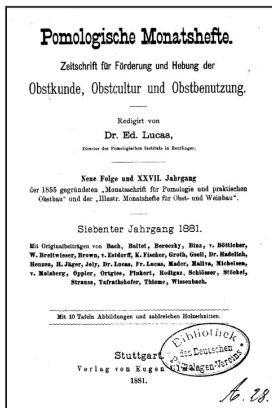
7. tábla 1. Kézdizsentléleki Orbay/Orbai Mihály (1805–1889) birtokos, gyümölcsész, tábla- és hadbíró gyászjelentője, 1889 (Lelőhely: SzNM Könyvtár Gyászjelentő-gyűjtemény, *Orbay Mihály gyászjelentője*); 2. A kézdizsentléleki Orbay fakúria, Vámszer Géza felvétele, 1960. június (Lelőhely: KJNT Fotóarchívuma KJNT_14767); 3. A kézdizsentléleki Orbay fakúria a lebontás (2009) előtti években, Szőcsné Gazda Enikő felvétele, 2005. október 29. (Lelőhely: SzNM Dokumentumtár D.100); 4. [1848–1849-ben Romhányi, 1863-ig Bagyinszki] Mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus arcképe a *Pomologische Monatshefte*-ben (Ed. L., dr. [LUCAS K. F., Eduard] 1882, 33); 5. Altorjai (Kézdivásárhelyi) Benkő Dénes (1814–1890) birtokos, gyümölcsész gyászjelentője, 1890 (Lelőhely: SzNM Könyvtár Gyászjelentő-gyűjtemény, *Benkő Dénes gyászjelentője*); 6. Székelyföldvári/Bágyoni Szabó Sámuel (1829–1905) tanár, néprajzi gyűjtő. Veress Ferencz kolozsvári fényképész műtermében készült felvétel Kováts Ervin (Svájc) tulajdonában, évszám nélkül (SZABÓ Sámuel 2009, 767, 1. kép)



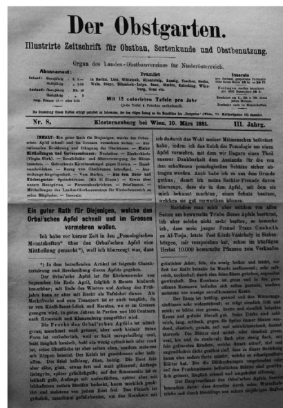
1



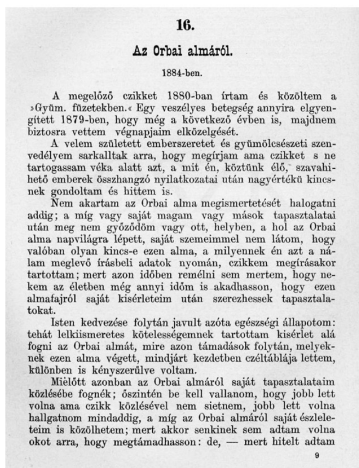
2



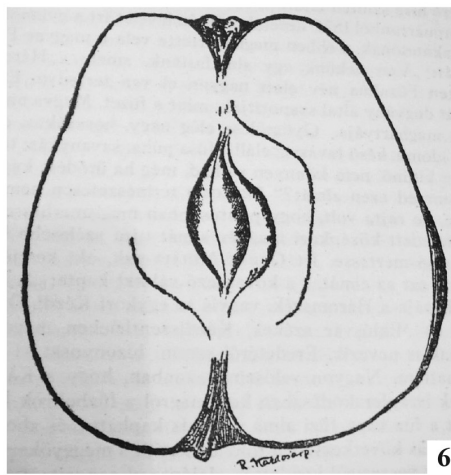
3



4

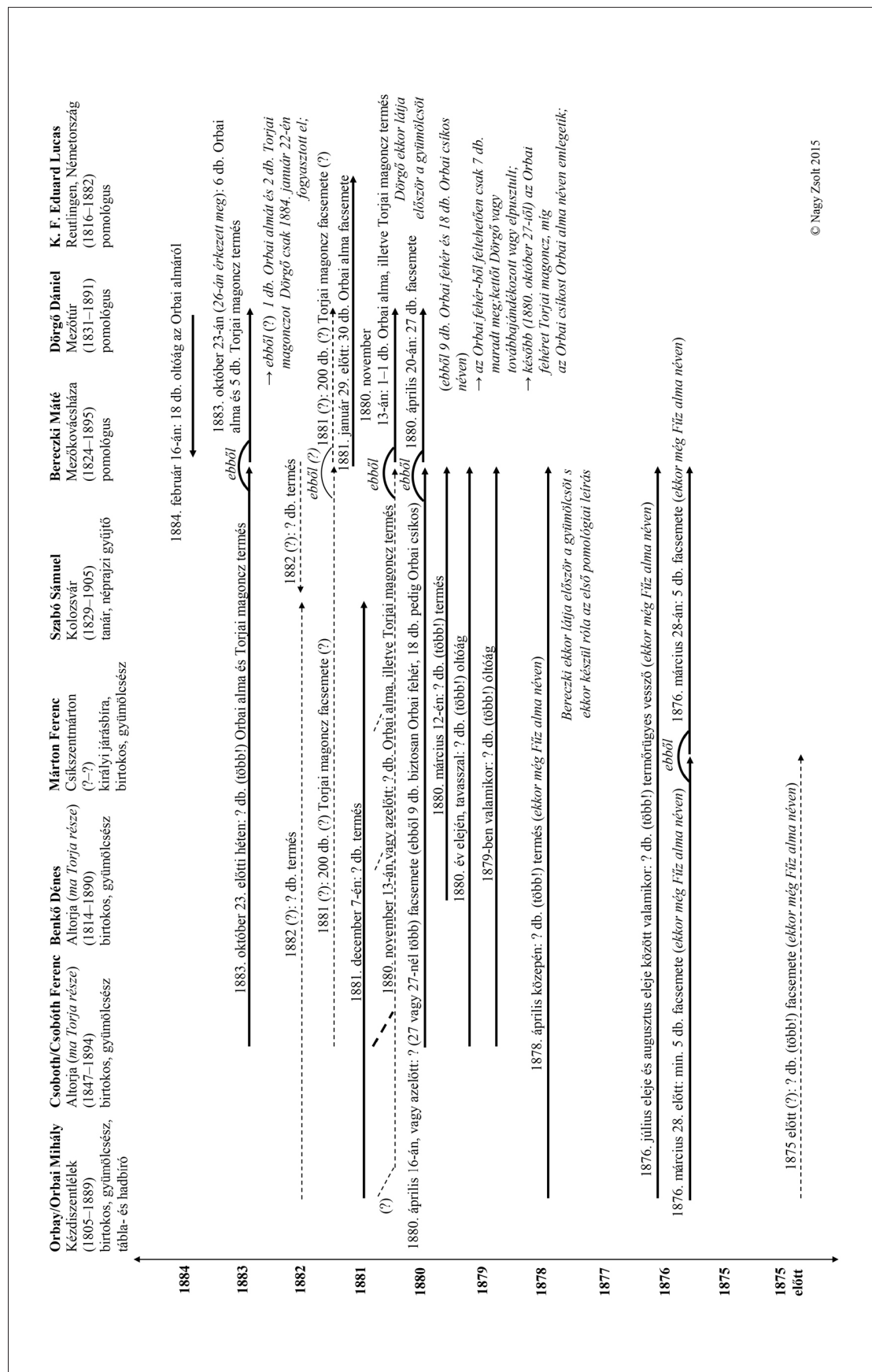


5



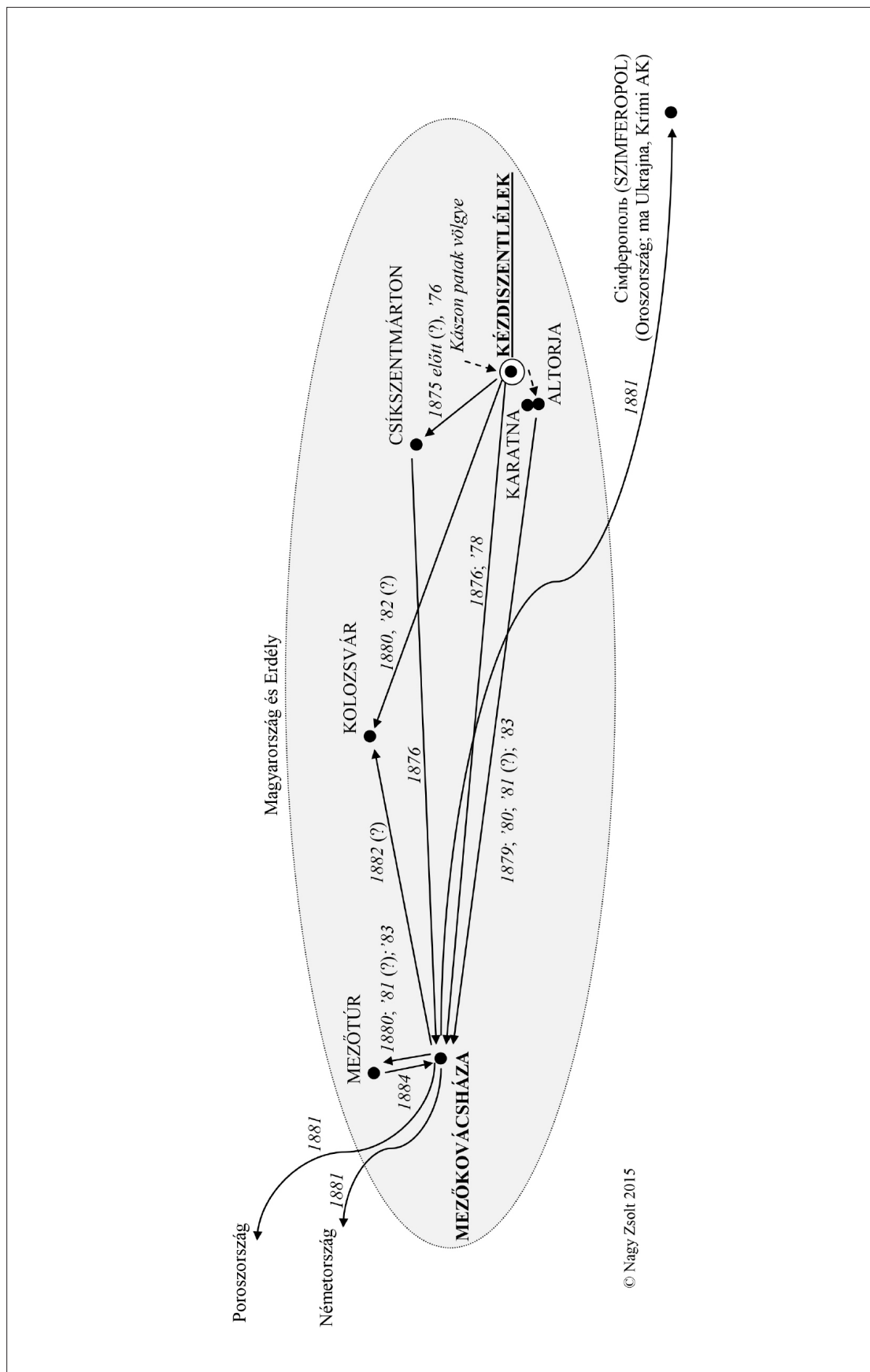
6

8. tábla 1. A kézdiszentléleki *fűzalma* (*Orbai alma*) első színes ábrázolása *Orbaischer Apfel* néven a *Pomologische Monatshefte*-ben, 1882-ben (LUCAS, Ed., dr. [LUCAS K. F., Eduard] 1882, 109); 2. Mezőtúri Dörgő Dániel (1831–1891) által 1883. októberében készített szélrajzok az *Orbai alma* és a *Torjai magonc* almafajtákról (Lelöhely: MMM Adattára, Gyümölcsösköről készült „szélrajzok”; közzétéve: TOLNAY Gábor [szerk. és jegyz. ell.] 2014a, 240); 3. A kézdiszentléleki *fűzalmáról* (*Orbai almáról*) részletes leírást (BERECZKY Máté [BERECZKY Máté] 1881) közlő első német nyelvű szakkiadvány, a *Pomologische Monatshefte* XXVII. kötetének címlapja 1881-ből; 4. A kézdiszentléleki *fűzalmáról* (*Orbai almáról*) szóló első német nyelvű leírás a *Der Obstgarten* címlapján 1881-ben (BERECZKI 1881a, 89); 5. [1848–1849-ben Romhányi, 1863-ig Bagyinszki] Mezőkovácsházai Bereczki Máté (1824–1895) pomológus tanulmányának részlete az *Orbai almáról* 1884-ből (BERECZKI Máté 1884, 129); 6. A kézdiszentléleki *fűzalma* (*Orbai alma*) ábrázolása a *Természettudományi Közönyben*, 1935-ből (RAPAIUS Raymund, dr. 1935, 121; lásd még Uő. 1940b, 90)



© Nagy Zsolt 2015

9. tábla A kézdzsizentléleki füzalma két változatának (Orbai alma és Torjai magonez) elterjedése 1875-től 1885-ig I. Saját szerkesztés, 2015.



10. tábla A kézdiszentléleki *fűzalma* két változatának (Orbái *alma* és *Törjai magonc*) elterjedése 1875-től 1885-ig II. Saját szerkesztés, 2015.



1



2



3

11. tábla 1. Almaárusítás az utcán. Gazda Klára felvétele, 1970-es évek, Kézdiszentlélek (Lelőhely: SzNM Fototékája Hm_5_019); 2. A kézdiszentléleki *fűzalma* (*Orbai alma*) a Budapesti Corvinus Egyetem Gyümölcsstermő Tanszékének soroksári kísérleti telepén. Király I[[dikó] felvétele, 2000-es évek (SZANI Zsolt 2014a, 198, 10.29. fotó); 3. A kézdiszentléleki *fűzalma* (*Orbai alma*) az angliai *National Fruit Collection*ban (nationalfruitcollection.org.uk)